ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУЛЯКОВ КОСТЯНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.59:725.94

ДИСЕРТАЦІЯ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ РОБІТ НА ОБ'ЄКТІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ, ЗНИЩЕННЯ, РУЙНУВАННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

12.00.08 – кримінальне право і кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____К. В. Гуляков

Науковий керівник:
Сотула Олександр Сергійович,
доктор юридичних наук, професор

Херсон – 2021

АНОТАЦІЯ

Гуляков К. В. **Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини**. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. – Херсонський державний університет. – Херсон, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню проблем незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини.

Ретроспективний аналіз вітчизняного та міжнародного законодавства щодо збереження та захисту історичної, культурної спадщини показав, що процес формування системи охорони і збереження історичної та культурної спадщини в Європі почався ще у середньовіччі, в період домінування феодальних відносин. Певним кроком у формуванні міжнародної системи охорони історичних та культурних цінностей, стали Гаазькі мирні конференції 1899 і 1907 років, які були скликані за ініціативою російського царя Миколи Другого і містили ряд норм щодо культурних цінностей. До початку XX століття в Європі, і, зокрема, в Україні, так і не з'явилося системи законодавства та центральних органів, що забезпечували облік, збереження та охорону пам'яток історії та культури, відповідно, не було сформовано нормативно-правових актів, які б встановлювали адміністративну та кримінальну відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження об'єктів історичної та культурної спадщини.

Перші кримінальні кодекси УСРР 1922 та 1927 років характеризувалися слабкою правовою охороною культурних цінностей. Існуючі законодавчі акти носили класовий характер і метою своєю мали вирішення політичних питань. У КК УРСР 1960 року відбулася декриміналізація діяння, яке полягало у приховуванні колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають

реєстрації, обліку або передачі в державні сховища і була запроваджена принципово нова норма про знищення і зруйнування пам'яток культури, передбачена ст. 207 КК УРСР 1960 року. І 5 квітня 2001 року Верховною Радою України був прийнятий перший Кримінальний кодекс незалежної України, в якому була представлена стаття 298 «Нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури». В подальшому ця норма зазнавала неодноразових змін, адже вітчизняний законодавець постійно удосконалює пам'яткоохоронне законодавство.

Запропоновано авторське визначення моральності як об'єкта кримінально-правової охорони. Отже, моральність – це суспільно заохочувана, свідома поведінка особи, яка базується на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях. Виходячи із запропонованого визначення моральності як об'єкту кримінально-правової охорони, кримінальними правопорушеннями проти моральності слід розуміти діяння, які посягають на суспільні відносини, які базується на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях (видовий об'єкт для незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини), і які передбачені статтями 297–304 КК України.

З метою усунення законодавчої прогалини, статтю 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» слід доповнити абзацом одинадцятим такого змісту: «Рухомі предмети, що походять із об'єктів археологічної спадщини (археологічні предмети) – це рухомі предмети матеріальної та духовної культури у вигляді елементів чи групи елементів об'єкта культурної спадщини, одержані в результаті проведення археологічних досліджень (або це випадкові знахідки археологічного характеру), які можуть бути відокремлені від нерухомого об'єкта археологічної спадщини, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення та переміщення в інше місце яких

призведе до втрати ними археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта археологічної спадщини».

Проблемним є застосування у цій кримінально-правовій нормі терміну «пошук», який описує процес, а не мету певних дій, не може бути сам процес метою, він є засобом досягнення чогось. Кінцевою метою дій в разі пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини є заволодіння цими предметами, коли винний з корисливих мотивів умисно незаконно знищує, руйнує або пошкоджує об'єкт археологічної спадщини, шукаючи в ньому рухомі предмети, якими сподівається заволодіти, обертаючи їх у свою власність або власність третіх осіб. Тому відповідній частині статті 298 КК України слова «з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини» слід замінити на слова «з метою заволодіння рухомими предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини».

Здійснено системний аналіз співвідношення незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини з іншими нормами Особливої частини Кримінального кодексу України та міжнародно-правового законодавства, які містять такі та схожі категорії, що дало змогу запропонувати ряд змін до чинного законодавства України.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України слід вважати сукупність принципів та норм поведінки людей по відношенню до об'єктів археологічної та культурної спадщини у питаннях запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання цих об'єктів. Додатковим обов'язковим об'єктом слід вважати відносини власності щодо об'єктів археологічної та культурної спадщини, чи їх частин та рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної та культурної спадщини.

Стосовно предметів кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України, об'єкти нематеріальної культурної спадщини не можуть в такому вигляді входити у структуру цього кримінального правопорушення і потребують іншого підходу для визначення об'єкта та предмета кримінально-правової охорони. І це свідчить на користь тієї тези, що предметом діяння передбаченого статтею 298 КК України є споруди та речі матеріального світу.

Основною (головною) ознакою об'єктивної сторони діяння, передбаченого ст. 298 КК України є суспільно небезпечне діяння, яке виражається у незаконному проведенні археологічних розвідок або (альтернативно) розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини (ч. 1 ст. 298 КК України), у знищенні або (альтернативно) руйнуванні чи пошкодженні об'єктів культурної спадщини чи їх частин (ч. 2 ст. 298 КК України). Аналіз диспозиції частини першої ст. 298 вказує на певну незавершеність процесу через застосування терміну «проведення», що дає змогу стверджувати, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого частиною першою ст. 298 КК України, не включає наслідків, тобто, ця кримінально-правова норма має формальний склад (таке кримінальне правопорушення, для об'єктивної сторони якого закон вимагає встановлення тільки діяння). Тому, якщо в ході вчинення злочину відбулося знищення чи пошкодження об'єктів археологічної спадщини, то вчинене додатково кваліфікується за сукупністю з іншими частинами цієї статті.

Аналіз варіантів тлумачення термінів, що застосовуються у частині 2 статті 298 КК України, дав змогу зробити висновок, що це дії, що призводять чи можуть призвести до часткового або повного зникнення предмета охорони об'єкта культурної спадщини, втрати ним характерних властивостей об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається культурною спадщиною. При цьому, спосіб впливу на об'єкт культурної спадщини може бути будь-яким і на кваліфікацію не впливає. По новому сформульовано визначення термінів, які вказані у

частині другій статті 298 КК України, а саме: знищення – це негативний вплив на об’єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до припинення його фізичного існування, виведення з цивільного обігу та повної втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності; руйнування – це негативний вплив на об’єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його значних ушкоджень, значного обмеження використання за призначенням та значною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення; пошкодження – це негативний вплив на об’єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його незначних ушкоджень, часткового обмеження використання за призначенням та незначною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення.

Незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини може вчинятися як з прямим, так і непрямим умислом. Зміст умислу характеризується сукупністю тих об’єктивних та суб’єктивних ознак незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини, які відбиваються у свідомості винного і мають значення для кваліфікації вчиненого. Інтелектуальний момент умислу при незаконному проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини включає в себе усвідомлення об’єкту злочину, характеру дій, а також суспільної небезпеки та

протиправності такого посягання. Вольовий момент полягає, перш за все, у бажанні вчинити незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини або у свідомому допущенні таких суспільно небезпечних наслідків. Стаття 298 КК України передбачає лише умисні діяння щодо об'єктів культурної та археологічної спадщини, залишаючи за межами складу злочину необережну форму вини. Діяння, передбачене статтею 298 КК України, яке вчиняється через необережність не містить необхідного ступеню суспільної небезпеки і не є злочинним.

Вважається за необхідне доповнення відповідних частин статті 298 КК України такою кваліфікуючою ознакою як дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб та особливо кваліфікуючою ознакою як спричинення тяжких наслідків.

Аналіз санкцій кримінально-правових норм, що є суміжними до злочину, передбаченому ст. 298 КК України довів, що доцільним є в частині другій ст. 298 КК України покарання у виді штрафу встановити на рівні від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а в частині третій ст. 298 КК України встановити в якості альтернативного покарання в виді обмеження волі на строк до п'яти років. Аналіз складу злочину, передбаченого частиною четвертою ст. 298 КК України, в тому числі і відповідної санкції, показав, що вона має певний штучний характер і цілком може бути вбудована в частину третю цієї статті в якості кваліфікуючої ознаки зі збереженням встановленої в цій частині статті санкції, з урахуванням наших пропозицій щодо обмеження волі на строк від до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. До цього слід приєднати запропоновану раніше таку кваліфікуючу ознаку як дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб. Також є сенс включити таку особливо кваліфікуючу ознаку як спричинення тяжких наслідків до відповідної частини ст. 298 КК України. Враховуючи, що суб'єкт злочинів, передбачений частинами першою–четвертою ст. 298 КК

України є загальним, є недоцільним встановлення в цих частинах ст. 298 КК України такого альтернативного покарання як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю і слід залишити його тільки в останній частині ст. 298 КК України.

Враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, слід вважати, що суб'єктом незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, згідно з положеннями ст. 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Також частина п'ята ст. 298 КК України передбачає в якості спеціального суб'єкта цього кримінального правопорушення службову особу, яка для вчинення зазначених дій використовує своє службове становище. Крім того, пропонується в якості кваліфікуючої ознаки незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини – вчинення зазначених дій групою осіб за попередньою змовою. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину.

Спеціальна кримінально-правова норма є видовою нормою по відношенню до ширшого поняття – загальної охоронної кримінально-правової норми. У випадку зі ст. 298 КК України – це стаття 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна» як загальна норма та спеціальні по відношенню до неї – ст. 178 КК України «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», 179 КК України «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду», 297 КК України «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» та 298 КК України. Якщо вчинено пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку,

який віднесено до об’єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам’яток України, кваліфікація повинна бути сукупною за статтями 178 та 298 КК України. Якщо релігійні святині, відповідно до законодавства, віднесені до об’єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам’яток України, суспільно небезпечні дії у виді осквернення (пошкодження) і знищення потребують сукупної кваліфікації за частиною другою ст. 298 КК України. Практичні наслідки проблеми конкуренції діянь, передбачених статтями 252 і 298 КК України виникають, коли відбувається умисне пошкодження об’єкту, який є одночасно об’єктом природно-заповідного фонду України і, наприклад, офіційно зареєстрованою пам’яткою садово-паркового мистецтва. Щодо співвідношення предметів злочину у частині другій ст. 297 КК України та частині другій ст. 298 КК України, то частиною другою ст. 297 КК України не охоплюються діяння, які вчинені щодо пам’яток, які стосуються віддалених історичних подій. Посягання щодо таких предметів, за наявності інших обов’язкових ознак складів злочинів, належить кваліфікувати за ст. 298 КК України.

Ключові слова: кримінальне право, моральність, незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування, пошкодження, об’єкт культурної спадщини.

SUMMARY

Gulyakov K. V. **Criminal and legal characteristics of illegal search work at an archaeological heritage site, destruction or damage to cultural heritage sites.** – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in law, specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal enforcement law. – The Kherson State University. – Kherson, 2021.

The thesis is devoted to the study of the problems of criminal law characteristics of illegal search work at an archaeological heritage site, destruction or damage to cultural heritage sites.

A retrospective analysis of domestic and international legislation on the preservation and protection of historical and cultural heritage showed that the process of forming a system for the protection and preservation of historical and cultural heritage in Europe began in the Middle Ages, during the period of dominance of feudal relations. A definite step in the formation of an international system for the protection of historical and cultural values was the Hague Peace Conferences of 1899 and 1907, which were convened at the initiative of the Russian Tsar Nicholas II and contained a number of norms on cultural values. By the beginning of the twentieth century, in Europe and, in particular, in Ukraine, a system of legislation and central bodies had not appeared, which ensured the registration, storage and protection of historical and cultural monuments, respectively, there were no regulatory legal acts that would establish administrative and criminal liability for the destruction, destruction or damage of objects of historical and cultural heritage.

The first criminal codes of the Ukrainian SSR in 1922 and 1927 were characterized by weak legal protection of cultural values. The existing legislative acts were of a class nature and aimed at solving political issues. In the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1960, the decriminalization of the act took place, which consisted in the concealment of collections and monuments of antiquity and art subject to registration, accounting or transfer to state depositories, and a fundamentally new norm was introduced on the destruction and destruction of

cultural monuments, provided for in Art. 207 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR 1960. And on April 5, 2001, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the first Criminal Code of independent Ukraine, in which Article 298 "Destruction or damage of monuments of history or culture" was introduced. In the future, this norm has experienced repeated changes, because the domestic legislator is constantly improving the protection legislation.

The author's definition of morality as an object of criminal law protection is proposed. Morality is a socially encouraged, conscious behavior of a person, based on the collective socio-cultural attitudes and principles adopted in society, formed on the basis of traditional spiritual and cultural values. Based on the proposed definition of morality as an object of criminal law protection, criminal offenses against morality should be understood as acts that infringe on social relations, which are based on the collective sociocultural attitudes and principles adopted in society, which have developed on the basis of traditional spiritual and cultural values (specific object for illegal search work at an archaeological heritage site, destruction or damage to cultural heritage sites), and provided for in Articles 297-304 of the Criminal Code of Ukraine.

In order to eliminate the legislative gap, Article 1 of the Law of Ukraine «On the Protection of Archaeological Heritage» should be supplemented with paragraph eleven of the following content: «Movable objects originating from objects of archaeological heritage (archaeological objects) are moving objects of material and spiritual culture in the form of elements or a group of elements cultural heritage objects obtained as a result of archaeological research (or these are random finds of an archaeological nature), which can be separated from a fixed object of archaeological heritage, but form a single integrity with it, and the separation and movement of which will lead to the loss of archaeological, aesthetic, ethnological, historical, architectural, artistic, scientific or cultural value of an archaeological heritage site».

Problematic is the use of the term «search» in this criminal law norm, which describes the process, and not the goal of certain actions, the process itself cannot be

the goal, it is a means of achieving something. The ultimate goal of actions in the case of searching for movable objects originating from objects of archaeological heritage is the seizure of these objects, when the culprit, for mercenary motives, deliberately unlawfully destroys or damages an object of archaeological heritage, looking for moving objects in it, which he hopes to take possession of, turning them into his property or property of third parties. Therefore, in the relevant part of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine, the words «for the purpose of searching for movable objects originating from objects of archaeological heritage» should be replaced by the words «for the purpose of taking possession of movable objects originating from objects of archaeological heritage».

A systematic analysis of the ratio of illegal search work at an archaeological heritage site, destruction or damage of cultural heritage objects with other norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and international legal legislation containing such and similar categories has been carried out, which made it possible to propose a number of changes to the current legislation of Ukraine.

The main direct object of a criminal offense under Article 298 of the Criminal Code of Ukraine should be considered a set of principles and norms of human behavior in relation to objects of archaeological and cultural heritage in the prevention of destruction or harm, protection, preservation, maintenance, and appropriate use of these objects. An additional mandatory object should be considered the property relations of objects of archaeological and cultural heritage or their parts and moving objects originating from objects of archaeological and cultural heritage.

In relation to the objects of the crime provided for in Article 298 of the Criminal Code of Ukraine, objects of intangible cultural heritage cannot in this form be included in the structure of this criminal offense and require a different approach to determine the object and subject of criminal law protection. And this speaks in favor of the thesis that the object of the act provided for in Article 298 of the Criminal Code of Ukraine is the structure and things of the material world.

The main (main) sign of the objective side of the act, provided for by Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine is a socially dangerous act, which is expressed in the illegal conduct of archaeological exploration or (alternatively) excavations, other excavation or underwater work at an archaeological heritage site (part 1 of article 298 of the Criminal Code of Ukraine), in the destruction or (alternatively) destruction or damage of objects cultural heritage or parts thereof (part 2 of article 298 of the Criminal Code of Ukraine). Analysis of the disposition of the first part of Art. 298 indicates a certain incompleteness of the process through the use of the term "conduct", which allows us to assert that the objective side of the crime provided for in part one of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine does not include consequences, that is, this criminal law norm has a formal composition (such a criminal offense, for the objective side of which the law requires the establishment of only an act). Therefore, if in the course of the commission of a crime the destruction or damage of objects of archaeological heritage took place, then the deed is additionally qualified in conjunction with other parts of this article.

An analysis of the interpretation options for the terms used in part 2 of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine made it possible to conclude that these actions, leading to the partial or complete disappearance of the object of protection of the cultural heritage object, the loss of the characteristic properties of the cultural heritage object, constitutes its historical and cultural value. , on the basis of which this object is recognized as cultural heritage. At the same time, the method of influencing a cultural heritage object can be any and does not affect qualifications. The definition of the terms specified in the second part of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine was formulated in a new way, namely: destruction is a negative impact on a cultural heritage object in any effective way or due to inaction, leading to the termination of its physical existence, withdrawal from civil circulation and the complete loss of its value from archaeological, aesthetic, ethnological, historical, architectural, artistic, scientific or artistic look and preserve its authenticity; destruction is a negative impact on a cultural heritage object in any effective way or due to inaction, which leads to its significant damage, significant restriction of its

intended use and in the reverse loss of its value from archaeological, aesthetic, ethnological, historical, architectural, artistic, scientific or artistic look and preservation of its authenticity, with the possibility of its restoration; damage is a negative impact on a cultural heritage object in any effective way or due to inaction, which leads to its minor damage, partial restriction of its intended use and an insignificant return loss of its value from archaeological, aesthetic, ethnological, historical, architectural, artistic, scientific or artistic look and preserve its authenticity, with the possibility of its restoration.

Illegal search work at an archaeological heritage site, destruction, destruction or damage to cultural heritage sites can be committed with both direct and indirect intent. The content of intent is characterized by the totality of those objective and subjective signs of illegal search work at an archaeological heritage site, destruction or damage to cultural heritage sites, which are reflected in the mind of the guilty party and are important for the qualification of the deed. The intellectual moment of intent in case of illegal search work at an archaeological heritage site, destruction or damage to cultural heritage sites includes awareness of the object of the crime, the nature of the actions, as well as the public danger and unlawfulness of such an encroachment. The volitional moment consists, first of all, in the desire to conduct illegal exploration work at an archaeological heritage site, destruction or damage to cultural heritage objects or in the deliberate admission of such socially dangerous consequences. Article 298 of the Criminal Code of Ukraine provides only for intentional acts in relation to objects of cultural and archaeological heritage, leaving an imprudent form of guilt outside the corpus delicti. The act provided for in Article 298 of the Criminal Code of Ukraine, which is committed by negligence, does not contain the necessary degree of public danger and is not criminal.

It seems necessary to supplement the relevant parts of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine with such a qualifying feature as actions committed by prior conspiracy by a group of persons and a particularly qualifying feature as causing grave consequences.

Analysis of the sanctions of criminal law norms are related to the crime under Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine proved that it is advisable in the second part of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine, the penalty in the form of a fine should be set at the level of one thousand to four thousand non-taxable minimum incomes of citizens, and in part three of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine to establish as an alternative punishment in the form of restriction of freedom for up to five years. Analysis of the corpus delicti provided for in part four of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine, including the corresponding sanction, showed that it has a certain artificial nature and may well be built into part three of this article as a qualifying feature with the preservation of the sanctions established in this part of the article, taking into account our proposals to restrict freedom of the term from up to five years or imprisonment for the same period. To this should be added the previously proposed such qualifying feature as the actions provided for in part two of this article, committed by prior conspiracy by a group of persons. It also makes sense to include such a particularly qualifying feature as causing grave consequences in the relevant part of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine. Considering that the subject of the crime, provided for in part one to four of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine is general, it is inexpedient to establish in these parts of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine such an alternative punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities and should be left only in the last part of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine.

The subject of the crimes provided for in parts 1-4 of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine is general, therefore it is inappropriate to establish in these parts of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine such an alternative punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, and it should be left only in the last part of Article 298 of the Criminal Code Ukraine.

Given the criteria as a basis for the legal institution of the subject of crime, it should be considered that the subject of illegal search for search work at the object of archaeological heritage, the destruction, destruction or damage to the objects of

cultural heritage in accordance with the provisions of Art. 22 of the Criminal Code of Ukraine is a physical sane person (citizen of Ukraine, a foreign citizen, a stateless person or with dual citizenship), which sixteen years have fulfilled the crime. Also part of the fifth century. 298 of the Criminal Code provides an official as a special subject of this criminal crime that uses his service provision as a special subject. In addition, it is proposed as a qualifying sign of illegal search for work at the object of archaeological heritage, destruction, destruction or damage to cultural heritage sites - the commission of the specified actions by a group of persons by prior agreement. It corresponds to the severity and public danger of this crime.

A special criminal law norm is a specific norm in relation to a broader concept - a general protective criminal law norm. In the case of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine is Article 194 of the Criminal Code of Ukraine "Intentional destruction or damage to property" as a general rule and special in relation to it - Art. 178 of the Criminal Code of Ukraine "Damage to religious structures or religious buildings", 179 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal maintenance, desecration or destruction of religious shrines", 252 of the Criminal Code of Ukraine "Intentional destruction or damage of territories taken under state protection, and objects of the natural reserve fund", 297 Of the Criminal Code of Ukraine "Desecration of a grave, another burial place or the body of the deceased" and 298 of the Criminal Code of Ukraine. If damage or destruction of a religious building or a cult building has been committed, which is classified as a cultural heritage site of national or local significance and entered into the State Register of Immovable Monuments of Ukraine, the qualification must be cumulative under Articles 178 and 298 of the Criminal Code of Ukraine. If religious shrines, in accordance with the law, are classified as cultural heritage sites of national or local significance with entry into the State Register of Immovable Monuments of Ukraine, socially dangerous actions in the form of desecration (damage) and destruction will require cumulative qualifications under part two of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine. The practical consequences of the problem of competition of acts provided for in Articles 252 and 298 of the Criminal Code of Ukraine arise when there is an intentional

damage to an object that is both an object of the natural reserve fund of Ukraine and, for example, an officially registered monument of garden and park art. On the ratio of the objects of crime in the second part of Art. 297 of the Criminal Code of Ukraine and part two of Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine, then part of the second art. 297 of the Criminal Code of Ukraine does not cover acts committed against monuments related to distant historical events. An encroachment with respect to such items, in the presence of other mandatory elements of corpus delicti, must be qualified under Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: criminal law, morality, illegal search work at an archaeological heritage site, destruction, damage, cultural heritage site.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гуляков К. В. Злочини проти моральності: визначення родового об’єкту. Юридичний вісник. 2019. № 3. С. 151–154.

2. Гуляков К. В. Ранні етапи формування законодавства про охорону об’єктів історичної та культурної спадщини. Юридичний бюлетень. 2020. № 13. С. 182–186.

3. Гуляков К. В. Еволюція законодавства про охорону об’єктів історичної та культурної спадщини на протязі ХХ століття. Юридичний вісник. 2020. № 4. С. 240–246.

4. Гуляков К. В. Об’єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 175–177. URL: http://lsej.org.ua/5_2020/43.pdf (дата звернення: 11.10.2020).

5. Гуляков К. В. Рухомі предмети, що походять із об’єктів археологічної спадщини: проблеми визначення. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. № 3. С. 78–80.

6. Sotula O. S., Gulyakov K. V. Problems of determining the underwater cultural heritage for qualification under article 298 of the Criminal code of Ukraine. SWorldJournal. Issue 5/ Part 1. P. 153–156. URL: https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj05-01-005 (Last accessed: 02.12.2020).

7. Гуляков К В. Суб’єктивна сторона умисного незаконного знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини. Новітні кримінально-правові дослідження – 2020 : Альманах наукових праць / за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С. 178–182.

8. Гуляков К. В. Культурна спадщина як кримінально-правовий термін. Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем : матеріали І Міжн. наук.-практ. конф., 10–11 квіт. 2020 р. Том ІІ. Херсон : Херсонський державний університет, 2020. С. 159–162.

9. Гуляков К. В. Безпосередній об’єкт для незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини. Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 вересн. 2020 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 74–77.

10. Гуляков К. В. Дискусійні питання щодо предмету злочину, передбаченого статтею 298 КК України. Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 вересн. 2020 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 102–104.

11. Гуляков К. В. Порівняльна характеристика санкцій статті 298 КК України та інших посягань на майно зі спеціальним статусом. Стан та перспективи розвитку юридичної науки. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 вересня 2020 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2020. С. 101–103.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень…… 4

ВСТУП…… 5

РОЗДІЛ 1. Становлення і розвиток законодавства про охорону об'єктів історичної та культурної спадщини на теренах сучасної України та інших країн Європи……..…….. 16

1.1. Ранні етапи формування законодавства про охорону об'єктів історичної та культурної спадщини…… 16

1.2. Еволюція законодавства про охорону об'єктів історичної та культурної спадщини протягом XX століття.…….. 27

РОЗДІЛ 2. Об'єктивні ознаки незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини…… 63

2.1. Об'єкт незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини……... 63

2.2. Предмет незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини……... 92

2.3. Об'єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини ……..…….. 116

РОЗДІЛ 3. Суб'єктивні ознаки незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини..……..…… 140

3.1. Суб'єкт незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини……. 140

3.2. Суб'єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини…….. 157

РОЗДІЛ 4. Відмежування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини від суміжних складів злочинів та порівняльна характеристика санкцій статті 298 КК України та інших посягань на майно зі спеціальним статусом…….. 174

4.1. Відмежування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини від суміжних складів злочинів..... 174

4.2. Порівняльна характеристика санкцій статті 298 КК України та інших посягань на майно зі спеціальним статусом..... 189

ВИСНОВКИ…… 201

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..…… 217

ДОДАТКИ…… 252

Перелік умовних позначень

ВРУ – Верховна Рада України

КК – Кримінальний кодекс

КК УСРР 1922 року – Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 року

КК УСРР 1927 року – Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1927 року

КК УРСР 1960 року – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

ООН – Організація Об'єднаних націй

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Державна політика України щодо забезпечення збереження та охорони об’єктів культурної спадщини на сучасному етапі декларує пріоритетність збереження історико-культурного потенціалу як одного з головніших соціально-економічних ресурсів існування і розвитку українського суспільства. Державна влада намагається реалізовувати комплексний підхід щодо вирішення питань збереження, використання об’єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Сьогодні на території України налічується близько 130 тисяч об’єктів культурної спадщини, проте до Державного реєстру нерухомих пам’яток України занесено лише 7 відсотків цієї кількості, а на попередній облік взято 34 тисячі щойно виявлених об’єктів культурної спадщини. Наявність такої великої кількості пам’яток свідчить про значний культурний і туристичний потенціал нашої держави, водночас стан збереження багатьох із них викликає значне занепокоєння. Безліч об’єктів археологічної та культурної спадщини залишаються під загрозою зникнення, в тому числі через незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини (ст. 298 Кримінального кодексу України) (далі – КК України).

За даними Генеральної прокуратури України обліковано кримінальних правопорушень за ст. 298 КК України: у 2018 році – 75; 2019 році – 61; у першому півріччі 2020 – 37 . Така кількість видається незначною, однак у кримінально-правовій теорії і практиці залишається невирішеною низка питань, пов’язаних з правовою характеристикою діяння, передбаченого ст. 298 КК України, зокрема, поняття та правового статусу об’єктів археологічної та культурної спадщини, розмежування цього складу з суміжними злочинами, розуміння цілей вчинення цього суспільно небезпечного діяння та ін.

У науці кримінального права існує значний інтерес до дослідження кримінально-правових аспектів забезпечення збереження, використання об’єктів культурної спадщини. У цьому сенсі цікавими є праці таких учених, як В. І. Акуленко, Р. В. Асейкін, В. В. Базелюк, С. О. Бочарников, К. І. Бусол, К.Ю. Гаврилова, Є. П. Гайворонський, В. Ю. Докучаєва, Т. Г. Каткова, В. В. Кузнецов, Н. І. Кудерська, Є. І. Кузьменко, Т. В. Курило, О.М. Литвинов, В. А. Ломако, П. С. Матишевський, О. І. Мельничук, М. О. Міщенко, В. О. Навроцький, Б. М. Одайник, І. Г. Поплавський, І. В. Пивовар, С. С. Птуха, О. С. Сотула, О. В. Усенко, М. І. Хавронюк та інших. Проте, незважаючи на певну кількість наукових праць з цієї та суміжної проблематики, тема не втрачає своєї актуальності, адже недостатньо дослідженою залишається низка питань, що зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження об’єктивних та суб’єктивних ознак незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини, дискусійних питань щодо кваліфікації посягання, передбаченого ст. 298 КК України, та обґрунтування можливостей застосування досягнень науки кримінального права України в практиці протидії злочинам проти моральності. Це актуалізує необхідність спеціального дослідження правової ефективності, можливостей подальшого вдосконалення законодавчої конструкції та практики застосування кримінально-правових норм, що забезпечують збереження, використання об’єктів культурної спадщини та передбачають відповідальність за посягання на такі об’єкти, уточнення та поглиблення окремих теоретичних положень за цією та суміжними проблемами, що й обумовило вибір теми дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри галузевого права історико-юридичного факультету Херсонського державного університету «Теорія та практика реформування галузевого законодавства України» (державний реєстраційний номер

0118U006817), наукової теми № 86/16 Південного регіонального центру НАПрН України «Актуальні напрямки розвитку юридичної науки для подальшого розвитку регіонів України», затвердженої Президією Національної академії правових наук України 18 жовтня 2013 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексна кримінально-правова розробка загальних проблем кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини і формування на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідної норми Кримінального кодексу України та підвищення ефективності застосування кримінального законодавства.

Для досягнення цієї мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

розглянути історико-правові аспекти та соціальну зумовленість встановлення кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини;

з'ясувати суттєві юридичні ознаки незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини;

запропонувати детальну кримінально-правову характеристику складу злочину незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини;

розв'язати проблемні питання відмежування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини від суміжних злочинів;

з урахуванням тенденцій розвитку кримінального законодавства про незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини

опрацювати і науково обґрунтувати конкретні рекомендації щодо його вдосконалення та практики застосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складають зміст державної політики щодо охорони культурної спадщини, і які виникають у зв'язку з посяганням на об'єкти культурної спадщини.

Предметом дослідження є кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини.

*Методи дослідження***.** Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження в роботі використовувалися такі загальнонаукові і спеціально-наукові методи: *діалектичний* – застосовувався у всіх розділах дисертації, в їх взаємозв'язку, а також для формування висновків і пропозицій за темою дослідження; *історико-правовий* – використовувався для розкриття історичного розвитку законодавства, що передбачало відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий* – використовувався для порівняння положень законодавства України про знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини з відповідними положеннями міжнародно-правових актів (розділи 1, 2); *логіко-семантичний* – застосовувався для поглибленого вивчення понятійного апарату (підрозділи 1.1; 1.2.; 2.1; 2.2; 2.3; 3.1; 3.2, 3.3); *догматичний* – використовувався для виявлення можливостей удосконалення норм ст. 298 КК України (розділи 2; 3; 5); *системного аналізу* – допоміг з'ясувати внутрішню структуру і місце злочину, передбаченого ст. 298 КК України (розділи 2,3,4).

Нормативною базою дослідження є: Конституція України, Кримінальний кодекс України, закони України та інші нормативно-правові акти України. З метою порівняльного аналізу автор ознайомився з міжнародно-правовими актами про знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Історичний метод дослідження вимагав вивчення кримінального законодавства в процесі його розвитку, в тому числі

кримінальних кодексів УСРР 1922, 1927 і УРСР 1960 років. Також у роботі аналізуються необхідні для дослідження положення постанов вищих судових інстанцій, які діяли раніше в УРСР, СРСР.

Емпіричною основою дисертаційного дослідження є матеріали практики судів України в справах про злочини, передбачені розділом XII Особливої частини КК України, статтями 298, 178, 179, 194, 252, 297 КК України (53 електронні копії обвинувальних вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень, що в цілому представляють всі області України, м. Київ). Також були використані статистичні звіти та огляди судової практики Верховного Суду України, Верховного Суду СРСР, Верховного Суду УРСР, а також довідки, огляди та статистичні дані Генеральної прокуратури України.

Комплексно-системний підхід до вивчення незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини особи вимагав вивчення наукових праць з кримінального права, кримінології, загальної теорії права, міжнародного права, філософії, логіки, психології а також звернення до енциклопедій, словників, інших довідкових видань.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є однією із перших у вітчизняній науці кримінального права спеціальною комплексною науково-дослідною працею, присвяченою кримінально-правовому дослідженню кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 КК України.

У межах здійсненого дослідження одержані такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

запропоновано поняття видового об'єкту для кримінальних правопорушень, передбачених статтями 297–304 КК України, як суспільних відносин, що базуються на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях;

обґрунтовано, що з метою вдосконалення законодавства про охорону історичної та культурної спадщини, ст. 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» слід доповнити абзацом одинадцятим такого змісту: «Рухомі предмети, що походять із об'єктів археологічної спадщини (археологічні предмети) – це рухомі предмети матеріальної та духовної культури у вигляді елементів чи групи елементів об'єкта культурної спадщини, одержані в результаті проведення археологічних досліджень (або це випадкові знахідки археологічного характеру), які можуть бути відокремлені від нерухомого об'єкта археологічної спадщини, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення та переміщення в інше місце яких призведе до втрати ними археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта археологічної спадщини»;

доведено, що кінцевою метою дій у разі пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини, є заволодіння цими предметами, коли винний з корисливих мотивів умисно незаконно знищує, руйнує або пошкоджує об'єкт археологічної спадщини, шукаючи в ньому рухомі предмети, якими сподівається заволодіти, обертаючи їх у свою власність або власність третіх осіб. Тому у частині третій ст. 298 КК України слова «з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини», слід замінити словами «з метою заволодіння рухомими предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини»;

здійснено системний аналіз співвідношення незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини з іншими нормами Особливої частини Кримінального кодексу України та міжнародно-правовими актами, які містять такі та схожі категорії, що дало змогу запропонувати низку змін до чинного законодавства України;

вдосконалено:

визначення моральності в якості об'єкта кримінально-правової охорони,

що розуміється як суспільно заохочувана, свідома поведінка особи, яка базується на колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установках та принципах, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях;

наукові положення про основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 КК України, під яким слід розуміти сукупність принципів та норм поведінки людей щодо об'єктів археологічної та культурної спадщини у питаннях запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання цих об'єктів. Додатковим обов'язковим об'єктом слід вважати відносини власності щодо об'єктів археологічної та культурної спадщини, їх частин та рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної та культурної спадщини;

аргументовано, що стосовно предметів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 КК України, об'єкти нематеріальної культурної спадщини не можуть входити до складу цього кримінального правопорушення і потребують іншого підходу для визначення об'єкта та предмета кримінально-правової охорони. І це свідчить на користь тієї тези, що предметом діяння, передбаченого ст. 298 КК України, є споруди та речі матеріального світу;

уточнено визначення термінів, які вказані у частині другій ст. 298 КК України, а саме: знищення об'єктів культурної спадщини – це негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до припинення його фізичного існування, виведення з цивільного обігу та повної втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності; руйнування об'єктів культурної спадщини – це негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його значних ушкоджень, значного обмеження використання за призначенням та значною зворотною втратою його цінності з археологічного,

естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення; пошкодження об'єктів культурної спадщини – це негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його незначних ушкоджень, часткового обмеження використання за призначенням та незначною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення;

доведено необхідність доповнення відповідних частин ст. 298 КК України такою кваліфікуючою ознакою, як дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб та особливо кваліфікуючою ознакою як спричинення тяжких наслідків;

аргументовано, що частина четверта ст. 298 КК України має певний штучний характер і цілком може бути вбудована в частину третю цієї статті в якості кваліфікуючої ознаки зі збереженням встановленої в цій частині статті санкції, з урахуванням пропозицій щодо обмеження волі на строк від до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк;

доведено, що суб'єкт злочинів, передбачений частинами першою–четвертою ст. 298 КК України, є загальним, тому є недоцільним встановлення в цих частинах ст. 298 КК України такого альтернативного покарання, як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю і його слід залишити тільки в останній частині ст. 298 КК України;

дістало подальшого розвитку:

положення про достатню соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини з погляду історичного аспекту розвитку та сучасного стану законодавства в даній сфері.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертаційному дослідженні теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – при подальшому дослідженні проблематики незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, а також при дослідженні суміжних злочинів, пов'язаних з посяганням на майно зі спеціальним статусом, зокрема, таких, як пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України), незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297 КК України) тощо;

правотворчій діяльності – при внесенні змін та доповнень до Кримінального кодексу України;

правозастосовній діяльності – рекомендації щодо вдосконалення практики застосування положень кримінального законодавства можуть сприяти вирішенню багатьох питань, наприклад, кваліфікації вчиненого, розмежуванню цього злочину від суміжних, запобіганню злочинів тощо (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Херсонської обласної прокуратури від 08 грудня 2020 року, Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Херсонського міського суду Херсонської області від 15 грудня 2020 року);

навчальному процесі – при викладанні курсів кримінального права та кримінології, при підготовці відповідних розділів підручників, навчально-методичних посібників, а також при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників судових та правоохоронних органів (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес

Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ від 26 вересня 2020 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним завершеним науковим дослідженням. Визначені та обґрунтовані в дисертації наукові положення та пропозиції є особистим внеском здобувача та самостійним доробком автора. У науковій статті, опублікований у співавторстві з О. С. Сотулою, особистий внесок здобувача полягає у визначенні та характерстиці ознак підводної культурної спадщини.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були апробовані під час обговорення дисертації та окремих її розділів на засіданнях кафедри галузевого права Херсонського державного університету та кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні положення, теоретичні і практичні висновки дисертаційної роботи викладено також у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: «Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем» (м. Херсон, 2020); «Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 2020); «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 2020); «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Дніпро, 2020); «Новітні кримінально-правові дослідження» (м. Миколаїв, 2020).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в одинадцятьох наукових публікаціях, у тому числі п’яти наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, одній статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та п’яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (326 найменувань) та додатків. Загальний обсяг

дисертації складає 255 сторінок, основний текст дисертації – 216 сторінок.

РОЗДІЛ 1
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ОБ'ЄКТІВ ІСТОРИЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН ЄВРОПИ

1.1. Ранні етапи формування законодавства про охорону об'єктів історичної та культурної спадщини

Розпочинаючи ретроспективний аналіз вітчизняного та міжнародного законодавства щодо збереження та захисту історичної, культурної спадщини, треба зазначити, що людство, насправді, цими питаннями почало перейматися не так вже і давно.

На етапі формування державності та домінування феодальних правовідносин в Європі, культурні та історичні цінності перебували, переважно, у власності королів, князів та інших вельможних осіб. І, як правило, збереження цих цінностей було пов'язано з їх вартісними характеристиками.

Що ж до цінних релігійних реліквій та культових предметів, то прийняття і розповсюдження християнства у Європі призвело до масового винищення об'єктів та предметів язичницьких культів. Яскравим прикладом такого поводження з подібними цінностями є історія Великого князя Київського Володимира, який вирішивши прийняти Святе Хрещення, прийшов до Києва і «повелів звергнути всіх кумирів: одних порубать, а других попалити. Перуна ж повеліа прив'язати коневі до хвоста і волочити з гори Боричевим узвозом на Ручай, а дванадцять мужів приставив бити його жезлами» [193, с. 173].

При цьому, літописи повідомляють, що після походу на Корсунь, де князь прийняв хрещення, він вивіз до Києва мощі святого Климента і його учня Фіви, «судини церковні та ікони», а також «двох мідних ідолів і чотирьох мідних коней» [193, с. 186]. Церковне начиння, ікони, чудотворні мощі,

привезені з Корсуні, були поміщені в церкву Богородиці (Десятинну), побудовану у Києві близько 996 року. Цей храм, ймовірно, розглядався як місце зберігання святинь. Не виключено, що будівництво Десятинної церкви можна розглядати як першу зафіксовану в письмових джерелах спробу увічнити пам'ятне місце загибелі у Києві перших християнських мучеників на Русі [267 с. 17].

Крім того, пам'ятки, значною мірою, знаходилися в монастирях та церквах, зокрема у Кирилівській церкві, Софійському, Михайлівському соборах, Києво-Печерській лаврі, церквах Чернігова, Володимира та інших містах [134, с. 23].

Виявлялася особлива турбота по відношенню до старовинних ікон, які служили не тільки зразками для іконописців, а й шанувалися як особливі реліквії. У «Церковному правилі митрополита Іоанна до Якова чорноризці» (70–80-ті рр. XI ст.) Було наказано зберігати «ветхі ікони» в місцях, ізольованих від безпосереднього контакту з людьми або тваринами [149, с. 572]. Збереглися відомості про іконописця початку XII століття Алімпія, який «безоплатно поновляв в київських церквах постарілі ікони, про які нарочито збирав відомості» [245, с. 266].

У храмах також зберігалися реліквії, пов'язані з державними та релігійними діячами. Прагнення зберегти пам'ять про знаменитих історичних діячів призводило до появи легенд і підробок старожитностей. Так, в 1710 році жителі міста Коростень показували історикам курган, який вони вважали могилою князя Ігоря [304, с. 16].

Збереглися окремі свідчення щодо розкопок об'єктів старовини. Зокрема, в «Отписке царю (Алексею Михайловичу) воеводы киевского князя Григория» зазначалося, що: «Тому посильному велеть того человека ноги откопать, а откопав, какова которая кость мерой в длину и в толщину, и написать их роспись и на чертеж начертить» [9].

Однак, на рівні державної влади ніяких заходів щодо охорони пам'яток культурної спадщини не існувало.

У Європі тим часом ідеї охорони пам’яток історії та культури набули поширення в епоху Відродження разом з інтересом до античного мистецтва і розвитком колекціонування. Обмежувалося це, однак, пам’ятками старовини, наприклад, Рафаель в 1516 році був призначений консерватором пам’яток Риму [326, s. 286].

Початок діяльності щодо збереження національної культурної спадщини та правового забезпечення охорони пам’яток історії та культури на території України припадає на момент входження українських земель в склад Російської імперії, що пов’язано, в першу чергу, з ім’ям Петра Першого. При цьому, справедливо буде відмітити, що законодавча ініціатива російських властителів щодо охорони старожитностей завжди знаходила підтримку у національно свідомої української громадськості, її видатних діячів, що пов’язано з іменами Петра Могили та Івана Мазепи.

Так, Петро Могила «добився … передачі уніатами Софійського собору, Видубицького монастиря та інших церков. Реставрував Софійський собор і Києво-Печерський монастир». У 1635 році з ініціативи Могили почалися розкопки Десятинної церкви в Києві з метою отримання матеріалів, які могли бути використані в суперечках з представниками уніатської греко-католицької церкви за право володіння храмом [108, с. 29]. В результаті цих робіт було виявлено саркофаг князя Володимира, і його останки були перенесені в Успенський собор Києво-Печерської лаври [36, с. 66].

Щодо Івана Мазепи, то за його кошти «реставрується Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий монастир в Києві, Іллінська церква на Подолі, церква Успіння Богородиці Києво-Печерської лаври» [62, с. 29].

Більш того, треба відмітити, що один з перших указів Петра Першого, спрямований на збереження історичної спадщини, безпосередньо пов’язаний з Україною. Так, в указі 1702 року йдеться про вилучення з арсеналів Києва і Батурина гармат захоплених «у султанов турецких и у королей польского и шведского на боях», щоб «в Москве в новостроеном Цехаузе для памяти и на вечную славу поставить» [134, с. 25]. Так само, з подіями в Україні, пов’язаний

і указ Петра Першого 1709 року «О построении близ города Полтавы, в память одержанной там над шведами победы, мужеского Петропавловского монастыря с приделом Сампсона странноприимца и о сооружении перед церковью памятника» [79, с. 14].

Петро Перший був завзятим колекціонером різних артефактів та «популяризатором» науки, що призвело до появи першого законодавчого пам'яткоохоронного акту загального характеру, виданого 13 лютого 1718 року, який мав назву «О сдаче старинных редкостей комендантам», у ньому пропонувалося всім, «кто найдет в земле или в воде какие старинные вещи: ... старые подписи на каменьях, железе или меди, или какое старое и ныне необыкновенное ружье, посуду и прочее все, что зело старо и необыкновено», здавати їх за гроші комендантам [195, с. 541]. Крім того, в указі від 16 лютого 1721 року було зазначено по необхідність збирання в єпархіях і по монастирях «древние жалованные грамоты и другие куриозные письма оригинальные, также книги исторические, рукописные и печатные . рукописные на хартиях и на бумаге церковные и гражданские летописцы, степенные, хронографы и прочие сим подобные» [196, с. 357], а знахідки «не переплавливая присылать в Берг и Мануфактур Коллегию, а во оной потому же не переплавливая, об оных докладывать его величеству» [196, с. 358].

Наведене свідчить, що у цей період була започаткована систематизація об'єктів старовини, що підлягали охороні з боку держави. Так, були визначені певні види культурних цінностей. Зокрема, в Указі 1718 року перераховувалися предмети, що мають історичне значення, а в Указі 1721 року окремо згадувалися золоті речі та документи, а також історичні місця і об'єкти [196, с. 357].

Крім того, 20 грудня 1720 року було видано сенатський указ, який наказував губернаторам і віце-губернаторам «у всіх єпархіях і монастирях, і соборах» провести інвентаризацію вказаних цінностей, а описи представити в Сенат. Для того, щоб служителі церкви не сприйняли вилучення рукописних і друкованих матеріалів як конфіскацію, документ гарантував повернення

оригіналів власникам: «тех епархий и монастырей властям при том объявить, дабы они те куриозныя книги объявили без всякой утайки, понеже те книги токмо списаны, а подлинныя возвращены будут к ним по прежнему» [314, с. 20].

Після розпорядження Синоду про зняття з ікон прикрас світського характеру Петро Перший видає указ від 20 квітня 1722 року про збереження «вещей старых изрядных». Старовинні монети та ювелірні прикраси, які надходили до Синоду, пропонувалося викуповувати для імператора: «что куриозное, деньги отдать достойной цены». Особливу увагу слід було приділяти тим районам, які не постраждали в Смутні часи: «чего для можно в те знатные места послать знающих людей, дабы то пересмотрели, что гораздо старое и куриозное, как выше написано, привезли» [314, с. 21].

Значимість даних указів полягала перш за все в тому, що вперше в державній практиці об'єкти культурної спадщини бралися під захист державою. Однак формулювання основних положень документів були занадто загальними і невизначеними. Поняття «старыя», «зело старо и необыкновенно», «куриозные вещи» могли трактуватися дуже широко. В значній мірі виявлення таких об'єктів залежало від компетентності і сумлінності виконавців на місцях [314, с. 21].

Однак, після смерті Петра Першого якась системна законодавча діяльність по охороні пам'яток майже припинилася [41].

Трохи пізніше, частина українських земель увійшла до складу Австро-Угорської імперії, де питанням охорони пам'яток історії і культури приділялась певна увага. Зокрема, у Статуті товариства охорони пам'яток Львова, зазначалося, що на це «товариство покладався обов'язок збирати та аналізувати документи, які відображають питання охорони пам'яток культури, популяризувати свої ідеї серед громадськості, а також збирати й фіксувати фрагменти архітектури, планів міста, історичних документів тощо, поповнюючи при цьому ними надбання історичного музею» [325, s. 6].

В цей час в Європі, в період Великої французької революції декретами Конвенту пам'ятки історії та культури вперше були оголошенні всенародним надбанням, було націоналізовано приватні зібрання, що призвело до створення у 1795 році державної служби охорони пам'яток [172, с. 261].

В подальшому, за часів правління Катерини Другої, з метою збереження пам'яток, насамперед, археологічних, був виданий сенатський указ від 9 квітня 1771 року, яким передбачалося практичне використання археологічних об'єктів, зокрема, при складанні топографічних планів вимагалося включати відомості «о древних курганах и о древних же развалинах, также о пещерах… и о других подобных сему по самой натуре видимых признаках» [287, с. 480–487]. Активна зовнішня політика Росії в Північному Причорномор'ї і входження цієї території до складу імперії сприяли зародженню інтересу до місцевих археологічних пам'яток. Особлива увага археологів була прикута до античних пам'яток Причорномор'я. Особливо значимі знахідки доставлялися до Петербургу, менш значущі перебували в музеях південних міст Причорномор'я. Крім того, значна частина вивозилася за кордон через те, що будь-яких обмежень у переміщенні їх не існувало, можливо, за єдиним винятком розпорядження Херсонського військового губернатора Дюка де Рішельє, який наказав «спостерігати за приватними особами, мандрівниками по Криму, що збирають стародавні цінності» [61, с. 237].

Також, ряд урядових розпоряджень Катерининської епохи регламентували охорону писемних пам'яток, архівних документів (укази 1768, 1779, 1781, 1782 рр.). [240, с. 31–32].

Найгірша ситуація була із збереженням архітектурних об'єктів. Так, в XVIII столітті на території Північного Причорномор'я, що увійшов до складу Російської імперії пам'ятники архітектури активно руйнувалися. Руїни античних і середньовічних міст служили джерелом будівельних матеріалів для військових і цивільних споруд, що зводилися міст і портів. Тому, Урядом Російської Імперії 4 липня 1822 року видається положення «Про заходи охорони старожитностей в Криму», яке містив докладний перелік пам'яток

архітектури, що підлягали реконструкції із зазначенням необхідних робіт «... для підтримки оних слід виділити 10 000 рублів в розпорядження Таврійського губернатора» [198]. Цей нормативно-правовий акт є першим із законодавчих актів, в якому містився конкретний план заходів щодо забезпечення охорони групи пам'ятників, що не мали відношення до царської родини і які не були релігійними спорудами. Також був випущений каталог з описами і малюнками всіх пам'ятників Криму. У Західній Європі такі видання, що включали опис унікальних об'єктів і археологічних пам'яток не були рідкістю, для Російської імперії роботи, пов'язані з дослідженням цілої групи об'єктів архітектури та проведенням їх каталогізації, були новими [7, с. 28].

Однак, в кінці XVIII століття Павло Перший узаконив права мешканців Феодосії і Євпаторії розбирати залишки древніх будівель на будівельні потреби. У маніфесті від 13 лютого 1798 року про надання цим містам статусу порто-франко було зазначено: «Равномерно дозволяется поселяющимся в тех городах брать из оставшихся от прежних строений развалин, никому из частных людей не принадлежащих, готовый камень на созидание домов и прочаго безденежно, сколько его там отыщется» [151, с. 233].

Поновлення уваги до культурної спадщини спостерігалося в першій половині XIX століття. Прикладом такого акту є Положення «Про міри охорони пам'ятників стародавності в Криму» від 4 липня 1822 року. Дослідники вважають, що саме цим документом уперше в Росії древні архітектурні будови офіційно були віднесені до пам'ятників зодчества.

Циркуляр від 31 грудня 1826 року пропонував губернаторам доставляти відомості про пам'ятники архітектури, а також про найсуворішу заборону їх руйнувати. У цьому циркулярі мова йшла про реєстрацію залишків «древних замков и крепостей и других зданий древности» і повідомленні «в каком они положении ныне находятся». Пізніше видається «Загальний наказ цивільним губернаторам» про те, що вони повинні піклуватися і зберігати, по можливості, від руйнування всі залишки стародавніх замків, фортець і інших пам'ятників стародавностей і повідомляти про всі нововиявлені пам'ятники.

[199, с. 431]. Незабаром положення цього наказу були закріплені указом Сенату.

14 грудня 1848 року Правлячий Сенат виніс постанову, де зазначалося: «... строго воспретить разрушать памятники древности и непременно блюсти за их сохранением» [197, с. 53–54].

Кримінальне законодавство того часу ще не містило норм, безпосередньо пов'язаних з охороною пам'яток культурної спадщини. Однак, прийняття «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 15 серпня 1845 року [297] стало умовним першим кроком на шляху криміналізації діянь, які посягали на зазначені цінності.

Так, Глава IV розділу «Злочини проти віри» містила норму про святотатство [297]. Відповідно, метою її запровадження було забезпечення недоторканності церкви і її майна, але опосередковано вона вплинула на охорону культурної спадщини. Злочинність святотатства полягала, в першу чергу, в тому, що порушувалися релігійні канони і в заподіювалася шкода церкві, тому його умовно можна рахувати спеціальною нормою щодо кримінально-правової охорони культурних цінностей.

В цей час, у Європі, після завершення Наполеонівських воєн, держави, що потерпіли від французьких військ, почали вимагати реституції творів мистецтва, вивезених французами. Тим самим вони підтверджували «принцип імунітету культурних цінностей від захоплення та розкрадання» [321, p. 16].

Ситуація вимагала якогось спільного рішення європейських урядів, і 27 серпня 1874 року під час загальноєвропейської Брюссельській конференції була прийнята «Декларація про закони та звичаї війни» [19, с. 12]. Конференція була скликана «за ініціативи російського царя Олександра Другого для розгляду державами проекту кодифікації законів і звичаїв війни, розробленої російською стороною» [322]. Відповідно до статті 8 Декларації, «власність релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових інституцій, навіть якщо вони належали державі, прирівнювалися до приватної власності та вимагали відповідних норм поводження. У цій самій статті

передбачалося, що умисне знищення чи пошкодження згаданих об'єктів має бути предметом судового розгляду компетентними органами» [323]. Статті 17 Декларації зазначала, що у випадку бомбардування міста чи фортеці, нападники мають вживати всіх заходів, аби, наскільки це можливо, зберегти будівлі, що використовуються для потреб релігії, мистецтва та науки [324].

Тим часом у Російській імперії у 1898 році розпочинається розробка базового нормативного акту щодо охорони історичної спадщини [9]. Імператорською Археологічною комісією розробляється проект Положення про охорону старовини, яким було передбачено низка кримінально-правових заборон щодо пам'яток історії і культури. Для опису цих цінностей використовувався термін «старовина» [9], під якою розумілися всі пам'ятники зодчества, скульптури, живопису та іншого мистецтва до половини XIX ст., що мали художню, історичну або археологічну цінність. Проектом передбачалося чотири окремих кримінально-карних діяння. «По-перше, це умисне пошкодження старовини, письмових документів та справ. По-друге, заборонялося брати без дотримання встановлених правил предмети і письмові пам'ятки, що належать до зібрань музеїв, ризниць, архівів, сховищ і бібліотек усіх урядових та громадських закладів. По-третє, передбачалась відповідальність за вивезення за кордон старовини та письмових пам'ятників без обов'язкового отримання власником колекції старовини чи окремого предмету дозволу на їх вивезення за кордон у Центральному археологічному комітеті. По-четверте, це проведення археологічних розкопок всупереч встановленим правилам, які передбачали обов'язок подачі клопотання про дозвіл на проведення розкопок до Центрального чи окружного комітету або до Імператорської Археологічної комісії» [82, с. 68–70]. При цьому, викрадення предметів старовини не виділялося в окремий злочин, а застосовувалась та ж норма, що й за крадіжку предметів, які не мали такої цінності.

Проект Положення про охорону старовини був підготовлений та вперше внесений на розгляд Державної Думи в 1906 році [238, с. 185–194]. В подальшому, він декілька разів був внесений на розгляд до Державної Думи, в

останній раз проект розглядався в 1910 році, але в черговий раз був відхилений. Перша світова війна, що почалася в 1914 році поклала кінець розробкам закону про охорону пам'яток [239, с. 116]. Незважаючи на це, проект Положення фактично став першим законопроектом, в якому була сформульована певна системна державна програма охорони історичної та культурної спадщини.

Слід також згадати таку форму вирішення питання щодо охорони пам'яток, як Археологічні з'їзди, що регулярно проводилися з 1869 року. Дослідник Т. В. Курило зазначає, що на кожному з'їздові передувала підготовча і науково-дослідницька робота, яка була спрямована на вивчення місцевої історії і пам'яток. Шість з'їздів пройшли в Україні, і на III Археологічному з'їзді, що відбувся у Києві, йшлося про те, що «обширність важного матеріалу, постачаючого комітетами, дає можливість надіятися, що ми скоро будемо мати загальну картину городищ для всієї Росії…» [153, с. 234]. При цьому, найбільш активну роботу проводило Історичне товариство Нестора-літописця [187, с. 2]. Також питаннями збереження та вивчення пам'яток культури з кінця XIX–на початку XX ст. займалися губернські вчені архівні комісії, які розпочали свою діяльність після указу від 13 квітня 1884 року. Слід зауважити, що в Україні було сім таких комісій: Таврійська, Катеринославська, Чернігівська, Херсонська, Полтавська, Київська, Харківська [133, с. 2].

Певним кроком у формуванні міжнародної системи охорони історичних та культурних цінностей, стали Гаазькі мирні конференції 1899 і 1907 років, які містили ряд норм щодо культурних цінностей. Зокрема, у статті 5 IX Гаазької конвенції 1907 року та у статті 27 уложення до IV Гаазької конвенції 1899 і 1907 років [44, с. 326]. Так норми, що стосувалися руйнування та привласнення артефактів, то Гаазькі конвенції, фактично, закріпили в обов'язковій формі відповідні положення Брюссельської декларації [321, p. 21]. Так, стаття 27 Гаазького уложення 1907 року передбачала «обов'язок ворогуючих сторін не завдавати шкоди будівлям мистецьких, наукових,

благодійницьких установ, а також історичним пам'ятникам і лікарням під час захоплень і бомбардувань – за умови, що на момент нападу вони не використовувалися у воєнних цілях» [319]. Такі будівлі також повинні мати спеціальний відмітний знак, який заздалегідь повідомляється ворожій стороні. Те саме стосувалося умов нападу воєнно-морських сил закріплене у статті 5 XI Гаазької конвенції 1907 року [320].

На думку дослідниці міжнародно-правового захисту культурних цінностей К. І. Бусол, зазначене дає можливість стверджувати, що «Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років закріпили історичні основи міжнародно-правого захисту культурних цінностей:

– по-перше, вихід такого захисту на зв'язок із міжнародним гуманітарним правом;

– по-друге, наявність дуже вузького кола – як за кількістю, так і за змістом – норм, що стосуються виключно збереження артефактів;

– по-третє, можливість застосування до об'єктів культури норм про захист цивільних об'єктів і майна цивільних осіб» [18, с. 55].

Як вказує дослідник правових проблем щодо знищення, руйнування або пошкодження пам'яток–об'єктів культурної спадщини Б. М. Одайник, «спроби усунути протиріччя і повторення, що мали місце в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року були здійснені в «Кримінальному уложенні 22 березня 1903 року» [292].

Уложення 1903 року скасувало святотатство як самостійний склад злочину, зберігши його тільки як кваліфікуючу ознаку посягань проти власності. Зокрема, стаття 550 Уложення 1903 року передбачала відповідальність за «пошкодження пам'ятника, поставленого з дозволу уряду, а також предмета науки або мистецтва, що належав імператорському двору чи публічним бібліотекам, музею, іншій державі, громадському сховищу» [249, с. 219–256]. Стаття 554 Уложення 1903 року встановлювала покарання за «пошкодження могили чи надгробного пам'ятника, якщо таке пошкодження

вчинене без мети наруги над померлим», статтею 563 Уложення 1903 року передбачалася відповідальність за «пошкодження шляхом підпалу, вибуху чи затоплення публічної бібліотеки, музею чи іншого державного чи громадського сховища, предметів науки чи мистецтва», а статтею 568 – за дії, передбачені статтею 563 Уложення, вчинені з необережності. Крім того, стаття 573 Уложення 1903 року встановлювала кримінальну відповідальність за «привласнення знайденого на чужій землі скарбу» [249, с. 219–256].

1.2. Еволюція законодавства про охорону об'єктів історичної та культурної спадщини протягом XX століття

Розвиток кримінального законодавства був перерваний через події, які відбулися через поразку Російської імперії у Першій світовій війні, і що призвело до революції та розпаду імперії. В цих умовах Україна спробувала набути незалежності, яка, однак, була дуже короткочасною, адже Українською Народною Республікою (17 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) було видано за час свого існування лише чотири політичних Універсали (останній 22 січня 1918 р.) [99, с. 52].

Певний час в Україні допускалася можливість застосування законодавства Російської імперії, у тому числі й кримінального, якщо якісь питання не були врегульовані законами нової влади [28, с. 8].

Розуміючи, що розробка нового законодавства потребує значного часу, а налагодити державне управління необхідно у найкоротший термін, Центральна Рада 25 листопада (8 грудня) 1917 року ухвалила Закон «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР» [73, с. 207].

Після захоплення влади більшовиками на українських землях відбулася руйнація системи вітчизняного кримінального права з його концептуальними основами на базі класичної школи права, що супроводжувалося деюридизацією основних інститутів кримінального права, насамперед, злочину (відмова від ознаки протиправності), теоретично обґрунтованих

соціологічною школою кримінального права. Відмова від ознаки протиправності відкривала шлях до необґрунтованих репресій, до масового знищення людей, масового знищення, пошкодження та наруги над пам'ятками історії і культури [78, с. 102].

Така політика була підтверджена одним із перших декретів Радянської влади був декрет «Про знесення пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг, і створення проектів пам'ятників Російської соціалістичної революції» [48] від 14 квітня 1918 року, хоча, при цьому, перед владою постала гостра необхідність вживання заходів, спрямованих на врегулювання проблеми розкрадання, масового вивезення за кордон і інших посягань на культурні ті історичні цінності.

Тому у 1918 року активно приймалися нові декрети: «Про пам'ятники Республіки» [48], «Про заборону вивезення і продажу за кордон предметів особового художнього і історичного значення» [49], «Про реєстрацію, прийом на облік і охорону пам'ятників мистецтва і старовини, що перебувають у володінні приватних осіб, товариств і установ» [265].

А вже 1 квітня 1919 року Рада Народних Комісарів УРСР приймає декрет «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» [66]. За цим декретом усі будинки і приміщення, архіви і речі художньо-історичного значення на території республіки бралися під охорону держави.

З метою уникнення вивезення стародавностей, Раднаркомом УРСР 11 березня 1921 року був виданий декрет «Про купівлю для державних музеїв у приватних осіб музейних цінностей» [67].

Цими і іншими нормативними актами визначалася державна політика щодо про націоналізації музеїв і музейних колекцій, взяття їх на державний облік, а також встановлення запобіжних заходів, щоб припинити вивезення за кордон творів живопису, історичних реліквій тощо. «Сутність декретів полягала у прийнятті державою на себе обов'язку щодо розпорядження культурними цінностями, у зв'язку з чим переміщення та продаж за кордон

такого роду предметів без дозволу, а також приховування їх від державного обліку стали відноситися до незаконного обігу товарів і визнаватися кримінально караним діянням. Акти в основному стосувалися тієї частини населення, у власності якої знаходилися предмети, що мали культурну цінність. Усі культурні цінності були націоналізовані й проголошені власністю соціалістичної держави» [6, с. 41]. Так, протягом 1919-1920 років майже всі музеї України, що існували до 1919 року, були націоналізовані і включені в мережу державних музеїв республіканського або місцевого підпорядкування.

У лютому 1919 року було створено Всеукраїнський комітет по охороні пам'яток мистецтва і старовини при Всеукраїнському відділі мистецтв Наркомосу УРСР, де було розглянуте питання про охорону пам'яток історії та мистецтва Києва у зв'язку з його визволенням [309]. Сферою компетенції комітету було: проведення реєстрації всіх архівів, бібліотек, монастирів, церков, археологічних пам'яток, розробка законопроекту по їх охороні; організація центральних національних музеїв у Києві та Харкові; складання археологічної карти України, вироблення плану систематичних археологічних розкопок тощо [310].

У листопаді 1919 року відповідно до Постанови Народного комісаріату по освіті від 07 грудня 1918 року було створено підвідділ мистецтв і охорони пам'ятників старовини [175], яким було розпочато облік рухомих пам'ятників, особливо церковного майна, а також вироблення заходів щодо збереження нерухомих об'єктів культурної спадщини.

Серед інших актів, особливої уваги заслуговує Декрет «Про охорону пам'ятників природи, садів та парків» від 16 вересня 1921 року, який встановлював «порядок охорони територій і окремих визначних природних пам'яток, що мають особливе наукове та культурно-історичне значення, чим сприяв розвитку охорони пам'ятників природи, визнав їх недоторканність і забезпечив особливу охорону з боку держави» [129, с. 277].

Окремих сторін забезпечення охорони культурних цінностей стосувалися декрети «Про порядок реквізиції і конфіскації майна приватних осіб і спільнот» від 17 жовтня 1921 року [255, с. 112–113] та «Про боротьбу з контрабандою» від 08 грудня 1921 року [255, с. 112–113].

23 серпня 1922 року було прийнято перший Кримінальний кодекс УРСР, який копіював відповідний Кримінальний кодекс РСФСР 1922 року. «Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету від 23 серпня 1922 року від цієї дати Кодекс було введено у дію на території всієї Української Радянської Соціалістичної Республіки» [296].

Кримінальний кодекс УСРР 1922 року передбачав норми, що встановлюють відповідальність за посягання на культурні цінності. Визначалась злочинною «контрабанда (кваліфікований вид – незаконне вивезення або ввезення історичної і культурної спадщини) (ч.2 ст. 97 КК УСРР 1922 року)» [296, с. 35], встановлювалася кримінальна відповідальність за наругу над пам'ятником революції (ст. 87 КК УСРР 1922 року) [296, с. 33] та за «приховування колекцій пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації і обліку або передачі в державне сховище (ст. 102 КК УСРР 1922 року)» [296, с. 36]. «Кримінальний кодекс УСРР 1922 року, як і більшість інших правових актів, характеризувався слабкою правовою охороною культурних цінностей. Існуючі законодавчі акти носили класовий характер і метою своєю мали вирішення політичних питань. Власниками предметів, що мали культурну або історичну цінність були, як правило, представники інтелігенції, буржуазії і інших імущих класів, таким чином суб'єктами вказаних злочинів, як правило, були представники перерахованих вище класів. Крім того, пробілом кримінального законодавства УРСР була відсутність закріплення інших видів посягань на культурні цінності, а саме: розкрадання, знищення або пошкодження тощо. Більша частина вже наявних і нововиданих правових документів, що регулювала відносини в сфері культурної спадщини, виявилася малоефективною і найчастіше носила декларативний характер» [177, с. 30].

Однак, власне першим українським нормативно-правовим актом в питаннях охорони культурної спадщини було «Положення про пам'ятки культури і природи», затверджене спільною постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів УСРР 16 червня 1926 року, яким регулювався порядок реєстрації та обліку об'єктів культури та природи, визначалися типи пам'яток [63]. Згідно з цим положенням «усі пам'ятки культури і природи, що мали наукове, історичне або мистецьке значення, передавалися у відання Народного комісаріату освіти УРСР і його місцевих органів. Ці пам'ятки класифікувалися на дві категорії: республіканського і місцевого значення. Кошти на їх ремонт і реставрацію виділялися з державного бюджету. Пам'ятки, що мали особливо цінне наукове, історичне або мистецьке значення, оголошувалися урядом республіки державними історико-культурними заповідниками» [63]. Відання пам'ятниками культури й природи на той час покладалося на Народний комісаріат освіти УРСР. До його обов'язків входили: реєстрація, вивчення та обстеження їх, розробка планів дослідження та вжиття заходів щодо ремонту і реставрації, догляд за утриманням. Таким чином, саме цим Положенням на вітчизняних теренах було започатковано державну систему охорони культурних надбань, і в цьому полягає його історична значущість. Водночас воно стало науковою основою, на якій згодом отримали розвиток методологічні принципи пам'яткоохоронної науки й засади державної політики у сфері охорони культурної спадщини [188, с. 8].

До 1926 році на рівні окружних виконкомів приймаються ухвали «Про охорону пам'ятників старовини, мистецтва і природи» [200, с. 38–46]. Функції органів охорони культурної спадщини переходять до краєзнавчих музеїв. І на підставі цього, вже у 1932 році була проведена перереєстрація пам'яток архітектури і складені державні списки, а також первинна документація на пам'ятники, з вказівкою точних адрес, проведена велика організаційна робота по залученню власників і орендарів до впорядковування і правильної експлуатації цих будівель, встановлені охоронні дошки [200, с. 8].

8 червня 1927 року був прийнятий новий Кримінальний кодекс УСРР і введений у дію відповідною постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету, який почав діяти на усій території УСРР із 1 липня 1927 року. Треба зауважити, що він також був близьким до прийнятого 26 жовтня 1926 року Кримінального кодексу РСФСР [123].

Аналіз показав, що у КК УСРР 1927 року містилася лише одна норма, що охороняла пам'ятники історії і культури від злочинних посягань. Встановлювалася відповідальність за «приховування колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища. За це суспільно небезпечне діяння передбачалося покарання у виді виправних робіт на строк до трьох місяців з конфіскацією приховуваного майна» [123, с. 63]. Передбачали кримінальну відповідальність інші посягання на культурні цінності, але у загальному порядку, це означало, що поза увагою залишилися діяння, пов'язані з незаконним проведенням робіт на об'єкті археологічної спадщини та викраденням, знищенням та пошкодженням культурних цінностей.

Однак, при цьому, дослідник історії охорони культурної спадщини Н. І. Кудерська зазначає, що «використовуючи гасла боротьби з релігією та планами перебудови і реконструкції населених пунктів, приймалися рішення про руйнування культурних надбань» [126, с. 22]. Так, у резолюції Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України від 30 червня 1928 року «Про релігійний рух і антирелігійну пропаганду» вказувалося, що «релігійні організації, що за перших часів революції протистояли нам як давня монархічна антирадянська сила, за останніх часів, зменшуючи свої демонстративні антирадянські виступи, намагаються вести свою релігійну пропаганду, мобілізуючи маси, прикриваючись лояльністю до Радянської влади» [147, с. 244]. Пам'ятки старовини та мистецтва потрапляють у центр боротьби суспільно-політичних ідей, стають важливим елементом політичного та громадського життя. Масове нищення української культури, пам'яток, що було продиктовано ідеологічними засадами

більшовицької партії в середині 30-х років, призвело до ліквідації великої кількості заповідників [109, с. 59–64]. Особливо масово руйнувалися пам'ятки церковного зодчества, серед них – Свято-Михайлівський Золотоверхий собор дванадцятого століття в Києві [106, с. 705–706].

У другій половині 30-х років питання охорони пам'яток було поділено між Управлінням у справах мистецтв при Раді народних комісарів УРСР та Народним комісаріатом освіти, проте в їх складі не було створено спеціальних структур [77, с. 34].

Лише 31 серпня 1940 року Рада народних комісарів УРСР затвердила постанову «Про організацію Комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам'яток УРСР» [65] Виділення охорони пам'яток в окрему галузь державного управління мало метою забезпечити покращення збереження і використання історико-культурних цінностей.

Істотних втрат зазнала культурна спадщина України під час Другої світової війни. За неповними даними, було зруйновано біля однієї тисячі цінних пам'яток архітектури, з яких 347 втрачені повністю. У результаті масових руйнувань населених пунктів практично повністю була знищена історична забудова багатьох старовинних міст. Постраждало чимало історико-меморіальних пам'яток, зокрема будинки-музеї Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Леоніда Глібова, Михайла Коцюбинського, Юрія Федьковича, Юліуша Словацького та інші [106, с. 706].

Однак, і під час Другої світової війни також здійснювалися заходи необхідні для захисту пам'яток архітектури. Урядом СРСР 07 листопада1942 року було затверджено «Тимчасове положення про Комісію з обліку та охорони пам'яток мистецтва при Комітеті у справах мистецтв при Раді народних комісарів СРСР» [282].

Після визволення України Рада народних комісарів УРСР та Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України в постанові від 1 квітня 1944 року, надаючи виняткового значення увічненню пам'яті

воїнів і партизанів, які загинули в боях за визволення Батьківщини, зобов'язали «місцеві органи взяти на облік всі військові кладовища, занести їх до Книги пам'яті, привести в упорядкований вигляд, встановити пам'ятники на братських могилах» [126, с. 22].

Протягом 1944–47 років в Україні було відновлено державну систему органів охорони пам'яток на центральному та обласному рівнях, яка включала в себе Урядову комісію по охороні пам'яток культури і старовини, Управління охорони пам'яток культури і старовини при Комітеті у справах культурно-просвітніх установ (історія, археологія, мистецтво), відділ охорони пам'яток при Управлінні у справах архітектури. У 1948 році в результаті запровадження загальносоюзної структури органів Урядову комісію було скасовано. Починаючи з 1953 року збереження пам'яток історії, археології та мистецтва було покладено на Міністерство культури УРСР, пам'яток архітектури – на Держбуд УРСР. Протягом 1940-х–середини 1950-х років були затверджені списки історичних міст, державні реєстри пам'яток архітектури, історії, археології, мистецтва, розгорнуті реставраційні роботи на шестистах об'єктах. Однак, з кінця 1950-х років. охорона пам'яток стала розглядатися як марнотратство, державні реєстри були скорочені, переважно за рахунок дожовтневого періоду. Кошти на реставрацію практично не виділялися [126, с. 706].

В цей час у світі, і у Європі, зокрема, за результатами Другої світової війни виникла потреба у прийнятті окремого документу щодо статусу та захисту культурних цінностей у міжнародному праві, який враховував би положення Женевських конвенцій 1949 року. Таким документом стала видана у 1954 році «Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту» [87].

Гаазька конвенція 1954 року містить ряд положень, які мають виконуватись ще в мирний час (наприклад, навчання відповідного персоналу (п. 2 ст. 7, ст. 15, ст. 25) чи внесення окремих об'єктів до Міжнародного Реєстру культурних цінностей (ст. 10, 16). Більша ж частина документу

покликана діяти під час воєнного конфлікту, випадків окупації, навіть якщо вона не зустрічає супротиву, а також у випадку оголошеної війни (пп. 1, 2 ст. 18). Відповідно до прогресивного розвитку права міжнародної безпеки та міжнародного гуманітарного права, Конвенція прямо передбачає, що факт наявності чи відсутності офіційно оголошеної війни, або її визнання сторонами конфлікту не впливає на застосування документу (п. 1 ст. 18) [87].

Важливим позитивним кроком є відсутність принципу взаємності у виконанні зобов'язань за даним актом. Так, кожна Договірна Сторона дотримується положень Конвенції незалежно від їх дотримання ворожою стороною, а також незалежно від того, чи взяла на себе така сторона зобов'язання за Конвенцією (п. 3 ст. 18) [87].

Позитивною новацією Конвенції 1954 року було введення окремого положення про її застосування під час збройних конфліктів неміжнародного характеру (ст. 19) [87]. Окрім просто наявності, саме положення доволі гнучке. З усіх конвенційних обов'язків Договірних Держав, які будуть розглянуті далі, у конфлікті неміжнародного характеру сторони прямо зобов'язані дотримуватися норм, що стосуються лише поваги культурних цінностей (п. 1 ст. 19) [87]. Щодо решти положень, то сторони конфлікту «докладуть усіх зусиль, аби ввести в дію шляхом спеціальних угод всі чи частину постанов даної Конвенції» (п. 2 ст. 19) [87]. Стаття наголошує на ролі ЮНЕСКО, проте пояснює, що Організація лише «може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту» (п. 3 ст. 19) [87]. Така надмірна гнучкість тексту щодо питань неміжнародних конфліктів була очікуваною та виправданою періодом його прийняття та відсутність його змін на сьогодні робить Конвенцію об'єктом постійної справедливої критики, породженої сумними прецедентами недбалого ставлення до культурної. Таким чином, ситуація неміжнародного збройного конфлікту була найбільш вразливим і, на жаль, розповсюдженим контекстом правопорушень проти об'єктів культури – не в останню чергу через тривалий правовий вакуум і дихотомію міжнародно-правових прав і

обов'язків учасників міжнародних збройних конфліктів та конфліктів неміжнародного характеру [17, с. 136].

В цей час відбувалася робота щодо упорядкування обліку та збереження археологічних та історичних пам'яток на території Української РСР. Зокрема, Постановою Ради Міністрів УРСР від 28 березня 1956 року «Про затвердження списку пам'ятників архітектури по Українській РСР» [215] було доручено Державному комітету Ради Міністрів УРСР в справах будівництва й архітектури видати для службового користування в 1956 році список пам'ятників архітектури, затверджений цією постановою, і надіслати його виконкомам обласних Рад депутатів трудящих та іншим установам та організаціям. Згідно до підготовленої Постанови Ради Міністрів УРСР «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'яток архітектури на території Української РСР» від 24 серпня 1963 року, виконкоми обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих були зобов'язані забезпечити збереження і культурне або господарське використання пам'ятників архітектури тощо [208]. У цій постанові підкреслювалося, що «обстеження, проведені в 1962 році, показали, що до списку пам'яток архітектури Української РСР, які перебувають під державною охороною і на реставрацію яких витрачено державою значні кошти, внесено чимало старовинних споруд культового призначення, що не мають визначної наукової, історичної та художньої цінності або втратили її внаслідок руйнування і перебудов» [126, 24].

Тут треба зазначити, що в цей відбулося зниження уваги до проблем охорони культурних та історичних цінностей через зміну суспільно-політичної обстановки в державі, зосередженість зусиль суспільства на питаннях відновлення економіки та часткова гуманізація призвели до значного зменшення вчинення злочинів проти культурної спадщини.

Така ситуація спостерігалася до моменту прийняття у 1958 році Верховною Радою СРСР «Основ кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік» [122], які стали основою для створення та прийняття 28 грудня 1960 року нового КК УРСР, який набрав чинності з 1 квітня 1961 року.

У КК УРСР 1960 року відбулася декриміналізація діяння, яке полягало у «приховуванні колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища» і була запроваджена принципово нова норма про «знищення і зруйнування пам'яток культури» [122], передбачена статтею 207 КК УРСР 1960 року. На думку вітчизняних вчених, дослідників кримінально-правової охорони культурної спадщини, «незважаючи на деяку однобокість у правотворчості, (полягала в тім, що серед кримінально-правових засобів, яка забезпечували використання і схоронність культурної спадщини, були закріплені тільки засоби боротьби з неналежним поводженням з ними), дана кримінально-правова норма мала і свій позитивний вплив на розвиток законодавства в досліджуваній області. Більше чітке визначення одержав предмет злочинного посягання, сформульований як «пам'ятники історії і культури» [177, с. 31].

Стаття 207 КК УРСР 1960 року передбачала відповідальність за «умисне знищення, зруйнування чи зіпсування пам'яток культури або природних об'єктів, взятих під охорону держави» [293, с. 543]. В коментарях до цієї статті зазначалося, що «охорона пам'яток культури та природних багатств є важливим завданням нашої держави і всієї радянської громадськості. З огляду на особливу цінність пам'яток культури в природних об'єктів, взятих під охорону держави, коментована стаття встановлює кримінальну відповідальність за умисне їх знищення, руйнування і псування» [293, с. 543].

Як зрозуміло з диспозиції статті 207 КК УРСР 1960 року, предметом даного злочину були пам'ятки культури або природні об'єкти, взяті під охорону держави.

Пізніше статус охоронюваних державою пам'яток культури змінився відповідно до Закону Союзу РСР від 29 жовтня 1976 року «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», де зазначалося, що всі пам'ятники історії і культури охороняються державою [176]. Його створення було продиктовано необхідністю обновити і удосконалити наявне в даній області законодавство. Вказаний нормативний акт розроблявся з урахуванням вже

наявного законодавчого досвіду і був першим правовим документом подібного роду загальносоюзного значення. Однак у процесі практичного застосування закону були виявлені його недоліки: декларативний характер і наявність великої кількості статей, що вимагають конкретизації в інших нормативних актах [177, с. 32]. Стаття 1 Закону С РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» містила визначення пам'ятників історії і культури, що розумілися як «спорудження, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства і держави, добутку матеріальної і духовної творчості, що представляють історичну, наукову або іншу культурну цінність» [176]. Відповідно до реалій тих часів ці визначення адекватно відображали погляди радянського законодавця і були досить продуманими.

Суттєві зміни в характеристику об'єктів історичної та культурної спадщини було внесено прийнятим Верховною Радою УРСР 13 липня 1978 року Законом Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» [221], за яким «пам'ятки історії та культури поділялися за видами на пам'ятки історії, археології, містобудування і архітектури, мистецтва та документальні пам'ятки; визначався порядок організації державного обліку пам'яток; державне управління пам'яткоохоронною галуззю покладалося на Раду Міністрів УРСР, а спеціально уповноваженими державними органами охорони пам'яток історії та культури, як і раніше, залишалися Міністерство культури УРСР, Державний комітет Ради Міністрів УРСР у справах будівництва та Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР» [188, с. 10].

Відповідно до статті 1 Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», «пам'ятками історії та культури визнавалися споруди, пам'ятні місця і предмети, зв'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства і держави, твори матеріальної і духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність» [221].

Стаття 6 Цього Закону УРСР «Види пам'яток історії та культури» надавала розширене розуміння, які саме об'єкти історичної та культурної спадщини належали до пам'яток історії та культури. Це були:

– «пам'ятки історії – будинки, споруди, пам'ятні місця і предмети, зв'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства і держави, революційним рухом, з Великою Жовтневою соціалістичною революцією, громадянською і Великою Вітчизняною війнами, соціалістичним і комуністичним будівництвом, зміцненням міжнародної солідарності, а також з розвитком науки і техніки, культури і побуту народів, з життям видатних політичних, державних, військових діячів, народних героїв, діячів науки, літератури і мистецтва;

– пам'ятки археології – городища, кургани, залишки стародавніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, шляхів, стародавні місця поховань, кам'яні скульптури, наскельні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару стародавніх населених пунктів;

– пам'ятки містобудування і архітектури – архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів; споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також зв'язані з ними твори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва, природні ландшафти;

– пам'ятки мистецтва – твори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва;

– документальні пам'ятки – акти органів державної влади і управління, інші письмові і графічні документи, кінофотодокументи і звукозаписи, а також стародавні та інші рукописи й архіви, записи фольклору і музики, рідкісні друковані видання» [221].

До пам'яток історії та культури також могли бути віднесені й «інші об'єкти, що становили історичну, наукову, художню чи іншу культурну

цінність. Усі пам'ятки історії та культури, які знаходилися на території Української РСР, охоронялися державою» [221]. Пам'ятник культури або природний об'єкт вважався взятим під охорону держави за умови, що «відповідним органом прийнято про це спеціальне рішення, про яке повідомлено громадяни» [293, с. 544].

Треба зазначити, що Закон УРСР 1978 року «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» увібрав у себе попередні нормативні напрацювання та дещо «віддзеркалював тодішній стан наукової методики охорони та реставрації пам'яток культури. Однак, застійні явища у радянському суспільстві 1980-х років, глибока економічна криза спричинили невиконання цього Закону державними установами на всіх рівнях. Проте він залишався чинним понад два десятиліття» [188, с. 10].

За своїми об'єктивними властивостями «знищення пам'яток культури та природних об'єктів, взятих під охорону держави, полягало в їх повної ліквідації (наприклад, спалюється цінна картина, винищуються рідкісні тварини або птиці в заповіднику тощо). Під руйнуванням розумілося приведення пам'ятників культури або природних об'єктів в непридатність, чим знецінювалося їх наукове, історичне, художнє чи народногосподарське значення (наприклад, розбивається скульптура, розвалюється унікальна споруда, руйнується рослинний покрив). Псуванням вважалося таке пошкодження пам'яток культури або природних об'єктів, яке знижувало їх наукову, історичну, художню цінність, народногосподарське чи культурно-естетичне значення (наприклад, забруднення картини, обламування деталей скульптури, заорювання ділянки землі в зоні заповідника)» [293, с. 544].

Зазначене в статті 207 КК УРСР 1960 року діяння представляло собою спеціальний вид умисного знищення або пошкодження державного чи громадського майна, передбаченого статтею 89 КК УРСР 1960 року.

З суб'єктивної сторони складу даного злочину припускав виключно умисну форму вини. Винний усвідомлював, що своїми діями він знищує, руйнує або піддає псування пам'ятник культури або природний об'єкт, взятий

під охорону держави, та бажав настання цих наслідків або свідомо їх допускав. Мотивами злочині слугували різні спонукання: користь чи інша особиста зацікавленість, пустощі тощо.

Необережне знищення, руйнування чи псування пам'яток культури або природних об'єктів не тягло відповідальності за статтею 207 КК УРСР 1960 року, але при наявності необхідних до того ознак могло кваліфікуватися за статтею 90 КК УРСР 1960 року.

Суб'єктом розглядуваного злочину могла бути будь-яка особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Якщо злочин вчинявся посадовою особою, то при відповідних умовах відповідальність наступала за сукупністю злочинів [293, с. 544–545].

В подальшому, вітчизняний законодавець з метою приведення у відповідність з Конституцією СРСР, Конституцією Української РСР та Указами Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1981 року «Про внесення змін і доповнень до Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік», від 26 липня 1982 року «Про подальше вдосконалення кримінального і виправно-трудового законодавства» і від 15 жовтня 1982 року «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів СРСР», а також дальшого вдосконалення кримінального законодавства Української РСР Президія Верховної Ради Української РСР своїм Указом від 12 січня 1983 року внесла до КК УРСР зміни у заголовок і текст статті 207 КК УРСР, доповнивши норму після слова «пам'яток» словами «історії і» [206], поширивши таким чином коло предметів, на яке могло бути здійснено злочине посягання.

У світі, в цей час ставала очевидною недосконаліть, одновекторність положень Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаазької Конвенції) 1954 року, що призвело до прийняття Додаткових протоколів до Женевських конвенцій у 1977 році [321, с. 236]. А Гаазька конвенція у 1999 році отримала ІІ Протокол до неї, який вступив у силу у 2004 році [53], і до якого Україна приєдналася 30 квітня 2020 року [225].

У Главі 3 ІІ Протоколу аргументовано статус культурного об'єкту, «який потребує посиленого захисту, при умові, що він має становите велике значення для всього людства; він має бути захищений адекватним внутрішньодержавним механізмом; і не має використовуватися у воєнних цілях чи бути прикриттям для здійснення воєнних операцій (ст. 10 ІІ Протоколу)» [53].

І врешті, головною відзнакою ІІ Протоколу є закріплення індивідуальної кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо культурних об'єктів, зокрема, перераховані конкретні діяння, спрямовані на протиправний вплив на дані об'єкти. Це: «1) перетворення культурних цінностей під посиленим захистом на об'єкт нападу; 2) використання таких артефактів або прилеглих територій для підтримання воєнних дій; 3) знищення чи привласнення у великих масштабах культурної власності, що знаходиться під захистом відповідно до Конвенції та даного Протоколу; 4) перетворює такі цінності на об'єкт нападу; 5) здійснює акти крадіжки, грабунку, незаконного присвоєння, вандалізму проти таких об'єктів (п. 1 ст. 15 ІІ Протоколу)» [53].

Відповідно, ІІ Протокол прямо «зобов'язує договірні сторони криміналізувати зазначені діяння у власному законодавстві (п. 2 ст. 15 ІІ Протоколу). Крім того, ІІ Протокол вимагає здійснювати розслідування та покарання винних у їх скоєнні (п. 1 ст. 17 ІІ Протоколу) або передавати останніх до інших держав, що мають юрисдикцію (п. 1 ст. 17, ст. 18 ІІ Протоколу)» [53].

За справедливим переконанням дослідника К. І. Бусол, ІІ Протокол «як розширює поняття злочинів проти культури у міжнародному кримінальному праві, так і закладає основи двостороннього співробітництва та правової держав із кримінальних справ» [17, с. 140].

В Україні після набуття незалежності розпочався новий етап розвитку законодавства щодо охорони історичної та культурної спадщини. Починаючи з Декларації про державний суверенітет України, яка була проголошена 16 липня 1990 року, Верховна Рада УРСР визначила у Розділі VIII «Культурний

розвиток, що «Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку» [47]. Безпосередньо щодо історичної та культурної спадщини в Декларації зазначалося, що «Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки» та «Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР» [47]. Це стало підставою для ініціювання розробки та прийняття відповідних нормативно-правових актів. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 року № 466 було затверджено «Положення про Державний реєстр національної культурної спадщини» [212]. Державний реєстр вводився відповідно до Основ законодавства України про культуру, затвердженими Верховною Радою України від 14 лютого 1992 року [184] «з метою обліку об'єктів матеріальної і духовної культури виняткової історичної, художньої чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у світову культурну спадщину. До Державного реєстру заносяться пам'ятки історії, археології, містобудування і архітектури, мистецтва, а також документальні пам'ятники. У нього можуть бути занесені й інші об'єкти, що представляють виняткову цінність з точки зору історії, культури, етнології чи науки» [212].

На підставі Закону України «Основи законодавства України про культуру» приймається низка вітчизняних законів, що регулюють певні сфери використання та охорони історичної та культурної спадини. Зокрема, Закон України «Про основи містобудування» від 16 жовтня 1992 року, який визначив визначає «правові, економічні, соціальні та організаційні засади містобудівної діяльності в Україні і був спрямований на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення при цьому охорони навколишнього

природного оточення, раціонального природокористування та збереження культурної спадщини» [219].

У статті 1 Закону України «Про основи містобудування» зазначається, що містобудування (містобудівна діяльність) – «це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян, яка включає, серед іншого, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини» [219].

З прийняттям нових законів, що стосувалися історичної та культурної спадщини, відповідно, продовжив змінюватися обсяг та характеристика предметів, які підлягали кримінально-правовій охороні за статтею 207 КК України. Так, з прийняттям Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [218], «який є складовою частиною вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, перебуває під охороною держави і призначений для задоволення інформаційних потреб суспільства і держави, реалізації прав та законних інтересів кожної людини» [218], предметами злочину, передбаченого статтею 207 КК України стали також документи Національного архівного фонду. Адже, відповідно до статті 1 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», «Національний архівний фонд є сукупністю архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації» [218]. Окремо мова йшла про унікальний документ як «документ Національного архівного фонду, що становить виняткову культурну цінність, має важливе значення для формування національної самосвідомості Українського народу і визначає його вклад у всесвітню культурну спадщину» [218].

Ще одним законом, який визначає статус культурних цінностей став Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 25 січня 1995 року

[201], у якому зазначено, що «основою державної політики в галузі бібліотечної справи є реалізація прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності до інформації та культурних цінностей, що збираються, зберігаються та надаються в тимчасове користування бібліотеками» [201].

Згідно зі статтею 7 цього Закону, «бібліотечний фонд національної бібліотеки України є національним культурним надбанням Українського народу, невід'ємною складовою частиною культурної спадщини та перебуває під охороною держави. Також у Законі детально розписані ознаки документу, який визначається як матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієв»і [201]. Окремо мова йде про «особливо цінні, рідкісні документи та колекції, які включаються до Державного реєстру національного культурного надбання України згідно з положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України. З метою забезпечення збереження документів та колекцій, внесених та/або які підлягають внесенню до Державного реєстру національного культурного надбання, створюються їх страхові копії у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв (ст. 16 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»)» [201].

Стаття 32 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» встановлює, що «особи, винні в порушенні законодавства про бібліотечну справу, несуть відповідальність згідно з законом» [201].

Значним етапом у законодавчому регулюванні питань збереження та охорони історичної та культурної спадщини став прийнятий 29 червня 1995 року Закон України «Про музеї та музейну справу» [217]. Значною мірою положення цього Закону спиралися на основи закладені «Генеральною конференцією ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)», яка відбувалася в Парижі з 14 листопада по 15 грудня 1960 року, і яка ухвалила

«Рекомендацію щодо найбільш ефективних заходів забезпечення загальнодоступності музеїв» [242].

Законом України «Про музеї та музейну справу» було врегульовано «суспільні відносини в галузі музейної справи, встановлює правові, економічні, соціальні засади наукового комплектування, вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, діяльності музейних закладів України. Основними напрямами діяльності музеїв визначені науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, виставкова, пам'яткоохоронна робота, а також діяльність, пов'язана з науковою атрибуцією, експертизою, класифікацією, державною реєстрацією та усіма видами оцінки предметів, які можуть бути визначеними як культурні цінності, з метою включення до Музейного фонду України» [217].

Музейний фонд України було визначено як «сукупність окремих музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, які постійно зберігаються на території України, незалежно від їх походження та форм власності, а також музейних предметів і музейних колекцій, що знаходяться за межами України і є власністю України або відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну» [217].

Культурні цінності цим Законом були визначені як «об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Також визначені такі поняття як «музейний предмет» (культурна цінність, якість або особливі ознаки якої роблять необхідним для суспільства її збереження, вивчення та публічне представлення) та «предмет музейного значення» (культурна цінність, особливі ознаки якої є підставою для внесення її до Музейного фонду України

та набуття статусу музейного предмета з метою збереження, вивчення і публічного представлення)» [217].

Статті 30 та 31 Закону України «Про музеї та музейну справу» встановлюють, що «особи, винні у порушенні законодавства про музеї та музейну справу, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством, і матеріальна шкода, завдана музею або музейному зібранню громадянами чи юридичними особами, відшкодовується згідно з чинним законодавством» [217].

Прийнята 28 червня 1996 року Конституція України [91] має основоположне значення для визначення основоположних засад становлення і розвитку української державності, а також для розвитку спеціального законодавства.

Стаття 11 Конституції України визначає, що «держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [91].

Безпосередньо про охорону культурної спадщини йдеться у статті 54 Конституції України, де зазначено, що «культурна спадщина охороняється законом. Крім того, держава забезпечує збереження історичних пам’яток та інших об’єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [91]. Відповідно, законодавством України «забороняється приватизація пам’яток культурної спадщини, їх вивезення на межі України, крім випадків експонування за кордоном з додержанням установленого порядку отримання дозволу на це» [92, с. 408].

Стаття 66 Конституції України прямо передбачає, що «кожен зобов’язаний не заподіювати шкоду культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» [91]. «Попередження пошкодження об’єктів культурної спадщини, руйнування чи знищення, зміни обліку чи інтер’єру, порушення встановленого порядку їх використання, а також попередження інших дій, що

можуть спричинити шкоду об'єктам культурної спадщини, захист цих об'єктів від шкідливого впливу навколишнього природного середовища чи інших шкідливих дій значною мірою забезпечується завдяки правовій регламентації використання та охорони земель історико-культурного призначення. Вимоги щодо охорони пам'яток історії та культури, які належать громадянам та знаходяться на землях, наданих громадянам у користування, а також при здійсненні будівельних робіт, ведення розкопок і розвідок пам'яток археології та щодо інших випадків користування даного роду пам'ятками визначені відповідним законодавством. І це означає, що, що особи, які завдали шкоду пам'ятці історії та культури або її охоронній зоні, зобов'язані відновити в попередньому стані пам'ятку або вказану зону, а при неможливості цього – відшкодувати заподіяні збитки» [92, с. 491].

Вжиття заходів щодо повернення в Україну культурних цінностей відбувається на підставі Закону України від 21 вересня 1999 року «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [202] через «сукупність дій по організації звернень та пред'явлення позовів Україною, іншими державами, відповідними уповноваженими органами щодо повернення вивезених з території України на території інших держав культурних цінностей» [202].

У цьому Законі термін «культурні цінності» вживається у значенні «об'єктів матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме:

– оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажі з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;

– предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та

діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;

– предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;

– складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

– старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;

– манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;

– унікальні та рідкісні музичні інструменти;

– різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;

– рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;

– рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;

– зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;

– рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології;

– родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів» [202].

Одночасно, у статті 3 цього Закону представлена класифікація культурних цінностей з залежності від місця їх створення, виявлення, розташування, це:

– «культурні цінності, створені на території України громадянами України;

– культурні цінності, створені на території України іноземцями чи особами без громадянства, які постійно проживають або проживали на території України;

– культурні цінності, виявлені на території України;

– ввезені на територію України культурні цінності, придбані археологічними, археографічними, етнографічними, науково-природничими та іншими експедиціями за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей;

– ввезені на територію України культурні цінності, придбані в результаті добровільного обміну;

– ввезені на територію України культурні цінності, отримані в дарунок або законно придбані за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей;

– незаконно вивезені культурні цінності України, що перебувають за межами її території;

– культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад;

– культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну;

– культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок Другої світової війни як часткова компенсація за заподіяні окупантами збитки» [202].

Незаконними діями що культурних цінностей визнаються:

– «незаконно вивезені культурні цінності – культурні цінності, вивезені з території України з порушенням законодавства України та міжнародно-правових норм, не повернуті після закінчення обумовленого угодою терміну тимчасового вивезення або за наявності будь-яких розбіжностей з умовами, які регулюють таке тимчасове вивезення;

– незаконно ввезені культурні цінності – культурні цінності, ввезені на територію України з порушенням законодавства України та міжнародно-правових норм, які регулюють порядок ввезення культурних цінностей» [202].

Центральним, базовим нормативно-правим актом України, який регулює «правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини» [222] став Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року.

Цей Закон прийшов на зміну Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 року, в ньому ґрунтовно та детально сформульовані визначення та класифікації об'єктів охорони культурної спадщини. У статті 1 цього Закону даються конкретизовані дефініції термінів, які були зорієнтовані «на сучасну практику охорони пам'яток і досвід інших країн, який знайшов своє відображення в низці рекомендацій ЮНЕСКО» [241, с. 255–260].

Метою цього Закону стало «збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захист традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Відповідно, зазначено, що об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, у межах її територіального моря та прилеглої зони, охороняються державою» [222].

Культурна спадщина визначається цім Законом як «сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини» [222].

Охорона культурної спадщини визначається як «система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини. При цьому предметом охорони

об’єкта культурної спадщини є характерна властивість об’єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об’єкт визнається пам’яткою» [222].

У першій редакції цього Закону об’єкт культурної спадщини визначалося як «місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов’язані з ними території чи водні об’єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об’єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» [222].

Поряд з об’єктом культурної спадщини цим Законом визначалася ще й «пам’ятка–об’єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам’яток України» [222], яка з часом дещо змінила свій статус.

За типами об’єкти культурної спадщини поділялися на:

– «споруди (витвори) – твори архітектури та інженерного мистецтва разом з природними чи створеними людиною елементами, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об’єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб;

– комплекси (ансамблі) – топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою споруд різного призначення, що відзначаються своєю архітектурою та органічним зв’язком з ландшафтом;

– визначні місця – топографічно визначені зони або ландшафти, природні, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду» [222].

За видами об’єкти культурної спадщини поділялися на:

– «археологічні – городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, мегаліти, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, рештки життєдіяльності людини, що містяться під водою;

– історичні – будинки, споруди, їхні комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;

– монументального мистецтва – твори образотворчого мистецтва, як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями);

– архітектури та містобудування – історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давнього планування та забудови, окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва;

– садово-паркового мистецтва – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;

– ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність» [222].

Пам'ятка являє собою «об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, якщо її «занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, за рішенням Кабінету Міністрів України – щодо об'єктів національного значення або за рішенням відповідного центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини – щодо об'єктів місцевого значення» [222].

Об'єкти культурної спадщини національного значення «є особливою історичною або культурною цінністю і повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв:

– справили значний вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва країни;

– безпосередньо пов’язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей;

– репрезентують шедевр творчого генія, стали етапними творами видатних архітекторів чи інших митців;

– були витворами зниклої цивілізації чи мистецького стилю» [222].

Критерій автентичності означає, що пам’ятка повинна значною мірою зберегти свою форму та матеріально-технічну структуру, історичні нашарування, а також роль у навколишньому середовищі.

Об’єкти культурної спадщини місцевого значення повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв:

– «вплинули на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту чи регіону;

– пов’язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей певного населеного пункту чи регіону;

– є творами відомих архітекторів або інших митців; є культурною спадщиною національної меншини чи регіональної етнічної групи.

Відповідність кожного об’єкта культурної спадщини зазначеним критеріям оцінюється науковими (вченими) радами установ та організацій, діяльність яких пов’язана з охороною культурної спадщини» [222].

Класифікація пам’яток–об’єктів культурної спадщини «не носить вичерпного характеру, оскільки розширене тлумачення дає можливість поповнювати цей перелік з врахуванням розвитку культури та суспільства. У той же час, при такому підході може бути краще врахована і практика роботи органів охорони культурної спадщини, які, враховуючи специфіку того чи іншого регіону України, можуть віднести певні об’єкти до числа тих, що охороняються, незалежно від того, передбачені вони в будь-якому переліку чи ні. Важливо, щоб об’єкти являли собою історичну, наукову чи іншу культурну цінність» [177, с. 39].

У стаття 27 цього Закону «Забезпечення заходів щодо охорони пам’яток» зазначається, що «у разі, коли пам’ятці загрожує небезпека пошкодження, руйнування чи знищення, власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов’язані привести цю пам’ятку до належного стану (змінити вид або спосіб її використання, провести роботи з її консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту та пристосування)» [222].

І врешті, статтею 43 «Відповідальність за пошкодження, руйнування чи знищення пам’яток» Закону України «Про охорону культурної спадщини» встановлюється, що «незаконні дії (пошкодження, руйнування, знищення), вчинені фізичною особою, що призвели до істотних змін пам’яток, їхніх територій, охоронюваних археологічних територій, а також їхніх частин, тягнуло за собою кримінальну відповідальність згідно з законом. Крім того, самовільне відновлення земляних робіт або їх продовження після виявлення знахідок археологічного характеру тягнуло за собою кримінальну відповідальність згідно з законом» [222].

Вже починаючи з дев’яностих років почалася активна робота по розробці нового вітчизняного галузевого законодавства, в тому числі і кримінального [38].

Ухваленню першого Кримінального кодексу незалежної України «передувала багаторічна напружена робота провідних вчених та практиків України, результатом якої стало напрацювання низки базових, концептуальних положень (ідей), які не тільки втілилися у КК України, а й стали стрижнем сучасної кримінально-правової політики України та визначили подальший розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність на наступні роки» [277, с. 29].

Були розроблені ряд законопроектів Кримінального кодексу України на засадах нової Конституції України та ряду нових базових законів України [233]. Так, інтерес для нашого дослідження представляє «Проект Кримінального кодексу України, підготовлений авторським колективом, на

чолі з професором В. М. Смітієнком, за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О. Б. Матковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні» [237]. В цьому проекті у розділі VIII «Карані діяння проти особи, її прав, свобод та моралі», глава 23 «Карані діяння проти сім'ї, моралі та статевої недоторканості» була запропонована стаття, спрямована на захист історичної та культурної спадщини. Це стаття 188 «Зруйнування пам'яток матеріальної або духовної культури». Частина перша цієї статті передбачала відповідальність за «умисне знищення, зруйнування чи пошкодження пам'яток матеріальної або духовної культури

а) під час проектно-розвідувальних робіт;

б) шляхом реконструкції будівель, споруд, транспортних шляхів, газо-, нафто- та інших продуктопроводів, будівельних чи промислових комплексів;

в) шляхом використання не відповідно до функціонального призначення пам'яток історії, матеріальної і духовної культури, що охороняються державою» [237, с. 9]. Покарання передбачалося у виді позбавлення волі терміном від одного року до трьох років, штрафу до двохсот мінімальних розмірів заробітної плати, позбавлення права займатися діяльністю у сфері будівництва та архітектури терміном до трьох років.

Частина друга визначала відповідальність за ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або вибуху, що передбачало покарання у виді позбавлення волі терміном від двох до п'яти років, позбавлення права займатися діяльністю у сфері будівництва та архітектури терміном до п'яти років [237, с. 9].

Нетрадиційно була побудована частина третя цієї статті, яка мала наступну диспозицію: «Публічна посадова особа, за наказом чи розпорядженням якої було зруйновано чи пошкоджено пам'ятки матеріальної або духовної культури, – карається…» [237, с. 9]. Покарання повинно було бути у виді позбавлення волі терміном від двох до п'яти років, штрафу до трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, позбавлення права займатися

діяльністю у сфері будівництва та архітектури терміном до п’яти років [237, с. 9].

Однак, за основу майбутнього Кримінального кодексу України був прийнятий законопроект, поданий Кабінетом Міністрів України [229]. В цьому проекті у новоствореному розділі «Злочини проти громадського порядку тат моральності» було запропоновано статтю 273 «Нищення або псування пам’яток історії та культури», яка в частині першій передбачала відповідальність за «умисне нищення, руйнування чи псування пам’яток історії або культури з покаранням у виді штрафу від семи до п’ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років» [229].

Частина друга передбачала відповідальність за «ті самі дії, вчинені щодо об’єктів, які є особливою історичною або культурною цінністю з покаранням у виді позбавлення волі на строк від двох до п’яти років» [229].

Однак, в процесі доопрацювання 5 квітня 2001 року Верховною Радою України був прийнятий перший Кримінальний кодекс незалежної України, в якому в розділі XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» була представлена норма, яка відрізнялася від первісного проекту, а саме, стаття 298 «Нищення, руйнування чи псування пам’яток історії або культури» [118], яка частиною першою встановлювала відповідальність за «умисне нищення, руйнування чи псування пам’яток історії або культури, що каралося штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років» [118].

Частина друга передбачала відповідальність за «ті самі дії, вчинені щодо об’єктів, які є особливою історичною або культурною цінністю, що каралося позбавленням волі на строк від двох до п’яти років» [118].

Частина третя встановлювала, що «діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років» [118].

В подальшому стаття 298 КК України зазнавала неодноразових змін, адже вітчизняний законодавець постійно удосконалював пам'яткоохоронне законодавство, вплив якого на відповідне кримінальне законодавство стане об'єктом дослідження у наступних розділах.

Таким чином, ретроспективний аналіз вітчизняного та міжнародного законодавства щодо збереження та захисту історичної, культурної спадщини показав, що на етапі формування державності та домінування феодальних правовідносин в Європі, культурні та історичні цінності перебували, переважно, у власності королів, князів та інших вельможних осіб. І, як правило, збереження цих цінностей було пов'язано з їх вартісними характеристиками. Однак, на рівні державної влади ніяких заходів щодо охорони пам'яток культурної спадщини не існувало.

У Європі тим часом ідеї охорони пам'яток історії та культури набули поширення в епоху Відродження разом з інтересом до античного мистецтва і розвитком колекціонування.

Початок діяльності щодо збереження національної культурної спадщини та правового забезпечення охорони пам'яток історії та культури на території України припадає на момент входження українських земель в склад Російської та Австро-Угорської імперії імперій. Ця діяльність знаходила підтримку у національно свідомої української громадськості, її видатних діячів, що пов'язано з іменами Петра Могили та Івана Мазепи.

В цей час в Європі, в період Великої французької революції декретами Конвенту пам'ятки історії та культури вперше були оголошенні всенародним надбанням.

Певну роль у формуванні міжнародної системи охорони історичних та культурних цінностей зіграли Гаазькі мирні конференції 1899 і 1907 років, які були скликані за ініціативою російського царя Миколи Другого і містили ряд норм щодо культурних цінностей.

Спроби усунути протиріччя і повторення, що мали місце в Уложенні про

покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року були здійснені в Кримінальному уложенні 22 березня 1903 року, яке статтею 563 Уложення 1903 року передбачалася відповідальність за пошкодження шляхом підпалу, вибуху чи затоплення публічної бібліотеки, музею чи іншого державного чи громадського сховища, предметів науки чи мистецтва.

Таким чином, процес формування системи охорони і збереження історичної та культурної спадщини в Європі почався ще у середньовіччі, в період домінування феодальних відносин. Це було пов'язане з появою нової владної еліти, яка мала організаційну та фінансову можливість забезпечувати цей процес, який пожвавився з прийняттям християнства та формуванням матеріальної культури.

Що стосується збереження національної культурної спадщини та правового забезпечення охорони пам'яток історії та культури на території України, то початок цієї діяльності припадає на момент входження українських земель в склад Російської та Австро-Угорської імперії імперій та підтримкою законодавчих ініціатив імперських властителів щодо охорони «старожитностей» національно свідомою українською громадськістю, її видатних діячів, таких як Петро Могила та Іван Мазепа.

Певним кроком у формуванні міжнародної системи охорони історичних та культурних цінностей, стали Гаазькі мирні конференції 1899 і 1907 років, які були скликані за ініціативою російського царя Миколи Другого і містили ряд норм щодо культурних цінностей.

Тим часом, у Російській імперії у 1898 році розпочинається розробка базового нормативного акту щодо охорони історичної спадщини, однак, Перша світова війна поклала кінець розробкам закону про охорону пам'яток.

Кримінальне законодавство ще не містило норм, безпосередньо пов'язаних з охороною пам'яток культурної спадщини. Однак, прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року стало умовним першим кроком на шляху криміналізації діянь, які посягали на

зазначені цінності, адже містила норму про святотатство, що стосувалося і церковного майна.

Таким чином, до початку XX століття в Європі, і, зокрема, в Україні, так і не з'явилося системи законодавства та центральних органів, що забезпечували облік, збереження та охорону пам'яток історії та культури, відповідно, не було сформовано нормативно-правових актів, які б встановлювали адміністративну та кримінальну відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження об'єктів історичної та культурної спадщини.

Розвиток кримінального законодавства був перерваний через події, які відбулися через поразку Російської імперії у Першій світовій війні, і що призвело до революції та розпаду імперії. Після захоплення влади більшовиками на українських землях відбулася руйнація системи вітчизняного кримінального права з його концептуальними основами на базі класичної школи права. Відмова від ознаки протиправності відкривала шлях до необґрунтованих репресій, до масового знищення людей, масового знищення, пошкодження та наруги над пам'ятками історії і культури, хоча, при цьому, перед владою постала гостра необхідність вживання заходів, спрямованих на врегулювання проблеми розкрадання, масового вивезення за кордон і інших посягань на культурні ті історичні цінності.

Перший Кримінальний кодекс УСРР 1922 року передбачав норми, що встановлюють відповідальність за посягання на культурні цінності. Визначалась злочинною контрабанда (кваліфікований вид – незаконне вивезення або ввезення історичної і культурної спадщини), встановлювалася кримінальна відповідальність за наругу над пам'ятником революції та за приховування колекцій пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації і обліку або передачі в державне сховище. Кримінальний кодекс УСРР 1922 року, як і більшість інших правових актів, характеризувався слабкою правовою охороною культурних цінностей. Існуючі законодавчі акти носили класовий характер і метою своєю мали вирішення політичних питань. Крім того, пробілом кримінального законодавства УРСР була відсутність

закріплення інших видів посягань на культурні цінності, а саме: розкрадання, знищення або пошкодження тощо.

У наступному КК УСРР 1927 року містилася лише одна норма, що охороняла пам'ятники історії і культури від злочинних посягань. Встановлювалася відповідальність за приховування колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища. При цьому, використовуючи гасла боротьби з релігією та планами перебудови і реконструкції населених пунктів, приймалися рішення про руйнування культурних надбань.

За результатами Другої світової війни у світі, і у Європі, зокрема, виникла потреба у прийнятті окремого документу щодо статусу та захисту культурних цінностей у міжнародному праві, який враховував би положення Женевських конвенцій 1949 року. Таким документом стала Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954 року.

У п'ятдесятих-шістдесятих роках минулого століття зміна суспільно-політичної обстановки, зосередженість суспільства на відновленні економіки держави та певна гуманізація призвели до значного зменшення злочинності проти історичної та культурної спадщини, що обумовило зниження уваги до проблем кримінально-правової охорони культурних та історичних цінностей. Так, У КК УРСР 1960 року відбулася декриміналізація діяння, яке полягало у приховуванні колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища і була запроваджена принципово нова норма про знищення і зруйнування пам'яток культури, передбачена статтею 207 КК УРСР 1960 року.

В Україні після набуття незалежності розпочався новий етап розвитку законодавства щодо охорони історичної та культурної спадщини. Центральним, базовим нормативно-правим актом України, який регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини став Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року. При цьому, вже починаючи з дев'яностих років

почалася активна робота по розробці нового вітчизняного галузевого законодавства, в тому числі і кримінального. І 5 квітня 2001 року Верховною Радою України був прийнятий перший Кримінальний кодекс незалежної України, в якому була представлена стаття 298 «Нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури». В подальшому ця норма зазнавала неодноразових змін, адже вітчизняний законодавець постійно удосконалює пам'яткоохоронне законодавство.

РОЗДІЛ 2
ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ РОБІТ НА ОБ'ЄКТІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ, ЗНИЩЕННЯ, РУЙНУВАННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

2.1. Об'єкт незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини

Сучасне вітчизняне кримінальне право, поряд з об'єктивною, суб'єктивної сторонами та суб'єктом злочину, об'єкт злочину розглядає як один з обов'язкових елементів складу злочину. При цьому, законодавчого закріплення поняття об'єкта злочину досі не існує, що само по собі вимагає осмислення цього найважливішого кримінально-правового інституту як для вирішення завдань кримінального права в цілому, так і виконання тих задач, які були поставлені у цьому дослідженні [39].

Насправді, само поняття та термін «об'єкт злочину» виникає і починає застосовуватися у спеціальній кримінально-правовій літературі приблизно з середини XIX століття. Погоджуючись з тим, що «об'єкт злочину – це те, на що посягає злочин», науковці того часу пропонували різні позиції щодо розуміння об'єкта злочину. Він позиціонувався як певні блага, або інтереси, або норми, або відносини [13, с. 161; 84, с. 63; 274, с. 175; 303, с. 4–5].

Так, професор М. Д. Сергієвський, в рамках теорії кримінального права, співвідносив людину як суб'єкта суспільства та сутність заподіяної злочином шкоди і дійшов до висновку, що шкода, заподіяна злочинним діянням може бути або шкодою окремій особі, або шкодою для всього суспільства (шкода суспільна, як і будь-яка норма, що порушується злочинним діянням, має своїм предметом права, блага або інтереси приватних осіб, або інтереси цілого суспільства, або перше і друге разом). Професор М. Д. Сергієвський переконував, що внаслідок цього у праві формується усвідомлення того, що

будь-яке правопорушення окремої особи є разом з тим правопорушенням суспільним. Тому будь-яке заподіяння шкоди є злочинним діянням проти всього суспільства, навіть якщо воно порушує інтереси приватної особи. Змістом злочину є шкода, заподіяна всьому суспільству. Порушення приватного права є тільки засіб або форма порушення права суспільного [257, с. 290–291].

Професор В. Д. Спасович у підручнику з кримінального права (1863 р.), зазначив, що злочин являє собою посягання на чиєсь право, тобто виражається в запереченні певного обов'язку, а так як право і обов'язок припускають, принаймні завжди, відносини між двома особами, то злочин повинен містити посягання на певні суспільні відносини [270, с. 84]. Таким чином, професор В. Д. Спасович вперше запропонував та заклав основи концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини».

Професор І. Я. Фойницький визначав об'єкт злочину як норми або заповіді, які мають своїм змістом певні відносини, які становлять умови співжиття. На його думку, заповідь «не вбивай» встановлює відношення третіх осіб до життя людини. Тому будь-який злочин має два об'єкти: посередній, або віддалений, кінцевий (що порушується заповідь) та безпосередній, або найближчий (відносини, які захищаються цією заповіддю і які складають її реальний прояв). Саме тому класифікація злочинних діянь повинна бути заснована на відмінності заповідей, що порушуються за властивістю охоронюваних відносин [303, с. 5].

Відмінну точку зору щодо розуміння мав професор М. С. Таганцев, який вважав подібні визначення об'єкту злочину не зовсім вірними. Він був переконаний, що об'єктом злочину є не норма права, і не суб'єктивне право, а «норма права в її реальному бутті», що означало реально існуючий «правоохоронюваний інтерес життя», або «правове благо» [275, с. 50]. Це, на думку професора М. С. Таганцева, особа і її блага – життя, тілесна недоторканність, особисті думки, честь, володіння або користування предметами зовнішнього світу; свобода пересування і діяльності в її різних

сферах; відносини або стани, що виникли в силу цієї діяльності – їх незмінюваність, непорушність; різні блага, що становлять суспільну цінність тощо. При цьому, далеко не всякий інтерес отримував правову охорону, а тільки той, який мав суспільне значення [275, с. 51–52].

Близькою була позиція професора С. В. Познишева, який вважав, що об'єктом злочину виступають ті конкретні відносини, речі, стани осіб або речей, які охороняються законом під страхом покарання. І які професор С. В. Познишев називав правовими благами [194, с. 132–133].

Таким чином, теорія кримінального права до початку XX століття обґрунтовувала розуміння об'єкта злочину як єдність формальної (порушення норм права) і матеріальної (посягання на певне благо) сторін. При відсутності хоча б однієї з цих сторін не може йти мова про злочин, адже посягання на неіснуюче матеріальне благо є безкарним [247, с. 288–289]. Тому була сформована концепція про виділення абстрактного (суспільні відносини) і конкретного (певні предмети, люди) об'єктів злочину [34, с. 10]. Той самий професор М. С. Таганцев зауважував, що «звертаючи інтерес життя в правове благо, право не тільки визнає буття цього інтересу, не тільки дає йому охорону та захист, а й видозмінює його в обсязі, формі, іноді навіть у змісті, згладжуючи його приватний, індивідуальний характер і надаючи йому соціальне, суспільне значення» [275, с. 32]. Розвиток концепції об'єкту злочину привів до того, що ще до радянського часу законодавцем об'єкт злочину приймався як критерій розподілу злочинів у Кримінальному Уложенні. Зокрема, за своїм об'єктом злочинні діяння поділялися на злочини проти держави, релігії, моральності, власності, честі тощо [84, с. 36].

З початком радянського періоду в історії України в питаннях законодавчого та доктринального визначення об'єкту злочину відбулися певні зміни, які мали, переважно, ідеологічний характер. Зокрема, у Керівних началах з кримінального права Радянської Російської Федерації від 12 грудня 1919 року [252], які були обов'язкові для всіх інших радянських республік (в тому числі, для УСРР), відзначалося, що право – це система (порядок)

суспільних відносин, відповідна інтересам панівного класу і охоронювана його організованою силою (ст. 1 Керівних начал з кримінального права РРФСР 1919 року). Кримінальне право мало своїм змістом правові норми та інші правові заходи, якими система суспільних відносин класового суспільства охороняється від порушень (злочинів) за допомогою репресії (покарання) (ст. 2 Керівних начал з кримінального права РРФСР 1919 року). При цьому, злочином визнавалося порушення порядку суспільних відносин, що охороняються кримінальним правом (ст. 5 Керівних начал з кримінального права РРФСР 1919 року) [252].

І вже в українському кримінальному законодавстві, у статті 6 КК УСРР 1922 року злочином вважалася дія або бездіяльність, яка загрожувала основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період [296, с. 9]. Стаття 7 КК УСРР 1922 року передбачала, що небезпека особи визначається діями, шкідливими для суспільства, або діяльністю, що свідчить про значну загрозу громадському правопорядку [296, с. 9]. Аналогічне визначення злочинного діяння передбачалося і в статті 4 КК УССР 1927 року, де зазначалося, що «за суспільно-небезпечну (злочинну) дію визнається кожну чинність або нечинність, що загрожує радянському ладові або ламає правовий порядок, що його завела влада робітників і селян на переходовий до комуністичного ладу період часу» [123, с. 7].

Це констатує той факт, що доктрина радянського кримінального права того часу визначала, що злочин завдає шкоду не конкретній особі, а суспільству, адже особу слід розглядати як члена суспільства, та шкоду, завдану злочином окремому члену суспільства, завдає шкоди всьому суспільству.

Цей невеличкий історичний екскурс показав, що вчення про суспільну небезпеку злочину зародилося і отримало розвиток не в рамках соціалістичного кримінального права, а в теоретичних роботах представників

соціологічної школи буржуазного кримінального права та прижилося в теорії і законодавстві радянського кримінального права [170, с. 28].

Однак, дискусія з приводу природи об'єкту злочину не закінчилася. Теорію об'єкта злочинного діяння як суспільних відносин, поставленого під охорону кримінальним законом, системно вперше у 1925 році розробив професор А. А. Піонтковський [192], який у своєму підручнику з Загальної частини кримінального права визначив, що об'єктом всякого злочину є суспільні відносини, які охороняються апаратом кримінально-правового примусу, однак, при визначенні безпосереднього об'єкта майнових злочинів ототожнював об'єкт злочину з його предметом, під яким розумілися певні блага, зокрема, на його думку, об'єктом привласнення виступає чуже майно [192, с. 129–130].

І про необхідність розмежування понять об'єкта злочину як суспільних відносин або предметів матеріального світу неодноразово заявляли вчені-правники. Так, професор О. С. Іоффе зауважував, що право не може бути направлено на речі безпосередньо. Однак, надаючи певний вплив на поведінку людей, воно може забезпечити їх активний вплив на зовнішні предмети природи. В такому випадку об'єктами дійсно виступають речі, але вони виступають не як об'єкти прав, а в якості об'єктів дій. І оскільки об'єктом правової охорони є суспільні відносини, а не речі безпосередньо, то перші і виступають в якості об'єкта правопорушення [71, с. 298–299].

Таким чином, важливим чинником визнання суспільних відносин в якості безпосереднього об'єкта злочину свого часу стало методологічно вірне твердження вчених-правників, про те, що коли на рівні загального об'єкту об'єктом злочину виступають суспільні відносини, то і на рівні безпосереднього об'єкта об'єктом злочину, вірогідно, слід визнавати суспільні відносини [16; 94; 171; 279; 283]. Разом з тим, багато вчених, спеціалістів в галузі кримінального права вважають суспільні відносини об'єктом посягання лише на рівні загального об'єкта злочину, по відношенню до безпосереднього об'єкта пропонуються інші концепції. Так, професор В. К. Глистін був

переконаний, що «загальний постулат не заважає по-різному характеризувати структуру суспільних відносин, а при визначенні безпосереднього об'єкта злочину суспільні відносини починають «зникати», підмінюватися частіше усього «інтересами» [35, с. 84].

На думку вітчизняного знавця у питаннях загальної частини кримінального права, професор П. С. Матишевського, об'єкт злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом [113, с. 128]. Цю позицію підтримав професор В. Є. Фесенко, який зазначив, що традиційне визначення об'єкта як сукупності суспільних відносин «заідеологізоване і не відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей, які бере під захист кримінальний закон» [302, с. 75]. Виходячи з цього, професор В. Є. Фесенко також запропонував визнати об'єктом злочину «цінності, що охороняються законами, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким завдається або може бути завдана шкода» [302, с. 75].

В продовження цієї ідеї, професор П. П. Андрушко пропонує в якості об'єкту злочину – соціальні цінності [4, с. 35]. На його думку, безпосередніми чи видовими об'єктами конкретних злочинів яких є: 1) потерпілий; 2) права, свободи та інтереси потерпілого; 3) соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації ними належних їм прав, свобод та інтересів, у тому числі у формі правовідносин [4, с. 36]. Тобто, професор П. П. Андрушко визначає перелічені соціальні інституції не як структурні елементи об'єкту злочину, а як їх різновиди, що здається не зовсім логічним. Однак, і у цієї точки зору є свої послідовники. Так, дослідник методологічних аспектів об'єкту злочину професор Г. П. Новосьолов переконаний, що «об'єктом будь-якого злочину, а не тільки спрямованого, виступають люди, які в одних випадках виступають в якості окремих фізичних осіб, в других – як певного роду множинність осіб, наділених чи не наділених статусу юридичної особи, в третіх – як соціум (суспільство)» [174, с. 53–54]. Так само, професор В. О. Туляков наголошує на необхідності визнання об'єктом злочину конкретних фізичних осіб та інших соціальних громад, а предметом злочину вважає соціальні блага, які належать

цим особам [286, с. 237]. На переконання професорів А. Ф. Зелінського і В. М. Куца, об'єктом злочину слід вважати охоронювані законом блага людини та суспільства [64, с. 152]. В руслі цих поглядів і дослідник В. Т. Дзюба, який вважає об'єктом злочину певні блага, цінності, інтереси та права, які вказані в диспозиціях статей Особливої частини кримінального закону і яким заподіюється шкода [50, с. 151]. Узагальнюючи цю позицію, дослідниця А. В. Пашковська вважає об'єктом злочину охоронювані законом соціально значимі цінності, інтереси та блага, на які посягає злочинець, і яким заподіюється шкода [138, с. 202].

До критики такого підходу щодо об'єкту злочину удався професор О. М. Костенко, який вважає, що спроби авторів синтезувати кілька підходів до визначення об'єкта злочину в одному є невдалими, вони призвели до еклектики запропонованого ними визначення. Професор О. М. Костенко переконаний, що «ні категорія «соціальні цінності», ні категорії «потерпілий», «права, свободи та інтереси потерпілого», ні категорія «соціальні зв'язки» не вирішують проблему, як би їх не комбінували. Насправді злочин, будучи за визначенням суспільно небезпечним діянням, завжди посягає на безпеку певного виду, утворювану порядком відносин між людьми з приводу тих чи інших предметів» [105 с. 104].

Ще далі у цій критиці пішов професор С. Б. Гавриш, проголосивши, що кримінальне право «охороняє не матеріальні цінності і блага, життя, здоров'я, природне середовище тощо, а навпаки, якусь форму їхнього прояву, ті або інші зв'язки між суб'єктами відносин» [32, с. 28], Професор С. Б. Гавриш вважає, що таким охоронюваним об'єктом є «правове благо» як «певна цінність» [32, с. 64–65], адже реальний збиток можна заподіяти лише «певної конкретної категорії, втіленій в реаліях навколишнього світу» [32, с. 60]. На думку професора С. Б. Гавриша, «для формулювання концепції об'єкта злочинів найбільш повно цьому відповідає формула «об'єкт – правове благо», що вдало сполучає у собі, з одного боку, вказівки на специфіку кримінального права

(кримінальна відповідальність наступає лише за посягання на охоронювані кримінальним законом блага), а з іншого боку – вказівки на реальне благо, як охоронювану цінність» [31, с. 15]. Однак, і ця пропозиція, при всій реальності і конкретності «теорії об'єкту злочину як правового блага, усе ж не уявляється можливим розцінити її як універсальну, в яку беззастережно «вписуються» всі, без винятку, охоронювані кримінальним правом об'єкти, тому що саме поняття «благо» теж далеко не безмежне, і в енциклопедичних словниках воно визначається в такий спосіб» [60, с. 179].

Ще одним варіантом тлумачення сутності стала наукова думка про розуміння об'єкту злочину як певного «інтересу». Так, ще професор Б. С. Утевський свого часу під об'єктом злочину розумів «той інтерес, ті суспільні відносини, ті блага, що охороняються кримінальним законом» [298, с. 292]. На думку професора Б. С. Утевського, коло об'єктів злочинних посягань не вичерпується благами, проте навряд чи вірним буде до безпосередніх об'єктів конкретного злочину додавати суспільні відносини й інтереси [298, с. 292]. Підтримує цю ідею професор П. Л. Фріс, який зазначає, що «об'єктом злочину в кримінальному праві є суспільні відносини, блага та інтереси, які прийняті під кримінально-правову охорону і яким унаслідок учинення злочину спричиняється або може бути спричинена шкода» [305, с. 69–70]. При цьому професор П. Л. Фріс вважає вказані інтереси трансформованими загальнолюдськими цінностями, а відповідні особисті блага людини – природними цінностями, що існують незалежно від суспільства і держави [305, с. 70].

Оригінальним чином цю думку підтримав та розвинув професор В. М. Трубніков, який спочатку розуміє об'єкт злочину як «специфічну соціальну оболонку особистості» (у вигляді первинного об'єкта злочинних посягань, а реальні об'єкти – у вигляді вторинних об'єктів, які знаходяться всередині соціальної оболонки) [284, с. 87; 285, с. 16], однак, в подальшому як «охоронювані законом про кримінальну відповідальність права, свободи й

законні інтереси людини і громадянина, на які вчинює замах суб'єкт злочину, і яким заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода» [284, с. 87; 285, с. 16].

З цією концепцією справедливо не погоджується професор В. П. Ємєльянов, наголошуючи, що «інтерес – це не саме явище, дія, подія, а лише причина, психологічна підстава таких, відношення до них і поза зв'язком із ними існувати не може, тому посягнути безпосередньо на інтерес неможливо, у дійсності посягання відбувається на ті реалії, в яких є чиясь зацікавленість. Таким чином, інтерес може бути порушений не прямо і безпосередньо, а побічно й опосередковано в результаті посягання на конкретні субстанції реальної дійсності» [60, с. 179]. В свою чергу, професор В. П. Ємєльянов пропонує таку точку зору, що «вчиняючи злочин, винна особа безпосередньо посягає не лише на людей, але і на ті чи інші різновиди, аспекти, прояви життя, діяльності людини, колективів, суспільства, їхню безпеку, умови існування і функціонування, тобто на охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей, які і виступають у якості безпосередніх об'єктів злочинів як реальних явищ дійсності. Об'єктами злочинного посягання можуть бути життя, здоров'я, гідність особи, довкілля, громадські та державні установи, їхня діяльність, умови функціонування і т. д., загалом, те, що існує в реальній дійсності, конкретно відчутно, і чому може бути заподіяний матеріальний збиток, який піддається достовірному визначенню й оцінці, і те, що взяте під охорону кримінального закону, незалежно від того, яке до цього відношення тих або інших прошарків населення» [60, с. 180]. Однак, пропозиція професора В. П. Ємєльянова вважати категорію «сфери життєдіяльності людей» такою, що може охопити собою всі об'єкти злочинів здається дещо абстрактною та не специфічною для кримінального права.

Цікавою видається ідея домінування правового змісту відносин, що складають сутність об'єкту злочину. Так, професор З. В. Ромовська вказує на

те, що «можна не бачити й того, що об’єктом кримінально-правової охорони має бути не саме благо, а право на нього» [248, с. 54].

Професор С. Я. Лихова, взагалі, пропонує розглядати об’єкт злочину як правовідносини [145, с. 21]. Однак, професор М. Й. Коржанський опонував, що немає підстав для включення до об’єкта злочину поряд із суспільними відносинами і їх правових форм. На його думку, «правова форма суспільних відносин злочином не змінюється, наприклад, право власності на викрадену річ від викрадення не зникає. У зв’язку з цим не можна визнати правильним вираз «викрадення державної власності», оскільки власність, як суспільні відносини, не може бути викраденою» [100, с. 146]. Більш того, професор М. Й. Коржанський вважав, що «не можуть бути визнаними об’єктом посягання і норми права, бо:

по-перше, злочин у деяких випадках посягає на такі суспільні відносини, які правом не регулюються (деякі статеві відносини, деякі сторони громадського порядку і т. ін.);

по-друге, суспільні відносини урегульовані нормами кримінального права, тобто кримінальні правовідносини не існують до моменту скоєння злочину, як не існує і об’єкта цих правовідносин.

Адже, об’єкт злочину, навпаки, завжди існує до вчинення на нього злочинного посягання і незалежно від останнього. Інше рішення (кримінально-правова норма охороняє об’єкт, якого не існує) призводить до абсурду» [100, с. 146].

Найбільш авторитетний у питаннях визначення об’єкту злочину, академік В. Я. Тацій, який послідовно відстоює ідею об’єкту злочину як суспільних відносин, зазначає, що «самі суспільні відносини, які виступають об’єктом злочину, мають об’єктивний характер, тобто існують незалежно від нашої свідомості, а тому й від самого кримінального закону, є первинними (першорядними) щодо нього. Структура суспільних відносин складається з трьох елементів: 1) носії (суб’єкти) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини, або, інакше кажучи, фактори, які визнають факт

виникнення та існування такого взаємозв'язку; 3) суспільно значуща діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин» [279, с. 56]. Опонуючи критикам концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», академік В. Я. Тацій наголошує: «Аналізуючи критичні зауваження на адресу теорії об'єкта злочину як суспільних відносин, вважаємо за можливе не погодитися з тим, що ця концепція є пережитком минулого або штучно створеним постулатом радянських часів, як це нерідко відзначають противники теорії суспільних відносин. На наш погляд, категорія «суспільні відносини», якою охоплюються відносини між людьми, що існують у суспільстві й регулюються різноманітними соціальними нормами, є філософською (або соціологічною) і не має безпосереднього відношення до певного історичного періоду» [278, с.134].

Таким чином, слід погодитися с провідними вітчизняними вченими-правниками, що «спроба відходу від визнання об'єктом злочину суспільних відносин поки не втілилася в розгорнуту теорію об'єкта» [57, с. 8]. Для того щоб поставити під обґрунтований сумнів розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, необхідні не тільки кримінально-правові, але й широкі міждисциплінарні дослідження (останнє обумовлене тим, що в базовій для всіх юридичних наук загальної теорії права визнано, що право впорядковує суспільні відносини, вводить їх у рамки соціальної свободи й справедливості, а також охороняє регульовані суспільні відносини [273, с. 91].

Отже, основна дискусія щодо змісту об'єкту злочину точиться навколо двох концепцій, а саме, опису об'єкта в законі як певних соціальних цінностей та розгляду його як суспільних відносин. Для усунення протиріччя між цими позиціями вітчизняні вчені-правники пропонують виділити матеріальне та формальне визначення об'єкта злочину. В матеріальному визначенні об'єкт завжди виступає як суспільні відносини, у формальному – об'єктом є те, чому злочинне посягання завдає або може завдати шкоди, або те, на що спрямований, на що посягає злочин [164, с. 25]. У зв'язку із цим, професором

Є. Л. Стрельцовим була запропонована формула, згідно з якою «суспільні відносини, що перебували в сфері кримінального права, можуть виступати як об'єктом злочину, так і об'єктом кримінально-правової охорони» [290, с. 81].

На думку професора Є. Л. Стрельцова, суспільні відносини стають об'єктом кримінально-правової охорони відтоді, коли кримінальне право, яке покликано охороняти саме ці суспільні відносини, набуває чинності, тобто вони здобувають таку якість із того моменту, коли кримінальний закон взяв їх під свою охорону. Вчений зазначає, що «поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину. Між об'єктом злочину і злочинним діянням існує, умовно говорячи, постійний зв'язок: поки немає злочину, злочинних дій – немає і об'єкта злочину, відбувається злочин – з'являється об'єкт цього злочину. Таким чином, об'єкт злочину – це суспільні відносини, охоронювані КК України, на які посягає злочинне діяння» [290, с. 81].

Слід погодитися, що такий підхід дозволить більш «ретельно встановлювати можливе «співвідношення» між суспільними відносинами (суспільними благами), які порушуються при вчиненні злочину, тобто об'єктом злочину і тими суспільними відносинами (суспільними благами), які вказуються в законодавчій «формулі» злочину, тобто об'єкту кримінально-правової охорони, що, безумовно, повинне знайти своє відображення при кваліфікації вчиненого» [272, с. 133].

Наступним питанням щодо встановлення об'єкту незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини є запропонована ще за радянських часів класифікація об'єктів злочину «по вертикалі» на загальний, родовий, безпосередній. Підставою такої класифікації є те, що «вся сукупність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, їхні окремі групи та конкретні суспільні відносини повною мірою відповідають взаємовідносинам філософських категорій «загального», «особливого»

(«спеціального») і «окремого» («конкретного»)» [112, с. 98–99]. Основним провідником цієї концепції в Україні став академік В. Я. Тацій [279, с. 60]. За даною класифікацією побудована конструкція КК України: загальний об'єкт для Особливої частини в цілому, родовий для розділ Особливої частини КК, безпосередній для кримінально-правової норми, яка і закріплює безпосередній склад злочину.

Однак, сталість даної класифікації не виключає намагань її переосмислення або модернізації. Так, професор Б. С. Нікіфоров свого часу зазначав, що «дана класифікація не може претендувати на універсальність, оскільки стосовно більшості складів злочинів указується, як правило, два об'єкти – загальний та спеціальний (родовий) чи безпосередній» [306, с. 215]. На це академік В. Я. Тацій відповів: «в окремих випадках можливе співпадіння безпосереднього і родового об'єкта. У свою чергу загальний об'єкт ніколи не може співпадати не лише з безпосереднім, але й з родовим об'єктом злочину» [279, с. 60–61]. Дослідник А. Г. Кулєв взагалі запропонував шестиступеневу класифікацію об'єктів на «загальний, міжродовий, родовий, груповий, видовий та безпосередній об'єкти» [132, с. 61]. Така класифікація видається надлишковою, і треба погодитися з думкою вітчизняного дослідника М. А. Рубащенка, що «вона не зможе сприяти чіткій диференціації об'єктів. У будь-якому разі така класифікація не відповідає архітектоніці чинного КК» [250, с. 15].

Але є і позитивні зрушення в питаннях удосконалення класифікації об'єктів злочину. Зокрема, значного поширення у вітчизняній науковій спільноті отримала чотирьохрівнева класифікація об'єктів «за вертикаллю» з виділенням загального, родового (групового), видового (підгрупового) та безпосереднього об'єктів, запропонована свого часу ще професором М. Й. Коржанським [95, с. 27]. На підтримку такої ідеї висловився академік В. Я. Тацій, зазначивши, що «така класифікація не може вступати в протиріччя з запропонованою трьохступеневою класифікацією об'єкта. Вона може існувати лише поряд із нею, для з'ясування груп суспільних відносин, які

входять до родового об'єкта, і побудови наукової системи окремих злочинів, які посягають на один і той же родовий об'єкт» [279, с. 66], і це про доцільність такого виділення тільки серед великої групи родових відносин [306, с. 215].

Відповідно, загальним об'єктом злочинів, за статтею 1 КК України, виступає комплекс найбільш важливих, істотних суспільних відносин, які перебувають під охороною Кримінального кодексу: права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, довкілля, конституційний лад України [115, с. 105].

Щодо родового об'єкта злочину, передбаченого статтею 298 КК України, то панівною серед правничої спільноти є думка академіка В. Я. Тація, що «під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм» [115, с. 105]. На думку вченого, «така властивість родового об'єкту є основою побудови Особливої частини Кримінального кодексу, що дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах однієї розділу Кримінального кодексу норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини» [115, с. 106].

Насправді, систематизація злочинів проти громадського порядку та моральності і кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за ці злочини, має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки робить можливим не тільки упорядкування даної категорії злочинів і розгляд їх як певної логічно узгодженої системи, а й визначення найбільш суттєвих їх рис (ознак), що відрізняють від інших злочинів.

Свого часу професор Ю. І. Ляпунов визначив, що «систематизація має два рівні: перший стосується поділу злочинів та відповідних кримінально-правових норм на розділи і розташування їх в певній послідовності; другий – формування класифікаційних підгруп усередині кожної з відповідних груп (розділів)» [148, с. 26]. І саме родовий об'єкт злочину є критерієм такої

систематизації. Адже, «такий науково обґрунтований підхід покладений в основу класифікації всієї сукупності злочинів і, зокрема, поділу норм Особливої частини Кримінального кодексу на розділи» [279, с. 63].

Родовий об’єкт є частиною загального об’єкту. Він являє собою суспільні відносини, на які посягає однорідна група злочинів. Родовий об’єкт по змісту є конкретнішим у порівнянні із загальним, тому що характеризується додатковою ознакою [83, с. 508].

Визначаючи родовий об’єкт групи злочинів, включених у розділ XII Особливої частини КК України, ми будемо виходити саме з такого розуміння родового об’єкта.

Як вже вказувалося, переважна більшість науковців з кримінального права вважають, що підставою об’єднання окремих складів злочинів у групи та розміщення таких груп в Особливій частини КК, виступає родовий об’єкт злочинів, а назва розділу Особливої частини відображає (має відображати) специфіку родового об’єкту. Тому, кримінальна відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини передбачена в статті 298 КК України, яка розміщена в розділі XII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності». Тобто, всі діяння, передбачені в розділі XII Особливої частини КК України, у тому числі і досліджуваний злочин, посягають на громадський порядок та моральність, які є родовим об’єктом для них.

За наявності у родовому об’єкті двох окремих складових, слід ще раз зауважити, що крім традиційної систематизації об’єктів злочинів, по вертикалі, виділяють і так званий видовий об’єкт злочину [306, с. 203–204]. Умовно видовий об’єкт у цій системі перебуває між родовим і безпосереднім об’єктами. Видовий об’єкт складає групу суспільних відносин, що за своїм обсягом менше, ніж група, що входить у родовий об’єкт злочинів, але більше, ніж ті суспільні відносини, на які посягають суб’єкт злочину безпосередньо при вчиненні конкретного злочину. Як і нашому випадку, поняття видового

об’єкта може визначатися як складова у назві розділу Особливої частини. Відповідно, вже усередині кожного розділу Особливої частини видовий об’єкт використовується для подальшої систематизації суспільних відносин за складовими родового об’єкту.

Це дає можливість наголошувати на неоднорідності елементів, що складають сутність родового об’єкту розділу XII Особливої частини КК України, що узгоджується з позицією вчених-правників про складовий характер родового об’єкту злочинів проти громадського порядку та моральності. Справа в тому, що об’єднання норм про відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності в одному розділі Особливої частини КК України і, відповідно, спільне визначення родових об’єктів відбулося лише в чинному КК України, починаючи з моменту його прийняття [118]. Дослідник Л. С. Кучанська зважає, що «таке об’єднання зумовлено не стільки даниною законодавчій традиції, скільки існуючим у суспільстві ставленням до громадського порядку та моральності» [140, с. 52]. Дослідник С. П. Репецький зауважує, що «законодавець вже здійснював спроби виокремити норми про кримінальну відповідальність за злочини проти моральності у відносно самостійну групу, тому об’єднання норм про відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності в одному розділі КК України не можна вважати обґрунтованим» [244, с. 38]. Аналізуючи злочини проти громадського порядку та моральності, дослідник В. В. Кузнецов, взагалі, робить висновок про штучний характер об’єднання родових об’єктів цих злочинів [128, с. 137]. Зокрема, вчений зазначає, що «окремі злочини не можуть посягати на всі суспільні відносини моральності, а отже, родовим об’єктом певних злочинів слід визнавати лише окремі сфери моральності» [128, с. 137].

Тому цілком логічним є твердження професора М. І. Хавронюка, що громадський порядок і моральність становлять собою дві відносно відокремлені групи суспільних відносин, які перетинаються лише в незначній

частині, а саме в тій, де одночасно з посяганням на моральність має місце порушення громадського порядку [55, с. 703].

Отже, громадський порядок та моральність виступають як складові частини родового об'єкта досліджуваного злочину [116, с. 359]. І суспільна небезпечність діянь, що розглядаються у розділу XII Особливої частини КК України, полягає в тому, що вони завдають або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства. І, відповідно, сукупність цих відносин і є родовим об'єктом зазначених злочинів [116, с. 359].

Таким чином, доцільним для нашого дослідження є з'ясування детального змісту лише такого елементу родового об'єкту (видового об'єкту) як моральність, який, до речі, до теперішнього часу не має нормативно закріпленого визначення. І тут виникає проблема розмежування термінів «моральність» та «мораль», через те, що законодавче визначення моралі має місце у вітчизняному Законі «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року, де у статті 1 зазначено, що «суспільна мораль – система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість» [216]. А на термінологічну невідповідність моралі та моральності свого часу вказував професор О. М. Костенко, роблячи висновок, що моральність в загальному розумінні – це термін, яким визначається явище діалектичного зв'язку права і моралі [103, с. 7]. Хоча треба відмітити, що найчастіше цю термінологічну відмінність вважали, як правило, незначною та такою, що дає можливість ототожнювати мораль з моральністю як особливу форму суспільної свідомості; сукупність принципів, правил, норм, що історично змінюються і регулюють поведінку людей один відносно одного і відносно суспільства або як систему норм, яка визначає обов'язки особистості по відношенню до суспільства та його суб'єктів [163, с. 543].

При цьому, Словник української мови за редакцією професора І. К. Білодіда визначає, що мораль – це: «1) система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; етика; 2) повчальний висновок із чогось» [260, с. 799], і там моральність визначається як «відповідність поведінки людей нормам моралі» [260, с. 800].

Звісно, що спеціальна література при аналізі кримінальних порушень проти моральності спирається, в першу чергу, на положення Закону України «Про захист суспільної моралі» 2003 року (які ми наводили вище). Тому юридична література містить, як правило, визначення моральності майже тотожні до того, що викладено у згаданому Законі. Так, науковець В. В. Налуцишин наголошує, що «Моральність – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість і формують позитивну поведінку людей в суспільстві» [114, с. 282].

Академічний підручник «Кримінальне право. Особлива частина» за редакцією професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація (2005 р.) взагалі уникає поняття моральності, наводячи лише визначення суспільної моралі як п»оглядів, уявлень і правил, що визначають поведінку, духовні та моральні якості, необхідні людині в суспільстві, та відповідні правила, що визначають умови нормального громадського життя людей» [117, с. 327], хоча у наступних виданнях цей підручник визначення суспільної моралі повністю ідентичне до положень Закону України «Про захист суспільної моралі» 2003 року [116, с. 359].

На протязі останніх років вітчизняні вчені, аналізуючи моральність як об'єкт кримінально-правової охорони, намагалися дати вичерпне визначення цьому кримінально-правовому інституту. Так, дослідник О. П. Рябчинська визначає громадську моральність як «систему соціальних норм (принципів, поглядів, уявлень), що виникають як безпосереднє відображення умов суспільного життя у свідомості людей у формі певних категорій, що

регулюють міжособистісне спілкування та поведінку людей з метою забезпечення єдності особистісних і колективних інтересів» [253, с. 11], зосередившись на моральності як інструменті забезпечення загальних інтересів. Тут треба зауважити, що свого часу професор М. Й. Коржанський вважав за доцільніше використання терміну «громадська моральність», під яким він розумів «суспільні відносини, які утворюються на засадах загальнолюдських цінностей (добра, істини, справедливості) і вимагають від особи певної поведінки та забороняють поведінку, що не є відповідною до цих цінностей» [97, с. 484].

Творчо опанував визначення професора М. Й. Коржанського дослідник І. М. Качур, який пропонує під суспільною моральністю розуміти «суспільні відносини (сукупність звичаїв, поглядів і правил поведінки) існування яких зумовлено культурними та духовними традиціями суспільства і відображає у свідомості більшості його членів пануючі уявлення про добро та зло, справедливість, які суспільство виконує з власної волі» [83, с. 508].

Дослідник А. В. Ландіна розуміє моральність як «порядок відносин між людьми, який існує в суспільстві за умови дотримання норм моралі та який охороняється кримінальним законодавством» [142, с. 26], наголошуючи на співвідношенні моралі і моральності як норми і процедури. Як зазначає у своєму дослідженні сама А. В. Ландіна: ««інколи пропонується наступне: мораль розуміється як сукупність норм; моральність – як ступінь їх виконання, тобто фактичний стан, рівень моралі в суспільстві» [142, с. 35].

Близьким за змістом є визначення, запропоноване дослідником Б. М. Одайником, який визначає моральність як «порядок поводження, що склався у суспільстві на основі традиційних культурних і духовних цінностей і який мотивується моральними ідеалами, переконаннями і принципами [178, с. 6].

На індивідуальному характері моральності як характері поведінки особи наполягає дослідник І. О. Бандурка, для якої «мораль – це категорія суспільного значення, а моральність – категорія індивідуального значення, яка

визначає насамперед внутрішнє ставлення, визнання, міру реалізації норм моралі окремою людиною» [11, с. 24].

Саме на співвідношенні індивідуального та суспільного у моральності наголошує і професор М. І. Хавронюк, вказуючи, що «моральність передбачає стан і результат дотримання невизначеною кількістю осіб – членів суспільства правил переважно етичного, а також правового характеру, які визначають вимоги до поведінки людей у суспільстві, їх духовних і душевних якостей та стосуються взаємної поваги, сором'язливості, поваги до культурних та інших цінностей суспільства» [55, с. 703].

Кожне з наведених визначень містить важливі складові кримінально-правового розуміння моральності, тому спираючись на позиції вітчизняних науковців, особисту точку зору та законодавче визначення суспільної моралі (як нормативної основи), пропонуємо власне розуміння моральності як об'єкта кримінально-правової охорони. Таким чином, моральність — це суспільно заохочувана, свідома поведінка особи, яка базується на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях.

Тут треба відмітити, що при узгодженості позиції вчених щодо видових об'єктів досліджуваного розділу XII Особливої частини КК України існують різні позиції щодо віднесення конкретних складів кримінальних правопорушень даного розділу до різних його видів.

Так, професор М. І. Хавронюк, говорячи про систему кримінальних правопорушень, передбачених розділом XII Особливої частини КК, виділяє ті з них, що посягають:

1) переважно на громадський порядок (ст.ст. 293–296);

2) переважно на моральність (ст.ст. 297–304) [55, с. 703].

Одна із запропонованих класифікацій була представлена у академічному підручнику «Кримінальне право України: Особлива частина» під редакцією професорів В. В. Сташиса, В. Я. Тація (Харків, 2010) [116]. Так, усі злочини проти громадському порядку і моральності поділяються на два види: «1)

злочини проти громадського порядку (групове порушення громадського порядку – ст. 293 КК, масові заворушення – ст. 294 КК, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку – ст. 295 КК, хуліганство – ст. 296 КК); 2) злочини проти суспільної моральності (наруга над могилою – ст. 297 КК, знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці – ст. 298 КК, знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду – ст. 2981 КК, жорстоке поводження з тваринами – ст. 299 КК, ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості – ст. 300 КК, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів – ст. 301 КК, створення або утримання місць розпусти і звідництво – ст. 302 КК, сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією – ст. 303 КК, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304 КК)» [116, с. 359–340].

Схожу класифікацію пропонує правник В. В. Налуцишин, який вважає, що злочини проти громадського порядку і моральності слід поділяти на такі види:

«1) злочини проти громадського порядку (групове порушення громадського порядку – ст. 293, масові заворушення – ст. 294, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку – ст. 295, хуліганство);

2) злочини проти суспільної моральності (наруга над могилою – ст. 297, знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці – ст. 298, знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів національного архівного фонду – ст. 298–1, жорстоке поводження з тваринами – ст. 299, ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості – ст. 300, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів – ст. 301, створення або утримання місць розпусти і звідництво – ст.

302, сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією – ст. 303, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304)» [114, с. 282–283].

Виходячи із запропонованого нами визначення моральності як об'єкту кримінально-правової охорони, вважаємо, що кримінальними правопорушеннями проти моральності є діяння, передбачені статтями 297–304 КК України.

Найбільш суттєве значення для правозастосовної діяльності має об'єкт безпосередній, під яким розуміють «ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певного кримінального закону і яким завдається шкода злочином, що підпадає під ознаки даного складу. З цього визначення насамперед випливає, що безпосереднім об'єктом, так само як загальним і родовим, можуть бути визнані тільки суспільні відносини, а не які-небудь інші чи блага цінності» [279, с. 46]. Уточнюючи поняття безпосереднього об'єкту, професор М. І. Бажанов зазначає, що це «суспільні відносини, яким спричиняє шкоду конкретний злочин. Інакше кажучи, це об'єкт окремого конкретного злочину» [8, с. 32].

Однак, існує серед вітчизняних вчених позиція, згідно з якою безпосереднім об'єктом є вже порушені суспільні відносини, тобто об'єктом, який вже змінений окремим конкретним злочином або який поставлений в умови реальної небезпеки. Професор М. Й. Коржанський зазначав: «На відміну від загального, родового і видового об'єктів, яким шкода безпосередньо злочином заподіюється, шкоду від злочину завжди потерпає безпосередній об'єкт. На рівні видового, родового і загального об'єктів соціальна шкода заподіюється тільки за посередництвом пошкодження або загрози пошкодження безпосереднього об'єкта. Видовий, родовий і загальний об'єкти страждають тільки в тій частині, в якій шкода заподіюється безпосередньому об'єкту. При цьому в конкретному своєму прояві окремі суспільні відносини як безпосередній об'єкт пошкоджуються злочином або навіть анулюються зовсім. Видовий об'єкт може бути пошкодженим лише в одиничних своїх проявах, але не може бути анульований, тому що неможливо

взагалі знищити злочинним шляхом відносини даного виду, наприклад, відносини власності, життя, здоров'я людей та інші суспільні відносини як такі» [100, с. 163]. На думку професора М. Й. Коржанського «безпосереднім об'єктом злочину може бути реалізація: а) суспільної можливості певної поведінки або б) суспільної можливості певного стану учасника суспільних відносин» [100, с. 157].

За таких умов безпосередній об'єкт посягання може бути виявлений у кожному злочинному діянні. Однак, наводячи самі бездоганні приклади злочинів окремого виду, таких як вбивство, професор М. Й. Коржанський в їх переліку не є точним. Зокрема, «не можуть бути об'єднані лише за змістом соціального блага (життя) в рамках одного виду, наприклад, вбивство, вчинене при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 КК України), і вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України)» [100, с. 157].

Вирішенням протиріччя у наукових поглядів може стати наведена раніше точка зору професора Є. Л. Стрельцова, що «поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони, а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину» [290, с. 81]. Така логічна конструкція дає можливість зняти питання щодо розмежування об'єкту кримінально-правової охорони та об'єкту злочину, які протягом тривалого часу дискутуються в сучасній науці кримінального права. Будемо вважати точку зору професора Є. Л. Стрельцова базовою при обґрунтуванні власної позиції у розумінні безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого статтею 298 КК України.

Також в науці кримінального права широко використовується класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «по горизонталі» [115, с. 107]. Така класифікація об'єктів злочину здійснюється на рівні безпосереднього об'єкта з виділенням трьох видів об'єктів (основний безпосередній, додатковий безпосередній і факультативний безпосередній об'єкти) [168, с. 11]. Така класифікація необхідна для відмежування одиничного багатооб'єктного злочину від сукупності злочинів, що розширює можливості

індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності та покарання. Свого часу, ще професор М. І. Бажанов свого часу зазначав, що «злочин , як правило, має один безпосередній об'єкт. Однак, бувають такі злочини, які посягають відразу на два безпосередніх об'єкти (двохоб'єктні злочини). У злочинах такого роду один безпосередній об'єкт є головним, основним, а інший – додатковим. Основний об'єкт – це ті суспільні відносини, які є частиною родового об'єкта і саме йому, головним чином, злочином заподіюється шкода. Тому саме цей основний безпосередній об'єкт як частина родового визначає внесення злочину в ту або іншу главу Особливої частини Кримінального кодексу. Додатковий безпосередній об'єкт – ті суспільні відносини, яким заподіюється шкода сумісно, поряд із основним об'єктом. Цьому об'єкту заподіюється також шкода, оскільки він визначає з основним об'єктом сутність злочину» [8, с. 32]. Також, професор М. І. Бажанов вважав, що «додатковий об'єкт може бути необхідним (обов'язковим), а також факультативним. Отже, обов'язковим безпосереднім об'єктом є такий додатковий об'єкт, який завжди існує, а факультативний той, який може бути, а може і не бути» [8, с. 33].

Зрозуміло, що певна невизначеність щодо існування додаткового факультативного об'єкту призвела до виникнення альтернативних точок зору. Зокрема, професор Є. В. Фесенко пропонує взагалі відмовитися від виділення додаткового факультативного об'єкта, зазначивши, що «та обставина, що у деяких випадках злочинним діянням може бути пошкоджено й інші цінності, не дає підстави вважати їх об'єктом злочину, оскільки вони не відображають специфіки цього елементу складу злочину. Наприклад, якщо за вбивства з вогнепальної зброї пошкоджено одяг потерпілого, це не означає, що додатковим факультативним об'єктом цього злочину є власність Крім того, факультативний об'єкт не може виступати ознакою складу злочину і з тієї причини, що в конкретних злочинних проявах він зустрічається не завжди, але така ознака має бути властива всім злочинним діянням цього виду. Отже, так званий факультативний об'єкт не має кваліфікуючого значення і долучати

його до «системи видів об'єктів злочину немає підстав» [301, с. 85]. Йому заперечує дослідник теорії об'єкта злочину І. І. Чугуніков, який вважає, що у прикладі професора Є. В. Фесенка з вбивством, «це дійсно так, але причому тут факультативний об'єкт, якщо про нього мова може йти лише в тих випадках, коли охорона тих чи інших суспільних відносин як додатково-факультативних прямо передбачена диспозицією статті Особливої частини» [313, с. 215].

Отже, на нашу думку, основний безпосередній об'єкт у складі злочину є тими суспільними відносинами, на заподіяння шкоди яким і було спрямовано злочин і на основі якого кримінально-правові норми об'єднуються у розділи Особливої частини КК України. Відповідно, додатковим безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини, які знаходиться за межами основного об'єкта злочину і на заподіяння шкоди якому спрямовано цей злочин. І основний, і додатковий об'єкт мають рівноцінне значення для кваліфікації злочину, проте відіграють відмінну роль у систематизації кримінального закону. Додатковий факультативний об'єкт злочину, в силу його необов'язковості, не є необхідною ознакою так званого простого складу злочину, однак наявність такого факультативного об'єкта може вплинути на кваліфікацію злочину, якщо він передбачений в законі в якості кваліфікуючої обставини. В будь-якому випадку, додатковий факультативний об'єкт при всіх рівних умовах може вплинути на підвищення ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину.

Для детальної характеристики безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого статтею 298 КК України, слід провести ретельний аналіз основного безпосереднього і додаткового об'єктів досліджуваного кримінального правопорушення, адже, «суспільні відносини, що становлять безпосередній об'єкт злочину, найбільше чітко та повно характеризують його природу, виражаючи при цьому специфічні його ознаки» [264, с. 12]. Структура кримінально-правової норми у КК України побудована таким чином, що в ній відсутні будь-які вказівки на безпосередній об'єкт

конкретного злочину, і тоді для його з'ясування необхідний ретельний аналіз складу певного злочину [115, с. 107].

Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини є кримінальним правопорушенням двооб'єктним. Для таких правопорушень притаманна така властивість, згідно з якою суспільні відносини, які їх утворюють, знаходяться між собою в залежності, при чому одні з них, які підпадають під додатковий об'єкт є активною частиною інших відносин, що виступають в якості основного безпосереднього об'єкта.

Професор М. І. Панов свого часу вказував, що нерідко суспільні відносини, які виступають в якості безпосереднього об'єкта, мають складну структуру і включають в себе, як необхідні компоненти, інші види суспільних відносин, яким властиві ознаки додаткового необхідного чи додаткового факультативного об'єкта [190, с. 109–110].

Тому, традиційною є законодавча практика, коли злочин завдає шкоду двом об'єктам, то законодавець виділяє один, який визначає соціальну спрямованість цього кримінального правопорушення, структуру його складу і місце в системі Особливої частини кримінального закону. Така традиція підмічена вітчизняним дослідником О. В. Мандро, який зауважує, що у випадку двооб'єктних злочинів питання про те, який саме безпосередній об'єкт є основним, а який додатковим, вирішується в залежності не від важливості правоохоронюваного блага, а від його зв'язку з родовим об'єктом [150, с. 212].

На думку професора О. С. Сотули, ознака двоїстого характеру об'єкта у відповідних злочинах дуже важлива, адже склад такого злочину містить ознаки двох обов'язкових об'єктів (основного і додаткового), де основним об'єктом виступають відносини, на заподіяння шкоди яким безпосередньо спрямоване злочинне діяння, а додатковим – ті відносини, шляхом прямого чи непрямого впливу на які (за допомогою посягання на перші) винні особи

досягають чи намагаються досягти своїх головних цілей і задоволення інтересів [268, с. 49].

Аналіз спеціальної літератури щодо основного безпосереднього об’єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України дає можливістьт зробити висновок про певні відмінносі у розумінні вченими-правниками змісту даного поняття.

З моменту прийняття у 2001 році нового українського кримінального закону вітчизняні вчені періодично намагалися сформулювати чітку позицію щодо визначення безпосереднього об’єкту злочину. передбаченого статтею 298 КК України. Зокрема, на той час одна з дослідників злочинів проти моральності Т. А. Гончар вказувала, що об’єктом злочину, передбаченого статтею 298 КК України виступають принципи духовного життя суспільства, громадський порядок і встановлений порядок поводження з культурними цінностями [295, с. 613]. Таке визначення стало лише початком еволюції щодо цього об’єкту злочину.

Трохи пізніше, професор В. О. Навроцький наголосив на тому, що «крім основного безпосереднього об’єкта у досліджуваному злочині, під яким вчений розумів моральні засади суспільства в частині ставлення до пам’яток– об’єктів культурної спадщини, є необхідність у виділенні і додаткового обов’язкового об’єкту, а саме, права власності» [169, с. 699]. На нашу думку, така пропозиція щодо виділення додаткового обов’язкового об’єкта у статті 298 КК України є слушною, і в подальшому вчений підтвердив цю свою позицію [168, с. 942].

Однак, така позиція не стала превалюючою у теорії та практиці вітчизняного кримінального права, професор В. А. Ломако виділяє тільки один безпосереднього об’єкт для злочину, передбаченого статтею 298 КК України, а саме, «суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок поводження з пам’ятками історії, культури або археології, що впливають на формування національної самосвідомості народу та основних принципів морального і духовного життя суспільства» [119, с. 590–591]. Цю свою точку

зору вчений неодноразово підтверджував в інших своїх публікаціях [121, с. 887; 116, с. 370]. Таке формулювання як щодо основного безпосереднього об'єкта досліджуваної кримінально-правової норми можна вважати достатньо виваженим, адже, мова йде і про завдання шкоди моральним засадам суспільства в частині ставлення до пам'яток–об'єктів культурної спадщини, і порушення порядку поводження з ними, і шкоду належному вихованню людей щодо їх ставлення до загальнолюдських цінностей [121, с. 810].

Однак, вітчизняні вчені все ж повертаються до ідеї двохоб'єктності кримінально-правової норми про незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Так, дослідник цього кримінального правопорушення Б. М. Одайник запропонував «основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 298 КК України вважати встановлений порядок поводження з пам'ятками історії, культури або археології з метою їх збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь, в тому числі для їх духовного виховання» [178, с. 10–11]. При цьому, вчений вказує на обов'язковість додаткового об'єкту – «права власності щодо пам'яток–об'єктів культурної спадщини та рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини» [178, с. 10–11].

В цілому погоджуючись с пропонованими визначеннями, з урахуванням змін, що відбулися у вітчизняному законодавстві в питаннях охорони культурної спадщини та особистих поглядів щодо об'єкту досліджуваного кримінального правопорушення, пропонуємо в якості основного безпосереднього об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України вважати сукупність принципів та норм поведінки людей по відношенню до об'єктів археологічної та культурної спадщини у питаннях запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання цих об'єктів. Додатковим обов'язковим об'єктом слід вважати відносини власності щодо

об’єктів археологічної та культурної спадщини, чи їх частин та рухомих предметів, що походять із об’єктів археологічної та культурної спадщини.

Таким чином, слід наголошувати на неоднорідності елементів, що складають сутність родового об’єкту розділу XII Особливої частини КК України, що узгоджується з позицією вчених-правників про складовий характер родового об’єкту злочинів проти громадського порядку та моральності. Адже, громадський порядок і моральність становлять собою дві відносно відокремлені групи суспільних відносин, які перетинаються лише в незначній частині. Тому доцільним для нашого дослідження є з’ясування детального змісту лише такого елементу родового об’єкту (видового об’єкту) як моральність, який, до речі, до теперішнього часу не має нормативно закріпленого визначення.

Спираючись на позиції вітчизняних науковців, особисту точку зору та законодавче визначення суспільної моралі (як нормативної основи), пропонуємо власне розуміння моральності як об’єкта кримінально-правової охорони. Таким чином, моральність — це суспільно заохочувана, свідома поведінка особи, яка базується на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях. Виходячи із запропонованого нами визначення моральності як об’єкту кримінально-правової охорони, вважаємо, що кримінальними правопорушеннями проти моральності є діяння, які посягають на суспільні відносини, які базується на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях (видовий об’єкт для незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини), і які передбачені статтями 297–304 КК України.

В цілому погоджуючись с пропонованими визначеннями, з урахуванням змін, що відбулися у вітчизняному законодавстві в питаннях охорони культурної спадщини та особистих поглядів щодо об’єкту досліджуваного

кримінального правопорушення, пропонуємо в якості основного безпосереднього об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України вважати сукупність принципів та норм поведінки людей по відношенню до об'єктів археологічної та культурної спадщини у питаннях запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання цих об'єктів. Додатковим обов'язковим об'єктом слід вважати відносини власності щодо об'єктів археологічної та культурної спадщини, чи їх частин та рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної та культурної спадщини.

2.2. Предмет незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини

Коли мова йде про злочин, передбачений статтею 298 КК України, особливою уваги вимагає предмет цього суспільно небезпечного діяння. Адже, переважна більшість вітчизняних знавців кримінального права вважає, що матеріальною складовою об'єкта злочину є предмет злочину. Так, відповідно до кримінально-правової теорії, «предметом злочину виступають предмети (речі) матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину» [115, с. 100; 8, с. 33].

Єдності щодо місця предмету злочину у структурі об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення у вітчизняній кримінально-правовій науці немає. Так, знані правознавці Ю. В. Александров, В. А. Клименко, О. Ф. Бантишев наголошують на необхідності «відмежування об'єкта злочину і предмета, однак, при цьому вказують на нерозривний взаємозв'язок цих понять злочину і розуміють його як речі, так і інші предмети матеріального світу, в зв'язку з якими або з приводу яких здійснюється злочин чи, впливаючи на які, винний посягає на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом» [1, с. 74; 12, с. 92]. Один із авторів сучасної концепції

об’єкта злочину, професор М. Й. Коржанський вважав «предмет злочину самостійною ознакою його складу, як конкретний матеріальний об’єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об’єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу, на який вчинюється суспільно небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин» [102, с. 128]. А правники А. А. Музика та Є. В. Лащук переконані, що «предмет злочину є факультативною ознакою об’єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння» [165, с. 110].

На думку дослідника С. А. Кузьміна, «предмет злочину безпосередньо впливає та нерозривно пов’язаний із характеристикою об’єктивної сторони злочину. Предмет злочину при вчиненні суспільно небезпечного діяння може знищуватись або змінюватись за формою чи змістом, змінювати володільця, переміщуватись у просторі тощо. При вчиненні деяких злочинів предмет злочину може трансформуватися в знаряддя злочину, а у деяких випадках предмет злочину одночасно є і його знаряддям або засобом учинення» [131, с. 54].

Окремим невизначеним питанням є питання матеріальності предмету злочину. Адже, більшість науковців традиційно обов’язковою умовою предмета злочину визначає його належність виключно до матеріальних об’єктів [130, с. 197]. Однак, не завжди предмет злочину підпадає під категорію матеріальних цінностей, це може бути різного роду інформація, певні відомості. І треба погодитися з думкою, що, вочевидь, що у таких випадках інформація (відомості) ніяк не повинні ототожнюватись із її можливим матеріальним носієм, яким може бути інформаційний простір чи навіть людина [130, с. 198]. Це необхідно ураховувати і у нашому дослідженні, через те, що складовою культурної спадщини є так звана нематеріальна культурна спадщина, до якої, згідно з Конвенцією ЮНЕСКО про охорону

нематеріальної культурної спадщини 2003 року [89] (Україна приєдналась до цієї Конвенції у 2008 році) [226], належать: звичаї, форми виразу та представлення, які проявляються в усній традиції, традиційній музиці, танцях, театрі, звичаях, обрядах, святах, знаннях, що відносяться до природи і всесвіту; традиційних ремеслах, а також предмети й культурні простори, які визнаються частиною культурної спадщини, передаються із покоління в покоління, постійно відтворюються, формують почуття самобутності й наступності, а також узгоджуються з міжнародно-правовими актами з прав людини (ст. 2 Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини) [89].

Особливість нематеріальної культурної спадщини полягає в тому, що вона передається живими людьми і сприймається живою аудиторією, завжди має залишатися живою у контексті сучасності, зберігати свій творчий характер. Ця спадщина постійно відтворюється спільнотами, групами, а у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини під впливом їхнього середовища, їх взаємодії з природою та їхньої історії, формуючи у них почуття самобутності й наступності, сприяючи повазі до культурного різноманіття й творчості людини. Тобто об’єкти (прояви) нематеріальної культурної спадщини є «живою культурою», а саме обряди, традиції, танці, ін. підтримуються даним співтовариством, відправляються певні культи тощо [126, с. 60].

Як вже зазначалося «Про охорону культурної спадщини» (ст. 1) «культурною спадщиною є сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об’єктів культурної спадщини» [222], серед яких ми не можемо однозначно ідентифікувати, серед іншого, і об’єкти нематеріальної культурної спадщини. Тому слід привітати спроби вітчизняних вчених-правників законодавчо закріпити поняття національної нематеріальної культурної спадщини як сукупності «об’єктів (проявів) дійсної духовної традиційної культури властивих етнічній, соціальній чи конфесійній групі українського суспільства, що мають цінність з естетичної, соціально-культурної, історичної

та інших точок зору, значимі для збереження і розвитку національно-культурної самобутності українського народу, які визнані спільнотами, групами і, в деяких випадках, окремими особами як частина їхньої культурної спадщини, передаються із покоління в покоління у мовній, літературній, музичній, хореографічній або театральній формах; об'єктами (проявами) національної НКС є звичаї, форми показу та виразу, знання й навички, пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти та культурні простори, а також комплекс практик, життєвих уявлень, виразів, знань і навичок, що виокремлюються як цілісна система традиційних культурних проявів, продуктів інтелектуальної діяльності, суспільного досвіду та духовних практик багатьох поколінь, які функціонують у формі (вигляді) мови, світоглядних уявлень, виразів, народних знань і навичок, усталених норм поведінки, у сукупності технології з інструментами, предметами, специфічним одягом, аксесуарами, артефактами, обрядами, звичаями й різними видами та жанрами народного мистецтва, традиційної кухні, народних художніх промислів, традиційних ремесел, ін., які визнані спільнотами, групами і, в деяких випадках, окремими особами як частина їхньої культурної спадщини, що мають цінність з естетичної, соціально-культурної, історичної та інших точок зору, значимі для збереження і розвитку національно-культурної самобутності українського народу та внесені до Переліку об'єктів нематеріальної культурної спадщини України» [126, с. 60].

Однак, це детально наведене визначення нематеріальної культурної спадщини демонструє те, що стосовно предметів кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України об'єкти нематеріальної культурної спадщини не можуть в такому вигляді входити у структуру цього кримінального правопорушення і потребують іншого підходу для визначення об'єкта та предмета кримінально-правової охорони. І це свідчить на користь тієї тези, що предметом діяння передбаченого статтею 298 КК України є споруди та речі матеріального світу.

Повертаючись до Закону України «Про охорону культурної спадщини», який є основою для визначення предмету діяння, передбаченого статтею 298 КК України, ще раз зазначимо, що стаття 1 цього Закону України встановлює: «об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» [222].

Крім того, в Україні сформувалася система термінології, згідно якої об'єкти культурної спадщини визначаються поняттям «пам'ятка». Воно набуло універсального, узагальнюючого значення для позначення всіх груп і видів пам'яток, і також знайшло своє відображення у Законі України «Про охорону культурної спадщини», де вказано: «пам'ятка культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [222]. Термін «пам'ятка» є ширшим від терміну «пам'ятник», останній використовують для позначення об'єктів, встановлених «на честь» певних історичних подій та осіб, тобто з метою їх увічнення [107].

З частиною першою статті 2 Закону України «Про охорону культурної спадщини» типами об'єктів культурної спадщини визначаються: «споруди (витвори) – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні

події, життя та діяльність відомих осіб; комплекси (ансамблі) – топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об’єктів культурної спадщини; визначні місця – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду» [222] Все зазначене відноситься до того, що можна визначити як «нерухомий об’єкт культурної спадщини – об’єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності» [222] (ч. 3 ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Більш цікавим для нашого дослідження видається видова класифікація об’єктів культурної спадщини. Справа в тому, що в Закон України «Про охорону культурної спадщини» постійно вносяться зміни і, треба зауважити, що кількість видів об’єктів культурної спадщини постійно збільшується. На сьогодні частина друга статті 2 Закону України «Про охорону культурної спадщини» класифікує таким чином:

- «археологічні,
- історичні,
- монументального мистецтва,
- архітектури,
- містобудування,
- садово-паркового мистецтва,
- ландшафтні,
- науки і техніки» [222].

Треба зауважити, що діючих законодавчих актах в галузі охорони пам’яток, методичних рекомендаціях з підготовки матеріалів Зводу пам’яток історії та культури України і наукових розробках провідних учених та установ

пам’яткознавства немає єдності щодо визначення та змісту видів об’єктів культурної спадщини. Так, у методичних рекомендаціях з підготовки матеріалів Зводу пам’яток історії та культури України, опублікованих виданнях, словниках регіональних томів та інших робочих матеріалах останні три види пам’яток (садово-паркового мистецтва, ландшафтні, науки і техніки) не фіксувались і не досліджувались як окремі види об’єктів культурної спадщини. Об’єкти садово-паркового мистецтва присутні у Зводі пам’яток історії та культури України за видовою приналежністю до пам’яток містобудування; науки і техніки – до пам’яток історії або архітектури та містобудування; ландшафтні були цілком відсутні [300, с. 172].

Така розбіжність вимагає певної порівняльної характеристики кожного з визначених у Законі України «Про охорону культурної спадщини» та інших нормативно-правових актах видів об’єктів культурної спадщини.

Почнемо з *археологічних об’єктів*. Закон України «Про охорону культурної спадщини» у статті 2 визначає їх як «рештки життєдіяльності людини (нерухомі об’єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов’язані з ними рухомі предмети), що містяться під земною поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації» [222].

Закон України «Про охорону археологічної спадщини» 2004 року в чинній редакції під об’єктом археологічної спадщини (археологічним об’єктом) розуміє «місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов’язані з ними території чи водні об’єкти, створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду і повністю або частково зберегли свою автентичність» [220].

У Методичних рекомендаціях по підготовці матеріалів Зводу пам'яток історії та культури України вказано, що «Археологічними пам'ятками є всі матеріальні залишки та місця мешкання людини, що збереглися на поверхні землі, під землею чи під водою, фіксують різні прояви її діяльності та становлять предмет археологічних досліджень з метою вивчення історичного минулого суспільства» [155, с. 4].

Одна з провідних вітчизняних вчених-археологів, директор Центру пам'яткознавства НАН України О. М. Титова щодо пам'яток археології зазначає, що «під речовими пам'ятками, які належать до кола інтересів археології, слід розуміти всі об'єкти історичного минулого незалежно від ступеня їхньої збереженості, матеріалу, побутового або художнього призначення. Тому область того джерела, який є предметом археологічного вивчення, надзвичайно різноманітна та широка» [72, с. 147].

Ще менше єдності у вчених при визначення *об'єктів історичної спадщини*. Так, Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає їх як «будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів» [222].

Методичні рекомендації по підготовці матеріалів Зводу пам'яток історії та культури України під пам'ятками історії розуміють «об'єкти історико-культурної спадщини, пов'язані з найважливішими подіями в житті народу, національно-визвольними та соціальними рухами, розвитком суспільства і держави, виробництва і техніки, науки і культури, а також з життям та діяльністю видатних політичних, державних, військових діячів, народних героїв, діячів науки, літератури та мистецтва» [155, с. 4]. Таке визначення, у

зрівнянні з положеннями Закону України «Про охорону культурної спадщини», виглядає досить узагальненим і невизначеним.

Одним з вдалих визначень щодо пам'яток історії було представлене в колективній монографії «Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика» (2007 р.), де було зазначено, що «Пам'ятки історії – один із видів історико-культурної спадщини, що включає розташовані просто неба матеріальні об'єкти (будинки, споруди, поховання, природні утворення) та їх комплекси, а також локалізовані території (пам'ятні місця природного та антропогенного характеру), які є реальними свідками історичних подій і явищ, життя та діяльності відомих діячів і носіями інформації загальнолюдського й етнонаціонального значення про всі сфери суспільно-політичного, економічного, культурного і духовного розвитку народів і кожної країни – державний устрій і громадсько-політичне життя, соціальні й національно-визвольні рухи, історію воєн і війська, виробництва і техніки, науки, освіти, культури, релігійного і церковного життя» [189, с. 184–185]. Однак, вчений-пам'яткознавець Л. О. Гріффен піддав критиці це визначення, так само як і наведене в Законі України «Про охорону культурної спадщини», зазначивши, що «хоча матеріальні свідчення історичних подій, безумовно, мають статус об'єктів культурної спадщини, однак вони зовсім не органічно входять до типологічного ряду пам'яток у якості їх окремого виду. Більш того, основним вимогам до пам'яток історії – автентичність і синхронність певному періоду історичного розвитку суспільства – відповідають усі без винятку об'єкти культурної спадщини. Таким чином, у нас нема підстав для виділення особливого виду пам'яток – пам'яток історії. З певної точки зору кожна пам'ятка – пам'ятка історії» [185, с. 194].

Щодо *об'єктів монументального мистецтва*, то в Законі України «Про охорону культурної спадщини» їх визначення представлене досить лаконічно – це «твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями)» [222].

Так само лаконічно визначаються пам’ятки монументального мистецтва у Методичних рекомендаціях по підготовці матеріалів Зводу пам’яток історії та культури України як «об’єкти історико-культурної спадщини, в основі яких лежить художнє відображення людиною дійсності у конкретно-чуттєвих образах згідно з певними естетичними уявленнями». Це «нерухомі твори монументальної скульптури, живопису та декоративно-прикладного мистецтва як самостійні, так і пов’язані з окремими спорудами або з архітектурно-природним середовищем» [155, с. 5, 57].

З таким визначенням солідаризується і вітчизняний дослідник В. Тимофієнко. На його думку, «пам’ятками монументального мистецтва можна вважати виконані у минулі історичні періоди високохудожні твори скульптури, живопису, декоративного мистецтва, – як пов’язані з архітектурними спорудами, так і самостійні, що характеризують світогляд, естетичні погляди і рівень розвитку культури певної історичної епохи» [189, с. 328].

Значне місце серед нерухомих об’єктів культурної спадщини займають *об’єкти архітектури*. Специфіка архітектури як мистецтва, що включає в себе інженерно-технічні аспекти, дозволяє бачити в творах зодчества безпосереднє відображення рівня розвитку виробничих сил: втілення інженерних знань, продукт матеріального виробництва. Типологічні особливості збережених будівель минулого несуть в собі дорогоцінну інформацію про побутовий устрій віддалених епох. З цієї точки зору стародавня споруда розглядається як пам’ятки матеріальної культури. Але оскільки архітектура є, в тій же мірі, мистецтвом, що оперує ідейно-образною мовою, об’єкти архітектури служать найважливішими історичними свідченнями ідеології і духовної культури різних епох [186].

Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає «об’єкти архітектури як окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної

культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів» [222].

Фахівці з архітектури дають дещо спрощене розуміння таких об'єктів: «Пам'ятками архітектури є збудовані у минулі історичні періоди, високохудожні автентичні архітектурні твори» [189, с. 274].

У Методичних рекомендаціях по підготовці матеріалів Зводу пам'яток історії та культури України є розбіжності з Законом України «Про охорону культурної спадщини», коли об'єднуються в один декілька видів об'єктів культурної та історичної спадщини, а саме: «Пам'ятками містобудування та архітектури є об'єкти історико-культурної спадщини, котрі відбивають розвиток проектування і будівництва будівель, споруд та їх комплексів, планування і забудови міст і населених пунктів та характеризуються об'ємно-просторовою організацією навколишнього середовища, досягнутою за рахунок використання певних принципів з конкретним призначенням» [155, с. 5]. У Методичних рекомендаціях по підготовці матеріалів Зводу пам'яток історії та культури України виділяються «житлова, культова архітектура, архітектура громадських споруд, промислова архітектура та інженерного мистецтва та архітектура садово-паркового і ландшафтного мистецтва» [155, с. 51–53]. Як бачимо, положення зазначеного документу в значній мірі не співпадає з положеннями Закону України «Про охорону культурної спадщини» [222].

На нашу думку, похідним від попереднього виду об'єктів культурної спадщини є *об'єкти містобудування*, які за Законом України «Про охорону культурної спадщини» розуміються як «історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) із збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей» [222].

Враховуючи те, що «об'єкти містобудування» поняття відносно нове і воно має певні відмінності від поняття «об'єкти архітектури», існує наукова

позиція, що останні є елементами об’єктів містобудування, тому пропонується дефініція, аналогічна до визначення пам’яток архітектури: «Пам’ятками містобудування є збудовані у минулі історичні періоди, високохудожні містобудівні твори» [189, с. 295]. На думку вчених, специфіка об’єктів містобудування в тому, що «Пам’ятка містобудування – природно-техногенний комплекс, що складається з природної підоснови та штучної надбудови, елементами і компонентами якої є окремі споруди, що є носієм значних містобудівних ідей, принципів планування та забудови, є визнаним повчальним прикладом створення гармонійного з природою, екологічно безпечного середовища» [185, с. 132–133].

Методичні рекомендації по підготовці матеріалів Зводу пам’яток історії та культури України до пам’яток містобудування відносять «історичні міста, села, містобудівні комплекси – міські центри, монастирі, замки, садиби з їх оточенням та ін., а також окремі елементи міського планування та забудови – площі (майдани), вулиці, набережні, бульвари, квартали, окремі архітектурні ансамблі, залишки стародавнього планування» [155, с. 48]. Крім того, зазначається, що при розгляді пам’ятки містобудування «слід визначати її цілісні у функціональному або архітектурно-планувальному відношенні частини – компоненти, з яких вона складається. Ці компоненти, в свою чергу, містять у собі сучасну архітектуру, залишки історичного планування, і різного типу забудову, тобто архітектурні та інженерні споруди. Наприклад, Києво-Печерська Лавра, яка являв собою містобудівний комплекс, має такі компоненти, як Верхня Лавра, Дальні Печери, Ближні Печери, Лікарня та інші. Кожний з них на своїй території має ряд споруд (наземних, підземних), елементи планування, озеленення, благоустрою, інженерного обладнання, що мусять бути охарактеризовані не тільки кожний окремо, а й у їх сукупності з оцінкою історико-культурної, архітектурно-художньої і містобудівної цінності як окремих компонентів, так і усього містобудівного комплексу разом» [155, с. 48].

Так само, складне питання щодо визначення місця такого виду об'єктів культурної спадщини як *об'єкти садово-паркового мистецтва*, сутність яких Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає як «поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами» [222]. Методичні рекомендації по підготовці матеріалів Зводу пам'яток історії та культури України позиціонують об'єкти садово-паркового мистецтва як пам'ятки архітектури та містобудування, які, в свою чергу, поділяються «на паркові інженерні споруди з визначенням по видах об'єктів: канали, ставки, фонтани; на малі архітектурні форми відповідно: альтанки, бельведери, брами, ермітажі, канали, ротонди, паркові огорожі і скульптуру, відповідно: скульптурні групи, статуї, погруддя» [155, с. 50–51]. Також пам'ятки садово-паркового мистецтва є складовою частиною територіальних комплексів, які розглядаються як пам'ятки містобудування. Комплексність визначається тим, що «Цілісність садово-паркового і ландшафтного мистецтва складається в певних соціально-економічних умовах і включає, поряд із архітектурно-художніми засобами, дендрологічні, меліоративні, біологічні та інженерно-технологічні, які у сукупності формують стиль садово-паркового мистецтва» [155, с. 53].

Напевно, найменш визначеним є такий вид об'єктів культурної спадщини як *ландшафтні об'єкти*. Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає такі об'єкти максимально стисло та узагальнено: «природні території, які мають історичну цінність» [222].

Методичні рекомендації по підготовці матеріалів Зводу пам'яток історії та культури України, взагалі, не розглядають їх як окремий вид, зазначаючи, що ландшафтні пам'ятки за типологічною класифікацію віднесено до пам'яток архітектури і містобудування у складі об'єктів садово-паркового мистецтва: «складовою частиною пам'яток садово-паркового мистецтва є штучні і природні ландшафти. Особлива їх цінність полягає у поєднанні з архітектурними комплексами чи просто меморіальними садибами-музеями» [155, с. 53].

Вченими-пам’яткознавцями констатується той факт, що дати визначення ландшафту як фундаментальної наукової категорії неможливо, оскільки загальноприйнятої думки не існує. Натомість пропонується «в якості робочого визначення ландшафту для потреб теорії і практики пам’яткознавства і пам’яткозбереження» таке його трактування: «ландшафт – це територіальна цілісність, що має об’єктивні границі і стійкий образ» [185, с. 44].

Тут треба відмітити, що згадки про ландшафтні об’єкти та об’єкти садово-паркового мистецтва як об’єкти правової охорони присутні у вітчизняному законодавстві не тільки у Законі України «Про охорону культурної спадщини». Зокрема, у статті 1 чинного Закону України «Про охорону навколишнього середовища» 1991 року [223], серед інших завдань Закону, наводиться збереження … «ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об’єктів, пов’язаних з історико-культурною спадщиною» [223]. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» 1992 року [228] у переліку об’єктів природно-заповідного фонду України наводить таке: «природні території та об’єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам’ятки природи, заповідні урочища; штучно створені об’єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам’ятки природи, парки–пам’ятки садово-паркового мистецтва» (ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України») [228]. Однак, це ніяким чином не покращує можливість аргументованого тлумачення відповідної термінології Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Останнім видом об’єктів культурної спадщини в Законі України «Про охорону культурної спадщини» виступають *об’єкти науки і техніки*. В цьому Законі України вони визначаються як «унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об’єкти, що

визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей» [222].

У згадуваній раніше, колективній монографії «Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика» пам'ятки науки і техніки розглядаються як пам'ятки історії. Зокрема, пам'ятки науки включено до групи «пам'ятки науки, освіти, культури»; військово-інженерні споруди – до групи «пам'ятки воєнної та військової історії»; пам'ятки техніки – «пам'ятки історії виробництва і техніки» [189, с. 214–221; 248–256].

Методичні рекомендації по підготовці матеріалів Зводу пам'яток історії та культури України відносять більшість об'єктів науки і техніки до пам'яток архітектури за їх функціональною ознакою: «промислово-виробничі (корпуси підприємств, майстерні, клуні, комори, млини, елеватори тощо), військово-оборонні (військові штаби, арсенали, барбакани, бастеї, бастиди, бастилії, бастіони, батареї, табори, башти, вали, валганги, казарми, каземати, цитаделі, частоколи, остроги тощо), транспортні (вокзали, станції, депо, пристані, доки, гаражі, тягові підстанції, диспетчерські пункти тощо), інженерні споруди (об'ємні, площинні або лінійні наземні, надземні або підземні будівельні системи, що складаються з несучих та в окремих випадках огороджувальних конструкцій і призначені для виконання виробничих процесів різних видів тощо)» [155, с. 49–53].

Частина третя статті 298 КК України передбачає відповідальність за дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо пам'яток національного значення. Згідно з пунктом 3 Постанови Кабінет Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток» [214] 2019 року, «об'єкти культурної спадщини, які пропонуються для внесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією національного значення, повинні зберегти свою автентичність (пам'ятка повинна значною мірою зберегти свою форму та матеріально-технічну структуру, історичні культурні нашарування) та мати одну або більше з таких ознак:

– мали значний вплив на розвиток культури країни;

– безпосередньо пов’язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю людей, які зробили значний внесок у розвиток національної культури;

– репрезентують шедевр творчого генія, є етапними творами видатних архітекторів чи інших митців;

– є витворами зниклої цивілізації чи мистецького стилю» [214].

Окремо треба сказати про підводну культурну спадщину як складову культурної спадщини, якщо виходити зі змін положень статті 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» [222]. які були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо компетенції правоохоронних органів в питаннях охорони підводної культурної та археологічної спадщини» 2011 року [203].

Адже, об’єкти підводного культурної спадщини виступають як матеріальні свідчення мореплавства з давніх часів, а також важливих історичних подій, природних катастроф, і ці факти несуть цінний науковий, культурний, мистецький потенціал.

Основними міжнародно-правовими актами, що регулюють охорону підводної культурної спадщини є Конвенція ООН з морського права 1982 року [86], ратифікована Україною у 1999 році [230] та Конвенція ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року [90], ратифікована Україною у 2006 році [231].

Цими Конвенціями було встановлено, що «район дна морів і океанів і його надра за межами дії національної юрисдикції, а також його ресурси є спільною спадщиною людства, розвідка і розробка яких здійснюються на благо всього людства, незалежно від географічного положення держав» [86] та «Держави-учасниці, залежно від обставин окремо або спільно, вживають відповідно до міжнародного права всіх належних заходів, необхідних для охорони підводної культурної спадщини, використовуючи для цього найкращі

засоби, які є в їхньому розпорядженні і які можна практично застосовувати залежно від своїх можливостей» [90].

Згідно з пунктом 1 статті 1 Конвенції про охорону підводної культурної спадщини, підводна культурна спадщина означає «всі сліди людського існування, які мають культурний, історичний або археологічний характер і частково або цілком, періодично або постійно знаходяться під водою протягом не менше 100 років, як-от:

і) об'єкти, споруди, будинки, артефакти й людські останки разом з їхнім археологічним і природним оточенням;

іі) судна, літальні апарати, інші транспортні засоби чи будь-які їхні частини, їхній вантаж або інший вміст, разом із їхнім археологічним і природним оточенням; та

ііі) предмети доісторичного характеру» [90].

Також, відповідно до підпунктів b, c пункту 1 статті 1 Конвенції про охорону підводної культурної спадщини «не відносяться до підводної культурної спадщини: трубопроводи і кабелі, прокладені по дну моря, інші установки, які не є трубопроводами або кабелями, які розміщені на дні моря і продовжують використовуватися» [90].

Зрозуміло, що така стисла, обмежена класифікація не давала Державам-учасницям чітко визначитися з об'єктами підводної культурної спадщини. Тому, ЮНЕСКО у 2013 році підготував документ для дослідників, які виявили такий об'єкт і в якому наведено перелік видів об'єктів підводної культурної спадщини за типами, станом збереження, місцезнаходженням та передбачуваним культурним походженням. Документ отримав назву «Оперативні керівні принципи для Конвенції про охорону підводної культурної спадщини» [180].

Цей документ містить наступну класифікацію підводної культурної спадщини:

1. Тип об'єкта підводної культурної спадщини: останки судна, останки літального апарату, останки іншого транспортного засобу, одиночний

артефакт, доісторичний об’єкт, об’єкт доколумбової епохи, руїни, будова, печера, сенот та інше.

2. Стан збереження підводної культурної спадщини: відмінний, гарний, пошкоджений, зруйнований.

3. Види місцезнаходження об’єкта підводної культурної спадщини: зона з надлишковою вологістю; болотиста місцевість; ключ, джерело, затоплена печера, западина; річка, озеро, ставок, джерело; узбережжя океану; порт; затока; поблизу від узбережжя; далеко від узбережжя; у відкритому морі. Також об’єкти підводної культурної спадщини поділяються за такими зонами морського простору: континентальна, внутрішні водойми, внутрішні води, територіальне море, води архіпелагу, виняткова економічна зона, континентальний шельф, район (міжнародні води), прилегла зона іншої держави, виняткова економічна зона іншої держави, континентальний шельф іншої держави.

4. За культурної походженням: азіатське, європейське, арабське, американське, австралійське тощо та за значенням: історичне, культурне, мистецьке, археологічне [180].

Крім того, на думку дослідника правових аспектів захисту підводної культурної спадщини І. О. Анісімова, «істотним недоліком Конвенції є відсутність у списку об’єктів підводної культурної спадщини технічних об’єктів, які до транспортних засобів не відносяться, але можуть представляти собою культурну, історичну, археологічну або іншу значимість [5, с. 23–24]. Також, Конвенція не включає в підводну культурну спадщину підводні природні утворення зі слідами перебування людини, наприклад, затоплені печери або гроти з наскельними малюнками» [5, с. 24].

Конвенція про охорону підводної культурної спадщини містить такий термін як «діяльність, спрямована на підводну культурну спадщину», яка розуміється як порушення фізичного стану підводної культурної спадщини або заподіяння іншого збитку, коли основним об’єктом діяльності є підводна культурна спадщина [90].

На думку вчених, найнебезпечнішим чинників руйнування і загибелі об'єктів підводної культурної спадщини є *мародерство* з метою наживи і *вандалізм*, пов'язані з низькими рівнями життя, культури і освіченості населення [5, с. 60]. Це підтверджується у доповіді ЮНЕСКО щодо реалізації Конвенції про охорону підводної культурної спадщини, де зазначається, що «Швидкий розвиток технічних засобів для проведення досліджень все більше відкриває доступ до морському дну, а його експлуатація і торгівля предметами, знайденими на затонулих кораблях і затоплених об'єктах, стає поширеною і досить вигідною діяльністю. Морські археологічні пам'ятники піддаються розграбуванню, причому у багатьох випадках це призводить до втрати і навіть знищення цінних наукових і культурних матеріалів» [70, с. 1].

Ще одним злочинним варіантом впливу на підводну культурну спадщину є *контрабанда* підводними артефактами. Встановлений той факт, що контрабанда культурних цінностей більш ніж в половині випадків вчиняється за участю громадян різних держав, що визначає міжнародний характер такої контрабанди [307**]**.

Не до кінця усвідомленою погрозою для підводної культурної спадщини є загроза *тероризму*. Болгарський політичний і громадський діяч, Генеральний директор ЮНЕСКО з 2009 до 2017 року І. Г. Бокова свого часу заявляла, що головною метою екстремістів є саме знищення культурної спадщини, і, як наслідок, стирання ідентичності та культурних маркерів, а не просто розграбування і знищення музеїв і пам'ятників [15]. Вона підкреслила, що «екстремісти знищують культурну спадщину, але не як супутні втрати. Вони систематично наносять удари по пам'ятниках і історичних місцях, спеціально намагаючись вдарити по самому ядру суспільства, вони займаються мародерством для фінансування терористичної діяльності». Дана загроза торкнулася вже багатьох культурних цінностей і пам'ятників культури, в тому числі, що входили до списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО, хоча, на щастя, поки що не відомі випадки знищення підводної культурної спадщини терористами і екстремістами [15].

Треба також зазначити, що Конвенція про охорону підводної культурної спадщини забороняє «комерційну експлуатацію підводної культурної спадщини з метою торгівлі або спекуляції або її безповоротне розосередження. Даний вид спадщини не є предметом купівлі, продажу або бартеру як товар, що має комерційну цінність. Дещо декларативною, але важливою є вказівка у положеннях Конвенції на необхідність існування адекватних за суворістю покарань» [90].

Взагалі, слід погодитися з позицією вітчизняного дослідника Л. С. Кучанської щодо складнощів у визначенні об'єктів підводної культурної спадщини як предметів злочину, передбаченому статтею 298 КК України, які викликані тим, що у 2018 році Законами України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу морського меморіалу» [204] та «Про прилеглу зону України» [227] були внесені зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» [222]. На думку вченого, «цими змінами загострюються проблеми непевності у визначенні об'єктів підводної культурної спадщини, що ускладнює дотримання принципів, проголошених Конвенцією про охорону підводної культурної спадщини, створює підґрунтя для помилкової кваліфікації у справах за статтею 298 КК України і, зрештою, має негативні наслідки для культурної спадщини України» [141].

Особливо складною виявилася ситуація, пов'язана зі змінами у статті 298 КК України, які були внесені Законом України «Про охорону археологічної спадщини» 2004 року [220], коли була введена кримінальна відповідальність, додатковою кваліфікуючою частиною, за «діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини» [220].

Справа в тому, що Закон України «Про охорону археологічної спадщини» 2004 року не містить поняття «рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини». Так само, не містять саме такого

визначення і інші Закони України. Зокрема, базовий нормативно-правовий акт, Закон України «Закону України «Про охорону культурної спадщини» мстить визначення рухомих предметів, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини, які, згідно до цього Закону, розуміються як «елементи, групи елементів об'єкта культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта» [222]. Таким чином, це більш широке поняття, яке охоплює значну ширшу категорію предметів, в тому числі таких, які не мають відношення до археологічної спадщини. У нормі цього Закону при визначенні археологічних об'єктів мова йде про «рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: …, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під земною поверхнею та під водою…» [220].

Закон України «Про охорону археологічної спадщини» містить загальне поняття археологічної спадщини, де, серед іншого, називаються «рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини». Однак, у цьому Законі немає окремого визначення для таких археологічних предметів. Так само їх немає і у визначенні об'єктів археологічної спадщини, де мова йде про «місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти» [220]. Немає згадки про рухомі предмети у визначенні «пам'ятка археології» у цьому ж Законі.

Зміст поняття «культурні цінності», яке присутній у визначенні об'єктів археологічної спадщини, була закладена ще у Законі України «Основи законодавства України про культуру» 1992 року, в якому визначалося, що: «До культурних цінностей належать об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Унікальні цінності матеріальної та духовної культури, а також культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної

самосвідомості українського народу, визнаються об'єктами національного культурного надбання і заносяться до Державного реєстру національного культурного надбання» [184]. Як бачимо, про рухомі предмети та, взагалі, археологічну спадщину мова не йшла.

Наступним кроком у визначенні цього поняття став Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» 1999 року, який запропонував схоже визначення: «Культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України» [202]. І основне, що у цьому Законі наведений широкий перелік тих предметів, які віднесено до культурних цінностей. Серед них до археологічної спадщини однозначно можна віднести лише «предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок» та «складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва» [202]. Крім того, цей Закон регулює «відносини, пов'язані з вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, тому зрозуміло, що названі предмети є рухомими» [202].

Положення Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», значною мірою, були сформовані Конвенцію ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» [88]1970 року, яка містить ще більш значний перелік предметів, які позиціонуються як культурні цінності. За статтею 1 Конвенції «культурними цінностями вважаються цінності релігійного або світського характеру, які розглядаються кожною державою як мають значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва і науки» [88].

Серед іншого до культурних цінностей Конвенція відносить:

– «археологічні знахідки (включаючи звичайні і таємні) і археологічні відкриття;

– складові частини розчленованих художніх і історичних пам’ятників і археологічних місць;

– старовинні предмети більш ніж 100-річної давності, такі як написи, карбовані монети і печатки» [88].

Відчувається вплив цієї Конвенції на «Статут Міжурядового комітету зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції в разі незаконного привласнення» [271] 1978 року. У цьому Статуті «культурними цінностями» вважаються «історичні та етнографічні об’єкти й документи, в тому числі рукописи, твори образотворчого й декоративного мистецтва, палеонтологічні та археологічні знахідки, зоологічні, ботанічні й мінералогічні експонати» [271].

Інші вітчизняні, міждержавні та міжнародні нормативно-правові акти так чи інакше повторюють сутність цих положень, і нічого не додають до визначення «культурних цінностей», а тим більше «рухомих предметів, що походять із об’єктів археологічної спадщини» [211; 217; 288].

Тому, з метою усунення законодавчої прогалини, статтю 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» пропонуємо доповнити абзацом одинадцятим такого змісту:

«Рухомі предмети, що походять із об’єктів археологічної спадщини (археологічні предмети) – це рухомі предмети матеріальної та духовної культури у вигляді елементів чи групи елементів об’єкта культурної спадщини, одержані в результаті проведення археологічних досліджень (або це випадкові знахідки археологічного характеру), які можуть бути відокремлені від нерухомого об’єкта археологічної спадщини, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення та переміщення в інше місце яких призведе до втрати ними археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об’єкта археологічної спадщини».

Окремо треба зауважити про складнощі у визначенні об’єктів підводної культурної спадщини як предметів злочину, передбаченому статтею 298 КК України, які викликані тим, що у 2018 році Законами України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо надання об’єктам підводної культурної спадщини статусу морського меморіалу» та «Про прилеглу зону України». Треба погодитися з позицією вчених, що «цими змінами загострюються проблеми непевності у визначенні об’єктів підводної культурної спадщини, що ускладнює дотримання принципів, проголошених Конвенцією про охорону підводної культурної спадщини, створює підґрунтя для помилкової кваліфікації у справах за статтею 298 КК України і, зрештою, має негативні наслідки для культурної спадщини України».

Також слід звернути увагу на те, що стосовно предметів кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України об’єкти нематеріальної культурної спадщини не можуть в такому вигляді входити у структуру цього кримінального правопорушення і потребують іншого підходу для визначення об’єкта та предмета кримінально-правової охорони. І це свідчить на користь тієї тези, що предметом діяння передбаченого статтею 298 КК України є споруди та речі матеріального світу [42].

2.3. Об’єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини

Об’єктивна сторона передбаченого статтею 298 КК України складу злочину входить, поряд з іншими його елементами, до підстав кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини як посягання на засади моральності по відношенню до об’єктів археологічної та культурної спадщини.

Будь-яке кримінальне правопорушення, яке посягає на відповідний об’єкт злочину, характеризується своєю зовнішньою стороною. Злочином

визнається лише таке діяння, яке має відображення у зовнішньому світі та заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди об'єктові злочину, на який це правопорушення спрямоване. Тобто, об'єктивна сторона, яка складається з основних зовнішніх ознак злочину є обов'язковим елементом складу незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. більш того, оцінка дій (бездіяльності) особи, що розглядається законом як злочин залежить від наявності в них певних передбачених законом ознак, притаманних безпосередньо акту діяльності суб'єкта та зовнішнім умовам її протікання цих дій чи бездіяльності. Саме ці ознаки у складі злочину охоплюються таким елементом, як об'єктивна сторона.

Однак, сучасна кримінально-правова наука вказує про певну умовність виділення у поведінкових актах людини об'єктивних і суб'єктивних моментів (ознак) та включення до сфери об'єктивного самого діяння. зокрема, на цю обставину звертається увага під час аналізу об'єктивної та суб'єктивної сторін, але серед вчених і практиків вже давно прийнятий підхід, що зарекомендував себе на практиці правозастосування, та дозволяє вирішувати завдання кваліфікації (кримінально-правової оцінки) вчиненого суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину [160 с. 97].

В цілому, така позиція загальновизнаною вченими-правниками, однак, відмінності між існуючими дефініціями об'єктивної сторони злочину полягають, перш за все, в ступені конкретизації авторами її змісту, а також в обсязі відображення її ознак [311, с. 249]. Так, доволі абстрактними видаються пропоновані визначення об'єктивної сторони як формалізованої характеристики кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння [137, с. 131], або сукупності юридично значущих ознак, які характеризують зовнішню сторону злочинного діяння [291, с. 145], або мова йде про поєднання змістовної характеристики об'єктивної сторони злочину з її предметним наповненням. Деякі із запропонованих визначень є прийнятними лише для певних видів кримінальних правопорушень. Так, виключно для формальних

складів злочинів є дотичною така дефініція як «об’єктивна сторона злочину є зовнішнім актом злочинного діяння, що протікає в певних умовах місця, часу й обстановки» [281, с. 6]. відсутністю всієї структурної повноти страждає таке визначення: «об’єктивна сторона складається із суспільно небезпечного діяння, що завдає або здатне завдати істотну шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, а також з умов та обставин завдання такої шкоди» [266, с. 5].

Найбільш прийнятними для вжитку, в теоретичному та практичному плані, є дефініції, запропоновані вітчизняними вченими, фахівцями з Загальної частини кримінального закону. Так, професор П. Л. Фріс визначає об’єктивну сторону як «сукупність ознак, які визначають зовнішню сторону злочину і характеризують суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його шкідливі наслідки та причинний зв’язок між діянням та наслідками, який обумовив настання останніх, а також місце, час, обстановку, спосіб, стан, знаряддя та засоби вчинення злочину» [305, с. 80–81]. Єдиним недоліком цього визначення слід визнати дублювання ознаки обстановки та часу запропонованою вченим ознакою «стан вчинення злочину».

Дефініцією, яка, на нашу думку, максимально відображає сутність та структуру об’єктивної сторони кримінального правопорушення є формулювання академіка М. І. Панова, що «об’єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв’язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину» [115, с. 111].

У доктрині кримінального права при змістовній характеристиці елементів складу кримінального правопорушення всі його ознаки поділяє на необхідні (основні, обов’язкові) та факультативні (додаткові). Необхідні (основні, обов’язкові) ознаки мають бути присутні у вчиненому суспільно небезпечному діянні, оскільки без них неможливою є констатація факту, що

воно містить ознаки якогось конкретного складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК України. Відносно факультативних (додаткових) ознак, то вони можуть бути обов'язковими для одних складів злочину, для інших злочинних діянь їх наявність не є обов'язковою (тобто, вони не впливають на вирішення питання про наявність або відсутність у вчиненому діянні складу злочину). Однак, факультативні (додаткові) ознаки впливають на вирішенні питань кримінальної відповідальності та покарання, оскільки можуть стати пом'якшуючою або обтяжуючою обставиною при призначенні покарання [160, с. 99–100].

До обов'язкових ознак належить «діяння у формі дії або бездіяльності. Без діяння, інакше кажучи, без конкретного акту суспільно небезпечної поведінки людини, не може бути вчинений жодний злочин. Діяння завжди або безпосередньо вказується в диспозиції статті Особливої частини КК України або однозначно випливає із її змісту і, таким чином, виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Тому встановлення ознак такого діяння (дії чи бездіяльності) є обов'язковим у кожній кримінальній справі» [115, с. 111].

До факультативних ознак належать: «суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення злочину. Ці ознаки, фактично притаманні злочину як явищу реальної дійсності, далеко не завжди вказуються в законі як ознаки конкретного складу злочину» [115, с. 111]. Якщо ці факультативні (додаткові) ознаки злочину передбачені конкретною статтею Особливої частини КК України, то вони набувають «статусу» обов'язкових ознак об'єктивної сторони злочину і закон зобов'язує встановлювати їх наявність у вчиненому діянні у кожному конкретному випадку. І як вже зазначалося, у всіх інших випадках їхня наявність не впливає на кваліфікацію, але може бути враховуватися судом при призначенні покарання [158, с. 124].

Для всіх без винятку складів злочинів (незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або

пошкодження об’єктів культурної спадщини не є винятком) суспільно небезпечне діяння визнається обов’язковою ознакою. І справа не лише у законодавчому визначенні поняття злочину як суспільно небезпечного винного діяння, а й законодавчим формулюванням гіпотези норми кримінального права у частині першій статті 2 КК України. «Юридичним фактом для реалізації приписів диспозиції та санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України визнається вчинення діяння, що містить склад злочину, нею (цією диспозицією) передбаченого» [160, с. 101].

Об’єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України є доволі строкатою, адже фактично містить у собі два окремих злочини – по-перше, це незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини; по-друге, умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини. Крім того, частина перша досліджуваної кримінально-правової норми містить вказівку на три альтернативні види (варіанти) злочинної поведінки – відповідно, проведення археологічних розвідок, проведення розкопок, проведення інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини; частина друга, так само, на три альтернативні види (варіанти) злочинної поведінки – відповідно, знищення, руйнування або пошкодження предмета злочину (об’єктів культурної спадщини чи їх частин). Таким чином, основною (головною) ознакою об’єктивної сторони діяння, передбаченого статтею 298 КК України є суспільно небезпечне діяння, яке виражається у незаконному проведенні археологічних розвідок або (альтернативно) розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини (ч. 1 ст. 298 КК України), у знищенні або (альтернативно) руйнуванні чи пошкодженні об’єктів культурної спадщини чи їх частин (ч. 2 ст. 298 КК України). Як складова об’єктивної сторони злочину таке діяння має відповідати сукупності ознак, які надають йому кримінально-правового значення (бути конкретним, усвідомленим і вольовим актом поведінки людини, суспільно небезпечним та протиправним) [116, с. 370].

Почнемо дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України з аналізу кримінального правопорушення, передбаченого частиною першою цієї статті. Це діяння полягає у незаконному проведенні археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини. Тобто, вчинення трьох альтернативних дій на об'єктах археологічної спадщини, кожна з яких є незаконною: 1) проведення археологічних розвідок; 2) проведення розкопок; 3) проведення інших земляних чи підводних робіт.

Згідно з положеннями Закону України «Про охорону археологічної спадщини» проведення археологічних розвідок розуміється як «вид наукового дослідження археологічної спадщини, не пов'язаний з руйнуванням культурного шару (крім обмеженого шурфування для визначення товщини культурного шару) об'єкта археологічної спадщини і спрямований на виявлення, локалізацію (картографування), інтерпретацію об'єктів археологічної спадщини, уточнення даних про вже відомі об'єкти археологічної спадщини» [220].

Археологічні розкопки, та само, є видом «наукового дослідження археологічної спадщини, спрямованого на пошук і вивчення археологічних залишків на території об'єкта археологічної спадщини, що здійснюється шляхом систематичного обстеження земної чи підводної поверхні та включає земляні і підводні роботи, наслідком яких може бути часткове або повне руйнування досліджуваного об'єкта» (ст. 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини»)» [220].

Земляні роботи на об'єктах археологічної спадщини розуміються як будь-які роботи, пов'язані з порушенням цілісності ґрунтового покриву чи доступом до об'єктів, які знаходяться під землею (буріння свердловин, копання траншей, котлованів, влаштування шахтних стволів, штреків, тунелів, переміщення ґрунту екскаватором, бульдозером, вибуховими речовинами тощо) [168, с. 943], підводні роботи як такі, що здійснюються для доступу до

археологічних об’єктів під поверхнею води, як пов’язані з зануренням людей (з аквалангами, у водолазному спорядженні, у батискафах), так і без занурення (з дистанційними маніпуляторами, з використанням спеціально натренованих тварин тощо), а також прокладення підводних кабелів і трубопроводів, риття траншей, вибухові роботи під водою, а також відведення води від археологічних об’єктів, що перебували під водою шляхом зміни русла річок, відкачування води з водойм [168, с. 943].

Незаконним проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини є тоді, коли вони проведені без дозволу або з порушеннями умов наданого дозволу. Постановою Кабінету Міністрів України 2002 року № 316 визначено порядок видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам’ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею, під водою на території України [213].

Згідно до пунктів 3, 4 зазначеної Постанови Кабінету Міністрів України, «археологічні розвідки, розкопки можуть проводити наукові працівники з досвідом проведення археологічних робіт, які застосовують наукові методики розкриття і фіксування археологічних об’єктів культурної спадщини, що гарантують можливість подальшого використання результатів досліджень як повноцінного джерела культурної спадщини. Інші земляні роботи на об’єктах культурної спадщини повинні проводитися під наглядом наукових працівників. Археологічні розвідки, розкопки, інші земляні роботи на об’єктах культурної спадщини проводяться лише за наявності дозволів, які видаються Міністерством культури України» [213]. Дозвіл на проведення археологічних розвідок, розкопок надається за умови дотримання археологом вимог охорони археологічної спадщини і наявності у нього «відкритого листа – кваліфікаційного документа, виданого Інститутом археології Національної академії наук України» [213].

Також, цією Постановою визначено випадки, коли у видачі дозволу на проведення відповідних дій може бути відмовлено. Так, Міністерством культури України може «відмовити у видачі дозволу на проведення археологічних розвідок, розкопок у разі:

1) відсутності кваліфікаційного документа (відкритого листа);

2) зазначення в заяві об'єктів культурної спадщини, на які вже видано дозвіл іншому науковому працівникові;

3) наявності порушень науковим працівником, на ім'я якого видається дозвіл, правил, встановлених цим Порядком, перевищення обсягів робіт або невиконання умов, визначених попереднім дозволом;

4) проведення науковим працівником робіт на об'єктах культурної спадщини, які не були зазначені у попередньому дозволі;

5) неподання або подання не в повному обсязі науковим працівником звіту про роботи, виконані відповідно до попереднього дозволу;

6) непередачі (або передання без офіційної документації) до відповідних профільних державних сховищ предметів і колекцій чи польової документації та звіту про проведення попередніх розвідок, розкопок;

7) невиконання або неналежне виконання науковими працівниками установ чи організацій, від імені яких подано заяву на видачу дозволу, правил, установлених цим Порядком;

8) наявності висновку органу охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органу охорони культурної спадщини обласної, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій про недоцільність проведення розвідок, розкопок» [213].

Окремим пунктом у цій Постанови визначено, що «предмети і колекції, знайдені під час проведення археологічних розвідок, розкопок, польова документація та звіт про проведені розвідки, розкопки передаються на постійне зберігання до профільних державних сховищ у порядку, встановленому Міністерством культури України» [213].

Здійснення відповідних дій, «у тому числі з використанням будь-якою особою металодетекторів та інших приладів для пошуку об’єктів археологічної спадщини або спонукальних предметів, пов’язаних з культурним шаром, без наявності відкритого листа і дозволу на проведення археологічних досліджень, є незаконними» . [213]

Можна зробити висновок, що проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини буде незаконним, якщо воно було проведено без відповідного дозволу (як варіант, всупереч отриманій відмові у видачі дозволу на проведення відповідних робіт), або з порушеннями правил, які передбачаються у отриманому дозволі, або коли знайдені під час проведення археологічних розвідок, розкопок, польова документація та звіт про проведені розвідки, розкопки не передані на постійне зберігання до профільних державних сховищ.

Як вже зазначалося вище, академік М. І. Панов відносить суспільно небезпечні наслідки та причинний зв’язок відносяться до факультативних ознак об’єктивної сторони складу злочину [115, с. 111]. Адже, досить давно у багатьох вітчизняних вчених-правників склалася позиція, згідно з якою ці ознаки об’єктивної сторони є факультативними, оскільки існують так звані формальні склади, в яких суспільно небезпечні наслідки «винесені» за межі їх об’єктивної сторони, а також наявні так звані усічені склади, в яких момент закінчення злочину в юридичному сенсі «переноситься» на інші стадії вчинення злочину (готування або замаху на злочин) та наслідки не охоплюються цим складом [110, с. 81–83; 115, с. 111; 305, с. 60–61]. Взагалі, поділ складів злочинів на матеріальні та формальні, виходячи з того, чи пов’язує об’єктивну сторону злочину законодавець в нормі кримінального права з обов’язковістю настання конкретних суспільно небезпечних наслідків, уможливлює встановлення моменту закінчення конкретного злочину, відмежувати закінчений злочин, який містить всі ознаки складу злочину,

передбаченого КК України, від попередньої злочинної діяльності тощо [160, с. 102].

Аналіз диспозиції частини першої статті 298 вказує на певну незавершеність процесу через застосування терміну «проведення», що дає змогу стверджувати, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого частиною першою статті 298 КК України, не включає наслідків, тобто, ця кримінально-правова норма має формальний склад (таке кримінальне правопорушення, для об'єктивної сторони якого закон вимагає встановлення тільки діяння). Тому, якщо в ході вчинення злочину відбулося знищення чи пошкодження об'єктів археологічної спадщини, то вчинене додатково кваліфікується за сукупністю з іншими частинами цієї статті.

Крім того, слід зазначити, що діяння, передбачене частиною першою статті 298 КК України вчиняється виключно шляхом дії (активної, свідомої, суспільно небезпечної, протиправної поведінки суб'єкта), а саме, шляхом проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини. Ілюстрацією цього може слугувати судова практика. Так, 29 січня 2015 року близько 17 год. 00 хв., М., діючи за попередньою змовою з К., маючи умисел на незаконне проведення земляних робіт на об'єкті археологічної спадщини, знаходячись на охоронюваній території острову Березань Очаківського району Миколаївської області, який згідно Указу Президента України від 17 січня 2002 року «Про надання державному історико-археологічному заповіднику «Ольвія» статусу національного», є національним історико-археологічним заповідником «Ольвія», шляхом зняття шарів ґрунту, за допомогою лопат, викопали яму біля кута бетонної споруди. Крім того, в цей же день, приблизно о 17 год. 30 хв., М. та К., продовжуючи свій злочинний умисел, направлений на незаконне проведення земляних робіт на об'єкті археологічної спадщини, шляхом зняття шарів ґрунту, за допомогою лопат, викопали дві ями з тильної сторони бетонної споруди, розміщеної на острові Березань Очаківського району Миколаївської області [25]. Як бачимо, злочинці свідомо, розуміючи

злочинність свого умислу, своїми активними діями вчинили незаконне проведення земляних робіт на об'єкті археологічної спадщини, шляхом зняття шарів ґрунту, за допомогою лопат.

Частина друга статті 298 КК України встановлює відповідальність за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин. Проте, ознаки діяння щодо об'єктивної сторони злочину, передбаченого частиною другою статті 298 КК України описані в кримінальному законі дуже лаконічно, що викликає певні труднощі і у розумінні цих ознак, і в кваліфікації досліджуваного злочину.

Диспозиція цієї кримінально-правової норми містить три альтернативні варіанти злочинного впливу на об'єкт культурної спадщини – знищення, руйнування або пошкодження.

Етимологічний зміст цих термінів у одинадцятитомному Словнику української мови визначає, що «пошкодження» слід розуміти як «виведення чого-небудь із ладу; псування» [261, с. 485]; «руйнування» як «ламання, розбивання, розвалювання чого-небудь» [262, с. 808]; «знищення» як «діяння, спрямоване на нищення, припинення існування кого-, чого-небудь, приведення до загибелі, смерті» [259, с. 102].

В спеціальній юридичній літературі та дослідженнях вітчизняних вчених широко представлені інтерпретації цих термінів. Так, цілий ряд авторитетних українських вчених, таких як професори В. П. Ємельянов, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, М. І. Панов дотримуються позиції, що знищення означає приведення майна в повну непридатність, що виключає його використання за цільовим призначенням. У результаті воно припиняє існування або повністю втрачає споживчу чи економічну цінність. Пошкодження ж передбачає погіршення якості, цінності предметів. При цьому майно продовжує існувати, але ушкодження ускладнюють його цільове використання [59, с. 98; 98, с. 72; 154, с. 170; 167, с. 584; 168, с. 605]. Це погоджується з позицією Пленуму Верховного Суду України, який у пункті 13 своєї Постанови від 26 червня 1992 року № 8

визначає «знищення майна є як приведення його у повну непридатність до використання за цільовим призначенням. Внаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Пошкодженням майна ця Постанова визначає як погіршення якості, зменшення цінності речі або приведення її на якийсь час у не придатний для використання за цільовим призначенням стан» [210].

Існує дещо відмінна позиція, що знищення майна є його ліквідацію або приведення в непридатність, коли майно не підлягає відновленню, а пошкодження розуміється як неможливість повноцінного використання майна, функціональні властивості якого, однак, можуть бути відновлені шляхом ремонту [289, с. 220]. Однак, на думку вітчизняного дослідника В. А. Горбунова, «у такому формулюванні не згадано таку специфічну форму псування майна, як виведення його з господарського обігу, при якому воно, проте, фізично не перестає існувати (прикладом такого діяння є викидання речі в таке місце, коли майно перестає бути доступним для використання)» [37, с. 245]. В свою чергу, В. А. Горбунов пропонує знищення майна розуміти «як суспільно небезпечний та протиправний руйнуючий вплив на майно, а так само невжиття заходів до збереження вказаних предметів, що здатне привести до припинення їх фізичного існування або незворотно виводить їх із господарського обігу. Пошкодження майна вчений пропонує розуміти як суспільно небезпечний та протиправний руйнуючий вплив на майно або невжиття заходів до його збереження, що частково або тимчасово перешкоджає можливості користуватися ним за його цільовим призначенням» [37, с. 246]. Хоча, на нашу думку, вказівка на суспільну небезпечність та протиправність впливу на майно є недуже доречною, можливо обмежитися вказівкою на негативний характер такого впливу.

Щодо безпосередньо інтерпретації злочинних дій, передбачених у частині другій статті 298 КК України, то професор В. А. Ломако зазначив, що «знищення таких предметів призводить до їх повної непридатності» [116, с. 370–371]. Руйнування В. А. Ломако розуміє як «істотне їх пошкодження,

результатом якого є часткова втрата їхніх властивостей та цінності, що вимагає значного реставраційного ремонту. Пошкодження як заподіяння зазначеним предметам таких пошкоджень, за яких вони суттєво не втрачають своїх властивостей та цінності і тому не потребують значних витрат на ремонт» [116, с. 370–371], «шкода взятим під охорону об'єктам може бути спричинена механічним, хімічним, біологічним, технологічним та іншим способом» [116, с. 370–371].

Вчений-правознавець Т. О. Гончар вважає, що «під умисним незаконним знищенням пам'яток слід розуміти руйнування, ліквідацію, винищування та інші дії, що призводять до повного припинення існування об'єкта і не має під собою законних підстав. Під умисним руйнуванням пам'яток розуміється нанесення серйозних пошкоджень, що тягнуть втрату цінності за можливості відновлення предметів. Під умисним пошкодженням пам'яток слід розуміти часткове завдання збитків окремим елементам спорудження, вилучення окремих скульптурних фрагментів, прикрас та інші дії, здатні завдати шкоди пам'яткам історії та культури» [120, с. 553].

При цьому автор єдиний, хто наголошує на умисному характері вказаних дій [120, с. 553].

Вчений-правознавець І. Г. Поплавський «під умисним знищенням розуміє руйнування, ліквідацію, винищування й інші дії, що приводять до повного припинення існування об'єкта. Відносно цього визначення виникає питання: чи має вчений на увазі повне припинення існування об'єкта як предмета матеріального світу, або ж припинення існування його як об'єкта культурної спадщини» [295, с. 613]. Під умисним руйнуванням І. Г. Поплавський розуміє «нанесення серйозних ушкоджень, які тягнуть втрату цінності при можливості відновлення предметів. Під умисним ушкодженням розуміється часткове завдання збитків окремим елементам, вилучення окремих фрагментів, прикрас та інші дії, здатні завдати шкоди об'єкту» [295, с. 613].

На думку професора В. О. Навроцького, знищення – «це приведення об'єктів культурної спадщини чи їх частин у такий стан, коли пам'ятку неможливо відновити (повністю втрачається її цінність)» [168, с. 944]. Під руйнуванням В. О. Навроцький розуміє «заподіяння значних ушкоджень, через що пам'ятка втрачає свою цінність, але може бути відновлена. А пошкодження – це зменшення історичної, культурної та іншої цінності пам'ятки» [168, с. 944].

Надзвичайно продуктивними є пропозиції дослідника Б. М. Одайника щодо формулювання досліджуваних термінів до статті 298 КК України. Вчений пропонує «на підставі визначених критеріїв об'єктів культурної спадщини (втрата пам'яткою цінних властивостей, обмеження використання її за призначенням, можливість відновлення пам'ятки), такі визначення: знищення – вплив на пам'ятку–об'єкт культурної спадщини будь-яким способом, який характеризується повною незворотною втратою нею цінних властивостей і неможливістю використання за призначенням; руйнування – вплив на пам'ятку–об'єкт культурної спадщини будь-яким способом, який характеризується значною зворотною втратою нею цінних властивостей і значним обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення; пошкодження – вплив на пам'ятку–об'єкт культурної спадщини будь-яким способом, який характеризується незначною зворотною втратою нею цінних властивостей і частковим обмеженням використання за призначенням, з можливістю її відновлення» [179, с. 91].

Окремо слід сказати про суспільно небезпечні наслідки, які передбачаються у частині другій статті 298 КК України. Взагалі, суспільно небезпечні наслідки в диспозиціях статей (частин статей) Особливої частини КК України можуть виступати як: 1) конструктивна ознака складу злочину (констатує наявність або відсутність складу); 2) конструктивно-розмежувальна ознака (крім визначення наявності або відсутності складу злочину, ця ознака дозволяє розмежовувати різні суміжні склади злочинів); 3) кваліфікуюча (особливо кваліфікуюча) ознака (використовується

законодавцем в кваліфікованих і особливо кваліфікованих складах злочинів відносно основного). Такими самими властивостями наділяються й інші додаткові (факультативні) ознаки об'єктивної сторони складу злочину [160, с. 101]. В диспозиції статті 298 КК України суспільно небезпечні наслідки злочину позначені тими ж термінами – знищення, руйнування, пошкодження. І більшість авторів роблять висновок, що злочин, передбачений частиною другою статті 298 КК України є закінченим з моменту початку таких дій, як знищення, руйнування чи пошкодження [168, с. 944]. Однак, як показав аналіз тлумачення цих термінів, навпаки, свідчить про закінчений характер таких злочинних дій. Термін «знищення» має характер закінченої дії, варіантом недоконаної дії тут буде термін «нищення». Щодо терміну «руйнування» він може бути розтлумачений по-різному, це може бути як закінчена, так і незакінчена дія. Замінити «руйнування» на «зруйнування» у даному випадку не буде зовсім коректним, адже, Словник української мови визначає, що «зруйнування» слід розуміти як перетворення на руїни, розбиття, розламання [259, с. 718], що свідчить про близькість такого терміну до розуміння як знищення, припинення існування чогось. Тим більше, що у тому самому Словнику української мови в якості переносного значення слова «зруйнувати» пропонується слова «порушити, розладнати, знищити що-небудь» [259, с. 718]. З іншого боку, знову ж той самий Словник української мови пропонує розуміти «зруйнування» як порушення цілісності чого-небудь, пошкодження [259, с. 718], що є більш логічним при застосуванні у частині другій статті 298 КК України. Те саме стосується і терміну «пошкодження». Тому, на нашу думку, злочин, передбачений частиною другою статті 298 КК України є злочином з матеріальним складом, адже, сам факт вчинення дій щодо знищення, руйнування та пошкодження об'єктів культурної спадщини вже веде до настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді знищення (а не нищення), руйнування або пошкодження цих об'єктів, що є підтвердженням закінченості зазначених дій.

Проаналізувавши наведені варіанти тлумачення термінів, що застосовуються у частині 2 статті 298 КК України, ми дійшли висновку, що це дії, що призводять чи можуть призвести до часткового або повного зникнення предмета охорони об'єкта культурної спадщини, втрати ним характерних властивостей об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається культурною спадщиною. При цьому, спосіб впливу на об'єкт культурної спадщини може бути будь-яким і на кваліфікацію не впливає. На підставі визначених критеріїв, ми пропонуємо власні визначення термінів, які вказані у частині другій статті 298 КК України, а саме:

знищення – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до припинення його фізичного існування, виведення з цивільного обігу та повної втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності;

руйнування – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його значних ушкоджень, значного обмеження використання за призначенням та значною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення;

пошкодження – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його незначних ушкоджень, часткового обмеження використання за призначенням та незначною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення.

Таким чином, об’єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України фактично містить у собі два окремих злочини – по-перше, це незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини; по-друге, умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини. Крім того, частина перша досліджуваної кримінально-правової норми містить вказівку на три альтернативні види (варіанти) злочинної поведінки – відповідно, проведення археологічних розвідок, проведення розкопок, проведення інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини; частина друга, так само, на три альтернативні види (варіанти) злочинної поведінки – відповідно, знищення, руйнування або пошкодження предмета злочину (об’єктів культурної спадщини чи їх частин). Отже, основною (головною) ознакою об’єктивної сторони діяння, передбаченого статтею 298 КК України є суспільно небезпечне діяння, яке виражається у незаконному проведенні археологічних розвідок або (альтернативно) розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини (ч. 1 ст. 298 КК України), у знищенні або (альтернативно) руйнуванні чи пошкодженні об’єктів культурної спадщини чи їх частин (ч. 2 ст. 298 КК України). Як складова об’єктивної сторони злочину таке діяння має відповідати сукупності ознак, які надають йому кримінально-правового значення (бути конкретним, усвідомленим і вольовим актом поведінки людини, суспільно небезпечним та протиправним).

Проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини, передбачене частиною першою статті 298 КК України буде незаконним, якщо воно було проведено без відповідного дозволу (як варіант, всупереч отриманій відмові у видачі дозволу на проведення відповідних робіт), або з порушеннями правил, які передбачаються у отриманому дозволі, або коли знайдені під час проведення археологічних розвідок, розкопок, польова документація та звіт про проведені

розвідки, розкопки не передані на постійне зберігання до профільних державних сховищ.

Аналіз диспозиції частини першої статті 298 вказує на певну незавершеність процесу через застосування терміну «проведення», що дає змогу стверджувати, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого частиною першою статті 298 КК України, не включає наслідків, тобто, ця кримінально-правова норма має формальний склад (таке кримінальне правопорушення, для об'єктивної сторони якого закон вимагає встановлення тільки діяння). Тому, якщо в ході вчинення злочину відбулося знищення чи пошкодження об'єктів археологічної спадщини, то вчинене додатково кваліфікується за сукупністю з іншими частинами цієї статті.

Крім того, слід зазначити, що діяння, передбачене частиною першою статті 298 КК України вчиняється виключно шляхом дії (активної, свідомої, суспільно небезпечної, протиправної поведінки суб'єкта), а саме, шляхом проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини.

Злочин, передбачений частиною другою статті 298 КК України є злочином з матеріальним складом, адже, сам факт вчинення дій щодо знищення, руйнування та пошкодження об'єктів культурної спадщини вже веде до настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді знищення (а не нищення), руйнування або пошкодження цих об'єктів, що є підтвердженням закінченості зазначених дій.

Аналіз варіантів тлумачення термінів, що застосовуються у частині 2 статті 298 КК України, дав змогу зробити висновок, що це дії, що призводять чи можуть призвести до часткового або повного зникнення предмета охорони об'єкта культурної спадщини, втрати ним характерних властивостей об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається культурною спадщиною. При цьому, спосіб впливу на об'єкт культурної спадщини може бути будь-яким і на кваліфікацію

не впливає. На підставі визначених критеріїв, ми пропонуємо власні визначення термінів, які вказані у частині другій статті 298 КК України, а саме:

знищення – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до припинення його фізичного існування, виведення з цивільного обігу та повної втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності;

руйнування – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його значних ушкоджень, значного обмеження використання за призначенням та значною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення;

пошкодження – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його незначних ушкоджень, часткового обмеження використання за призначенням та незначною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення [40].

Будь-які інші факультативні (додаткові) ознаки об'єктивної сторони складу злочину діючою редакцією статті 298 КК України не передбачені, отже, значення для кваліфікації не мають.

Таким чином, слід наголосити на неоднорідності елементів, що складають сутність родового об'єкту розділу XII Особливої частини КК України, що узгоджується з позицією вчених-правників про складовий характер родового об'єкту злочинів проти громадського порядку та

моральності. Адже, громадський порядок і моральність становлять собою дві відносно відокремлені групи суспільних відносин, які перетинаються лише в незначній частині. Тому доцільним для нашого дослідження є з'ясування детального змісту лише такого елементу родового об'єкту (видового об'єкту) як моральність, який, до речі, до теперішнього часу не має нормативно закріпленого визначення.

Спираючись на позиції вітчизняних науковців, особисту точку зору та законодавче визначення суспільної моралі (як нормативної основи), пропонуємо власне розуміння моральності як об'єкта кримінально-правової охорони. Таким чином, моральність — це суспільно заохочувана, свідома поведінка особи, яка базується на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях. Виходячи із запропонованого нами визначення моральності як об'єкту кримінально-правової охорони, вважаємо, що кримінальними правопорушеннями проти моральності є діяння, які посягають на суспільні відносини, які базується на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях (видовий об'єкт для незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини), і які передбачені статтями 297–304 КК України.

В цілому погоджуючись с пропонованими визначеннями, з урахуванням змін, що відбулися у вітчизняному законодавстві в питаннях охорони культурної спадщини та особистих поглядів щодо об'єкту досліджуваного кримінального правопорушення, пропонуємо в якості основного безпосереднього об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України вважати сукупність принципів та норм поведінки людей по відношенню до об'єктів археологічної та культурної спадщини у питаннях запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання цих об'єктів.

Додатковим обов'язковим об'єктом слід вважати відносини власності щодо об'єктів археологічної та культурної спадщини, чи їх частин та рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної та культурної спадщини.

Предметом злочину передбаченого статтею 298 КК України виступають декілька категорій об'єктів культурної спадщини. Для частини першої цієї статті – це, переважно, нерухомі об'єкти археологічної спадщини (місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною); для частини другої – це об'єкти культурної спадщини чи їх частини (визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти; для частини третьої – це пам'ятка національного значення як об'єкт культурної спадщини, внесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією національного значення; для частини четвертої – це рухомі предмети, що походять із об'єктів археологічної спадщини. Законодавство не містить визначення цієї категорії об'єктів культурної спадщини. Тому, з метою усунення законодавчої прогалини, статтю 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» пропонуємо доповнити абзацом одинадцятим такого змісту: «Рухомі предмети, що походять із об'єктів археологічної спадщини (археологічні предмети) – це рухомі предмети матеріальної та духовної культури у вигляді елементів чи групи елементів об'єкта культурної спадщини, одержані в результаті проведення археологічних досліджень (або це випадкові знахідки археологічного характеру), які можуть бути відокремлені від нерухомого об'єкта археологічної спадщини, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення та переміщення в інше місце яких призведе до втрати ними археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта археологічної спадщини».

Також слід звернути увагу на те, що стосовно предметів кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України об'єкти нематеріальної культурної спадщини не можуть в такому вигляді входити у структуру цього кримінального правопорушення і потребують іншого підходу для визначення об'єкта та предмета кримінально-правової охорони. І це свідчить на користь тієї тези, що предметом діяння передбаченого статтею 298 КК України є споруди та речі матеріального світу.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України фактично містить у собі два окремих злочини – по-перше, це незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини; по-друге, умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Крім того, частина перша досліджуваної кримінально-правової норми містить вказівку на три альтернативні види (варіанти) злочинної поведінки – відповідно, проведення археологічних розвідок, проведення розкопок, проведення інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини; частина друга, так само, на три альтернативні види (варіанти) злочинної поведінки – відповідно, знищення, руйнування або пошкодження предмета злочину (об'єктів культурної спадщини чи їх частин). Отже, основною (головною) ознакою об'єктивної сторони діяння, передбаченого статтею 298 КК України є суспільно небезпечне діяння, яке виражається у незаконному проведенні археологічних розвідок або (альтернативно) розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини (ч. 1 ст. 298 КК України), у знищенні або (альтернативно) руйнуванні чи пошкодженні об'єктів культурної спадщини чи їх частин (ч. 2 ст. 298 КК України). Як складова об'єктивної сторони злочину таке діяння має відповідати сукупності ознак, які надають йому кримінально-правового значення (бути конкретним, усвідомленим і вольовим актом поведінки людини, суспільно небезпечним та протиправним).

Проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини, передбачене частиною першою статті 298 КК України буде незаконним, якщо воно було проведено без відповідного дозволу (як варіант, всупереч отриманій відмові у видачі дозволу на проведення відповідних робіт), або з порушеннями правил, які передбачаються у отриманому дозволі, або коли знайдені під час проведення археологічних розвідок, розкопок, польова документація та звіт про проведені розвідки, розкопки не передані на постійне зберігання до профільних державних сховищ.

Аналіз диспозиції частини першої статті 298 вказує на певну незавершеність процесу через застосування терміну «проведення», що дає змогу стверджувати, що об’єктивна сторона злочину, передбаченого частиною першою статті 298 КК України, не включає наслідків, тобто, ця кримінально-правова норма має формальний склад (таке кримінальне правопорушення, для об’єктивної сторони якого закон вимагає встановлення тільки діяння). Тому, якщо в ході вчинення злочину відбулося знищення чи пошкодження об’єктів археологічної спадщини, то вчинене додатково кваліфікується за сукупністю з іншими частинами цієї статті.

Крім того, слід зазначити, що діяння, передбачене частиною першою статті 298 КК України вчиняється виключно шляхом дії (активної, свідомої, суспільно небезпечної, протиправної поведінки суб’єкта), а саме, шляхом проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини.

Злочин, передбачений частиною другою статті 298 КК України є злочином з матеріальним складом, адже, сам факт вчинення дій щодо знищення, руйнування та пошкодження об’єктів культурної спадщини вже веде до настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді знищення (а не нищення), руйнування або пошкодження цих об’єктів, що є підтвердженням закінченості зазначених дій.

Аналіз варіантів тлумачення термінів, що застосовуються у частині 2 статті 298 КК України, дав змогу зробити висновок, що це дії, що призводять чи можуть призвести до часткового або повного зникнення предмета охорони об'єкта культурної спадщини, втрати ним характерних властивостей об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається культурною спадщиною. При цьому, спосіб впливу на об'єкт культурної спадщини може бути будь-яким і на кваліфікацію не впливає. На підставі визначених критеріїв, ми пропонуємо власні визначення термінів, які вказані у частині другій статті 298 КК України, а саме:

знищення – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до припинення його фізичного існування, виведення з цивільного обігу та повної втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності;

руйнування – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його значних ушкоджень, значного обмеження використання за призначенням та значною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення;

пошкодження – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його незначних ушкоджень, часткового обмеження використання за призначенням та незначною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення.

Будь-які інші факультативні (додаткові) ознаки об’єктивної сторони складу злочину діючою редакцією статті 298 КК України не передбачені, отже, значення для кваліфікації не мають.

РОЗДІЛ 3
СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ РОБІТ НА ОБ'ЄКТІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ, ЗНИЩЕННЯ, РУЙНУВАННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

3.1. Суб'єкт незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини

У теорії кримінального права та в чинному законодавстві (ч. 1 ст. 18 КК України), дослівно, суб'єкт злочину визначається як «фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність» [118]. Аналіз наведеного визначення дозволяє виокремити ті загальні ознаки, яким має відповідати суб'єкт будь-якого злочину, в тому числі і незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, серед яких є як обов'язкові, так і факультативні. Обов'язковими ознаками є фізична природа, осудність, факт вчинення саме цією особою кримінального правопорушення та досягнення такою особою на час вчинення цього суспільно небезпечного діяння віку кримінальної відповідальності. Факультативні ознаки суб'єкта виступають обставини, що обмежують коло можливих суб'єктів окремих кримінальних правопорушень, такі, що характеризують особу, її правове становище та специфіку злочинних діянь. Ці обставини або прямо закріплені в Особливій частині КК України, або однозначно витікають із її змісту. На відміну від невеликої кількості обов'язкових, факультативних ознак суб'єкта налічується декілька десятків, і їх кількість зростає, що «віддзеркалює природне розмаїття людської життєдіяльності» [139, с. 18]. така позиція вченого по суті є справедливою, але формально її реалізувати доволі складно.

Перша ознака суб'єкта злочину полягає в тому, що ним може бути визнана лише фізична особа, тобто людина. З положень статті 18 КК України випливає, що суб'єктом злочинів, в тому числі і проти моральності, можуть бути «громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та особи з подвійним громадянством. Не можуть бути визнані суб'єктом злочину юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації тощо)» [115, с. 139].

Треба зауважити, що питання щодо визнання юридичних осіб суб'єктами кримінальних правопорушень виникла в кримінально-правовій теорії та практиці у зв'язку з тим, що законодавець, сформувавши достатньо стрункy систему юридичної відповідальності таких суб'єктів, відмовився від застосування найсуворішого і найбільш ефективного її виду – кримінальної відповідальності [161, с. 3]. Адже, традиційно вважається, що «юридичні особи не підлягають кримінальній відповідальності внаслідок складності або навіть неможливості визначення вини такої особи у скоєнні кримінального правопорушення, відсутності науково обґрунтованої системи кримінальних покарань юридичних осіб тощо. Також відмічається, що кримінальна відповідальність юридичних осіб не відповідає принципу особистої винної відповідальності і принципу індивідуалізації юридичної відповідальності і покарання» [120, с. 42; 169, с. 62]. Але існує протилежна точка зору, згідно з якою об'єктивацію воля знаходить лише в цілеспрямованих діях (бездіяльності), тобто вчинок особи (як фізичної, так і юридичною) є єдиною формою, в якій воля може знайти свій об'єктивний вираз. Зазначається, що принцип індивідуалізації покарання ставить проблему лише технічного характеру, тобто проблему розподілу тягаря кримінальної відповідальності, оскільки така відповідальність юридичних осіб не виключає притягнення до неї і фізичних осіб. При цьому, визнання юридичних осіб суб'єктами кримінальних правопорушень в найбільш вразливих сферах суспільних відносин створить умови для швидкої та невідворотної відповідальності за екологічні, деякі економічні, комп'ютерні та інші злочинні діяння, тоді як

практика демонструє, оскільки відповідно до чинного законодавства більша частина таких діянь належить до адміністративних правопорушень і де-факто залишається без покарання [20, с. 114].

Вважається, що введення кримінальної відповідальності організацій в українське законодавство обумовлене тим величезним збитком, який значно перевищує наслідки тих же діянь, що вчинені фізичними особами індивідуально [52, с. 71]. Це не означає, що організація повинна бути суб'єктом злочинів тільки з матеріальним складом, очевидно, що достатньо тієї потенційної підвищеної суспільної небезпеки діянь, які вчиняються юридичними особами.

На нашу думку, популярність ідеї кримінальної відповідальності юридичних осіб зумовлена, перед усім, суспільною шкодою, що завдається їх протиправною діяльністю економіці, працюючим громадянам, громадській безпеці, громадському порядку тощо. Адже, ця діяльність не обмежується лише діяннями керівників організацій (посадових осіб) – вона втілюється також в поведінці рядових працівників. Як свідчить практика, цивільно-правові санкції в цьому випадку є недостатньо суворими та не відображають ступінь суспільної небезпеки вчиненого [51, с. 151].

Професор О. О. Дудоров вважає, що «принцип особистої, персональної відповідальності за злочин, вчинений винувато, є важливим досягненням людської цивілізації, від якого не варто відмовлятися навіть з огляду на деякі міжнародно-правові рекомендації та багатий, але досить неоднозначний зарубіжний досвід» [54, с. 133].

А. М. Ященко стверджує, що «застосування таких заходів до юридичних осіб можна визначити як діяльність суду щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про призначення юридичній особі кримінально-правового заходу у вигляді конкретного розміру штрафу, конфіскації майна або ліквідації. Під час такої діяльності суд змушений буде вирішувати низку питань кримінально-правового змісту. До їх числа відноситься і питання, пов'язане з реалізацією

принципу індивідуалізації цих засобів кримінально-правового впливу» [318, с. 199].

Важливим для реалізації основоположних принципів кримінального права є те, що це ніяким чином не порушує визначальний постулат кримінально-правової доктрини про суб'єкта злочину як виключно фізичну особу. Адже, стаття 96-3 КК України підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру визначає: або вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи певних злочинів у сфері господарської діяльності та у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ч. 1 ст. 96-3 КК України), або незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення певних злочинів у сфері господарської діяльності та у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ч. 2 ст. 96-3 КК України), або вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, пов'язаних з тероризмом (ч. 3 ст. 96-3 КК України), або ж, що стосується нашого дослідження, вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів проти основ національної безпеки, проти миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку та інших (ч. 4 ст. 96-3 КК України).

У примітці 1 до статті 96-3 КК України під уповноваженими особами юридичної особи розуміються службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

Тобто, безумовно суб'єктом злочину залишається фізична особа, а в деяких випадках, якщо визначений законом злочин вчиняється уповноваженою особою (фізичною особою) юридичної особи від імені та в

інтересах юридичної особи до такої юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Другою обов'язковою ознакою суб'єкта злочину с осудність, тобто здатність особи діяти винно і регулювати свою поведінку, обираючи той чи інший варіант соціально значущої поведінки. Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України «осудною визнається особа, яка під час вчинення діяння, передбаченого КК України, могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними» [118]. Таке визначення дозволяє виокремити два критерії осудності: 1) юридичний – здатність особи усвідомлювати фактичні ознаки свого діяння та його суспільну небезпечність, а також керувати ним та 2) медичний – психічне здоров'я особи на час вчинення злочину. «Особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, визнається неосудною і не підлягає кримінальній відповідальності» [168, с. 76–77].

Виходячи з аналізу понять осудності в юридичній літературі, можна з повною впевненістю говорити, що, будучи одним з невід'ємних і важливих властивостей людини, осудність по відношенню до неосудності – більш широке і більш змістовне поняття, яке вимагає свого подальшого вивчення і уточнення. Так, «осудною може бути визнана не тільки психічно здорова людина, але і особа, яка має будь-яких психічні розлади, які, однак, дають їй можливість в момент вчинення злочину усвідомлено і правильно оцінювати свої дії в тій чи іншій конкретній обстановці або ситуації. В даному випадку мова йде про психічні захворювання або розлади, які, як зазначається в літературі, а також в судово-психіатричної і судово-слідчій практиці, не усувають здатності особи усвідомлювати свої злочинні дії і керувати ними» [168, с. 77–78].

Разом з тим на практиці будь-які сумніви щодо осудності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, коли її поведінка не відповідає

самоконтролю над собою, має місце з її боку неправильна реакція на зовнішні фактори, подразники тощо, повинні вирішуватися на користь цієї особи. У такому випадку щодо особи, яка вчинила злочин, для встановлення її психічного стану на досудовому слідстві відповідно до пункту 3 частини другої статті 242 КПК України в обов'язковому порядку проводиться судово-психіатрична експертиза. Подальше вирішення питання про осудності особи, яка вчинила злочин, здійснюється судом на підставі висновку судово-психіатричної експертизи [124].

Отже, встановлення всіх обставин справи на досудовому слідстві і в судовому розгляді, а також висновок судово-психіатричної експертизи дають можливість судово-слідчим органам вирішувати питання про осудність чи неосудність особи, яка вчинила злочин, а потім вже, у разі осудності особи, доводити усвідомленість дій і здатність керувати ними при вчиненні злочинного діяння умисно або з необережності, тобто винність особи. Тому навряд чи можна говорити про винність особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо в процесі досудового слідства не встановлено її осудність. Осудність досить тісно пов'язана з виною, як ми вже відзначали, і має важливе значення для настання кримінальної відповідальності щодо суб'єкта злочину. У даному випадку йдеться про взаємозв'язок осудності і вини як ознак різних елементів в загальному складі злочину. І цей взаємозв'язок простежується, насамперед, у тому, що як осудність, так і вина, будучи ознаками, в першому випадку суб'єкта злочину, а в другому – суб'єктивної сторони, характеризують психічну сторону особистості, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння умисно або з необережності.

У тих же випадках, коли особа виявляється нездатною керувати своїми діями внаслідок тимчасового розладу психічної діяльності або іншого хворобливого стану психіки, викликаного стресом, маємо неосудність у її традиційному розумінні [81, с. 180].

Отже, осудність – це позитивна властивість особи, норма, типовий стан її психіки, характерний для переважної більшості людей [115, с. 140]. Саме

тому, за загальним правилом, цей стан презюмується. З цього випливає, що осудність притаманна і суб'єкту злочину, передбаченому статтею 298 КК України.

Третьою обов'язковою ознакою суб'єкта будь-якого злочину є досягнення особою певного передбаченого у законі віку. Ця характеристика суб'єкта злочину безпосередньо пов'язана з осудністю, оскільки виступає в ролі своєрідного ланцюга, що поєднує психічне здоров'я людини з рівнем її соціалізації, які є передумовами осудності як такої [162, с. 37–38]. Для суб'єкта досліджуваного злочину законодавець спеціально не передбачає необхідності досягнення особою певного віку, шо є доказом того, що для даного суб'єкта злочину вік є загальним – шістнадцять років.

Слід зазначити, що категорія віку, що характеризує суб'єкта злочину, є формальною ознакою – фактом досягнення віку, визначеного законом як вік настання кримінальної відповідальності. Це більше інших формальних ознак суб'єкта злочину може породжувати претензії до кримінального законодавства через однобічне урахування принципу гуманізму (тільки до обвинувачуваного, але не до потерпілого). Крім цього, можна заперечувати справедливість закону та гуманність цієї норми навіть відносно особи, що вчинила правопорушення, є здатною до суб'єктного самоврядування, але не досягла зазначеного у кримінальному законі віку [2, с. 174]. Поняття «вік кримінальної відповідальності» у спеціальній літературі тлумачиться неоднозначно. Чинний КК України вживає таке словосполучення: «вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність» (ст. 18, 22 КК України). У правовій літературі існують інші найменування віку: «вік особи, що вчинила злочин» [290, с. 109], «вік суб'єктивного ставлення» [68, с. 32], «вік кримінальної відповідальності» [101, с. 214; 115, с. 141]. Слід погодитися з думкою вітчизняних правників, що доктринальне поняття «вік настання кримінальної відповідальності» фактично точно відповідає законодавчому поняттю [263, с. 182]. При цьому, слід зауважити, що у всіх випадках йдеться

про так званий паспортний (хронологічний) вік, з яким закон пов'язує можливість притягнення до кримінальної відповідальності.

Як відомо, досягнення певного віку – необхідна умова притягнення до кримінальної відповідальності. Отже, законодавець, враховуючи в першу чергу дані медицини, психології, педагогіки та інших наук при встановленні віку кримінальної відповідальності виходить з нормальних, типових для більшості підлітків умов їх розвитку й формування на певних етапах їх життєвого шляху. Слід зазначити, що віком прийнято називати періоди розвитку людини, який характеризується якісними змінами у фізичних і психічних процесах і підлеглий особливим закономірностям в їх протіканні [258, с. 671].

Не слід виключати можливості вчинення незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини іноземними громадянами та особами без громадянства.

У частині першій статті 6 КК України зазначено, що «особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України. Таким чином, йдеться і про громадян України, і про іноземних громадян, і про осіб без громадянства або із подвійним громадянством» [118].

Таким чином, якщо громадянин України вчинить злочинне посягання на об'єкт культурної спадщини на території України, він буде нести кримінальну відповідальність за відповідними статтями КК України. Аналогічно вирішується питання щодо іноземних громадян, які не користуються імунітетом, та осіб без громадянства, якщо вони вчинять такі злочини на території України.

Згідно з частиною четвертою статті 6 КК України, «питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України,

не є підсудні у кримінальних справах судам України, у разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом» [118].

Крім того, відповідно до частини першої статті 7 КК України, «громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають на території України, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [118].

«У разі, якщо такі особи зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за ці злочини на території України» [118] (ч. 2 ст. 7 КК України), що відповідає положенням частини першої статті 61 Конституції України, у якій мова йде про те, що ніхто не може бути двічі притягнутий до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення [93, с. 120].

Таким чином, враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, ми вважаємо, що суб'єктом незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину.

Конструюючи кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини слід вести мову також про спеціального суб'єкта. Як показує аналіз об'єктивної сторони даного складу злочину, вказівка в статті на наявність спеціального суб'єкта, такого як особа, що використовує своє службове становище стала є актуальною. Виділення спеціального суб'єкта

стало відображенням існуючої ситуації в даній сфері та впливає на кримінальну відповідальність за вчинення даних злочинів (шляхом диференціації покарання). З огляду на наявність спеціального суб'єкта в частині п'ятій статті 298 КК України, що встановлюють відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, вчинені службовою особою з використанням службового становища вважаємо за необхідне визначення змістовної характеристики поняття спеціального суб'єкта злочину та встановлення його ознак.

Існувала точка зору, що спеціальними суб'єктами визначають осіб, які мають не тільки загальні властивості всіх суб'єктів злочину (осудність та вік), але і характеризуються додатково особливими, лише їм властивими якостями [181, с. 138]. У цьому визначенні головний акцент робився на різниці загального та спеціального суб'єкта злочину шляхом вказівки на додаткові ознаки, хоча вони не називалися. Однак, з часом сформувалася позиція, що спеціальним суб'єктом є особа, що має певні особливості, які передбачені в диспозиції відповідної норми кримінального закону [27, с. 54]. Крім того, певна група юристів вважає, що спеціальним суб'єктом є особа, яка, крім необхідних ознак суб'єкта (осудність і вік), має ще і особливі додаткові ознаки, які обмежують можливість притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб за вчинений злочин [183, с. 8]. На нашу думку, таке визначення не передбачає, що ознаки спеціального суб'єкта злочину повинні бути передбачені у КК або виходити з нього.

Напевно, першою спробою класифікації спеціальних суб'єктів були зроблені Н. С. Лейкіною, яка виділила окремі види спеціальних суб'єктів за такими ознаками: «1) державно-правовий стан особи (іноземець, особа без громадянства); 2) професійний статус, особливу якість роботи, що виконується; 3) посадове становище особи; 4) демографічні ознаки – стать, вік тощо» [136, с. 391]. П. С. Дагель запропонував наступну класифікацію: «1) правовий стан суб'єкта; 2) професія або діяльність суб'єкта; 3)

взаємовідносини винного з потерпілим; 4) фізичні властивості особи винного» [45, с. 90–91].

Пізніше, на думку В. І. Розенка, В. К. Матвійчука, всі ознаки спеціального суб'єкта злочину можна поділити на такі великі групи: «1) ознаки, що характеризують соціальну роль і правовий стан суб'єкта; 2) фізичні властивості суб'єкта; 3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим» [246, с. 27].

Професор Н. А. Мирошниченко виділяє наступні ознаки спеціального суб'єкта злочину: «1) ознаки, що характеризують державно-правове становище особи (іноземець, особа без громадянства); 2) ознаки, що характеризують її професійний статус; 3) ознаки, що характеризують посадове становище, особливі якості роботи, що виконується; 4) демографічні ознаки – стать, вік, родинні стосунки» [156, с. 55].

Академік В. Я. Тацій вважає, що «ознаки спеціального суб'єкта злочину певною мірою є обмежувальними, тому що вони визначають, що певний злочин може вчинити не будь-яка особа, а лише та, яка володіє такими ознаками» [111, с. 144].

Однак, існує проблема, що у вітчизняному законодавстві, навіть на конституційному рівні, поряд з терміном «службова особа» присутній термін «посадова особа». Зокрема, у статті 40 Конституції України передбачено, що «усі мають право направляти індивідуальні чи колективні звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [91]. У статті 56 Конституції України ці два терміни вживаються поряд, однак зміст їх не розкривається [91]. Це означає, що термін «службова особа» вживається поряд з терміном «посадова особа». Це означає, термін «службова особа» є ширшим за поняття «посадова особа», оскільки будь-яка посадова особа є службовцем, але не кожний службовець визнається посадовою особою.

Ч. 3, 4 ст. 18 та примітка до ст. 364 КК України визначають, що: «1. Службовими особами у статтях 364, 368, 368-2, 369 цього Кодексу є особи, які

постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

2. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів».

Отже, аналіз Конституції України та інших вітчизняних нормативно-правових актів свідчить, що термін «службова особа» є ширшим за поняття «посадова особа», оскільки будь-яка посадова особа є службовою, але не кожний службовець визнається посадовою особою. Крім того, кримінально-правове визначення терміну «службова особа» є ширшим за його конституційно-правове визначення, при цьому недоцільним є поділ службових осіб на службових осіб приватного та публічного права, оскільки це ускладнює розуміння поняття службової особи.

Важливою складовою при кваліфікації злочинів, що вчиняються службовими особами є питання про визначення змісту поняття «використання службового становища».

Треба зазначити, що певна частина юристів вважають, що поняття використання службового становища потрібно обмежити, через віднесення до нього тільки посадових осіб, а також осіб, що виконують управлінські функції в комерційних або інших організаціях. Зокрема, вчинення злочинів «рядовим службовцем не свідчить про підвищену суспільну небезпеку вчиненого, а тому не може кваліфікуватися із застосуванням цієї ознаки. В іншому випадку будуть зрівнюватися по своїй кримінально-правовій оцінці злочини, вчинені суб'єктами, які суттєво різняться по характеру наданих їм по службі повноважень» [315, с. 333]. Протилежної точки зору дотримуються інші вчені: «Службові повноваження, більше того, можливості, наявні у особи завдяки її службі, службовому авторитету, не тільки здатні, але й насправді підвищують суспільну небезпеку вчиненого злочину. Навіть залишаючись рядовим службовцем, останній, перебуваючи в системі службової ієрархії, має, як правило, можливість посприяти, вплинути, ухвалити рішення, діючи в рамках своїх службових повноважень, яких не мають особи, що не є службовцями організації. Такі його особливі можливості по службі – як потенційні, так і реально реалізовані – підвищують суспільну небезпеку злочинних діянь» [69, с. 129]. Такий неоднозначний підхід в оцінці протиправних дій службовців, що не відносяться до посадових осіб і осіб, що здійснюють управлінські функції в комерційних і інших організаціях, породив проблему криміналізації поборів (службової корисливості) особами, висновки яких виступають юридично обов'язковою передумовою для прийняття управлінських рішень уповноваженими суб'єктами [56, с. 255].

На нашу думку, прийнятним слід вважати визначення поняття «використання службового становища» запропоноване М. І. Мельником: «це будь-яке умисне використання службовою особою, яка має владні повноваження, всупереч інтересам служби своїх прав і можливостей,

пов’язаних з посадою» [168, с. 1138]. «Це передбачає наявність взаємозв’язку між службовим становищем винного і його поведінкою, яка виражається в незаконних діях або бездіяльності. Службова особа прагне скористатися своїм службовим становищем, яке передбачає як наявність передбачених законами та іншими нормативно-правовими актами повноважень (прав і обов’язків), так і наявність фактичних можливостей, які надає їй сам авторитет посади (її загальновизнана вага, важливість, впливовість)» [168, с. 1138].

З цього виходить, що питання, пов’язане з посиленням кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини, вчинені особою з використанням свого службового становища є своєчасним.

Особливу увагу в законодавстві необхідно приділити відповідальності за вчинення посягань на об’єкти культурної спадщини групою осіб за попередньою змовою. Стаття 298 КК України, на жаль, сьогодні не містить такої кваліфікуючої ознаки, пов’язаної з додатковою характеристикою спеціального суб’єкта злочину, передбаченого статтею 298 КК України. Необхідність запровадження такої кваліфікуючої ознаки для статті 298 КК України підтверджується випадками вчинення злочинних дій щодо об’єктів культурної спадщини з судової практики. Раніше нами наводився приклад, коли у 2015 році близько 17 год. 00 хв., М., діючи за попередньою змовою з К., маючи умисел на незаконне проведення земляних робіт на об’єкті археологічної спадщини, знаходячись на охоронюваній території острову Березань Очаківського району Миколаївської області, який згідно Указу Президента України від 17 січня 2002 року «Про надання державному історико-археологічному заповіднику «Ольвія» статусу національного», є національним історико-археологічним заповідником «Ольвія», шляхом зняття шарів ґрунту, за допомогою лопат, викопали яму біля кута бетонної споруди [25]. Очевидно, що злочинці діяли спільно за попередньою змовою.

Частина друга статті 28 КК України передбачає, що «кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення» [118]. На думку професора М. І. Мельника, «домовитись про спільне вчинення злочину заздалегідь – означає дійти згоди щодо його вчинення до моменту виконання його об'єктивної сторони. Таким чином, ця домовленість можлива на стадії до готування злочину, а також у процесі замаху на злочин. Домовленість повинна стосуватися спільності вчинення злочину (узгодження об'єкта злочину, його характеру, місця, часу, способу вчинення, змісту виконуваних функцій тощо). Учасники вчинення злочину такою групою діють як співвиконавці. При цьому можливий технічний розподіл функцій, за якого кожен співучасник виконує певну роль» [168, с. 99].

Така точка зору є доволі поширеною серед науковців. Зокрема, подібна позиція спостерігається, у професора П. С. Матишевського, вітчизняного дослідника розкрадання, вчиненого у співучасті Д. П. Альошина та інших [154, с. 129; 3, с. 9]. Подібно точки зору дотримується у автор монографії «Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України» Р. С. Орловський [182, с. 306]. При цьому слід зауважити, що деякі правники в теорії, і на практиці іноді доволі широко розуміють поняття «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб», «охоплюючи ним і дії тих осіб, які допомагали співвиконавцям, усуваючи перешкоди при вчиненні злочину, або заздалегідь обіцяли збути майно, здобуте злочинним шляхом, але безпосередньої участі у вчиненні злочину не брали» [135]. Адже, дії, що за своєю природою є пособництвом у вчиненні злочину, прирівнювати до співвиконавства, не можна вважати правильним вирішенням цього питання.

Закон не пов'язує укладання змови на незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини з якою-небудь формою

угоди. Змова можлива в будь-якій формі: словесній, письмовій, у формі конклюдентних дій, поглядом тощо. Єдина вимога закону, що змова на такі дії у винних повинна відбутися до того моменту, як вони приступилися до процесу вчинення незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини.

На нашу думку, законодавець використовує при визначенні поняття «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» термін «осіб», на відміну від визначення поняття «вчинення злочину групою осіб», саме для того, щоб підкреслити, що «даною ознакою можуть охоплюватись як випадки вчинення злочину у співвиконавстві за попереднім порозумінням, так і випадки вчинення злочину у співучасті з розподілом ролей що є більш традиційним, так званим вузьким тлумаченнмя ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» [135]. Багато в чому вирішальною, але і спірною є позиція, зазначена у пункті 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 року [234], де вказано, що «умисне вбивство слід вважати вчиненим за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України) тоді, коли в позбавленні потерпілого життя брали участь декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його виконання» [234]. Незважаючи на те, що Пленум Верховного Суду України не вказує на участь у вчиненні злочину декількох осіб, однак використані формулювання дали вченим підстави говорити про те, що умисне вбивство може бути визнане вчиненим групою осіб за попередньою змовою лише у випадках співвиконавства [317, с. 55]. При тлумаченні змісту даної ознаки «вживається поняття «співвиконавці», отже, вища судова інстанція також схиляється до того, що під ознаку «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» підпадають лише випадки вчинення злочину у співвиконавстві за попереднім порозумінням» [182, с. 305].

Також поняттям «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» «можуть охоплюватись як традиційний характер взаємодії між співвиконавцями, коли вони спільно виконують злочинне діяння (його частину), так і випадки, коли між співвиконавцями існує розподіл функцій («технічний розподіл ролей»)» [75, с. 288]. Отже, наведене дає змогу стверджувати, що ознакою, яка об'єднує всі вищевказані норми є наявність групового суб'єкта. І ця ознака, в першу чергу, створює підстави для визначення її як обставини, що обтяжує дії, передбачені частинами другою або третьою статті 298 КК України.

Крім того, слід підтримати позицію професора О. С. Сотули, що «груповий суб'єкт вбивства має місце і при його вчиненні організованою групою чи іншими видами злочинних об'єднань. Тому згадування у відповідних нормах будь-яких інших, крім групи, злочинних групових суб'єктів, накшталт тих, що вказувалися вище нічого не додають для кваліфікації діяння. Наявність групи сама по собі вже є обтяжуючою обставиною, а ознаки згуртованості та організованості такого групового суб'єкта можуть послужити лише підставою для посилення покарання» [269, с. 280].

На підставі вказаного, пропонуємо в якості кваліфікуючої ознаки незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини – вчинення зазначених дій групою осіб за попередньою змовою.

3.2. Суб'єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини

Ознаки злочину, які випливають з його визначення, дозволяють віднести те чи інше діяння до категорії злочинів, відмежувати злочини від інших правопорушень та від правомірних діянь [251, с. 111–112]. Зазначається, що серед ознак злочину не можна виділити основні й другорядні: всі вони у своїй

сукупності визначають злочин як одну з основних категорій кримінального права [33, с. 591].

Саме поняття злочину як факту об'єктивної дійсності містить суб'єктивний елемент, пов'язаний з внутрішнім ставленням суб'єкта злочину до власної кримінальної поведінки. Таке внутрішнє (психічне) ставлення визначається свідомістю цієї особи та її волевиявленням (свідомо-вольовим аспектом). Тому вірно зазначається, що діяння як ознака злочину завжди є продуктом свідомості та волі особи [121, с. 33]. У свою чергу, свідомо-вольова спрямованість психіки особи на вчинення злочину реалізується саме у вчиненні суспільно небезпечного діяння і являє собою внутрішнє (психічне) ставлення до нього. Таке свідомо-вольове ставлення особи до вчинюваного суспільно небезпечного діяння у межах визначення злочину як факту об'єктивної дійсності є суб'єктивною стороною злочину. Але потрібно зазначити, що суб'єктивна сторона злочину як факт об'єктивної дійсності не відокремлюється, а, як правило, ототожнюється з суб'єктивною стороною складу злочину, і тому в межах кримінального права не є окремим предметом дослідження.

Суб'єктивна сторона злочину може бути встановлена лише за умови її матеріалізації в суспільно небезпечному діянні. Отже, суб'єктивна сторона злочину – це фактичне психічне (внутрішнє) ставлення особи до вчинюваного діяння. Суб'єктивна сторона злочину як факт об'єктивної дійсності існує в межах події злочину. Професор Р. В. Вереша зазначає, що суб'єктивна сторона злочину існує в об'єктивній дійсності і не залежить від свідомості та волі правозастосовних органів. Водночас вона як фактичне психічне ставлення особи до вчинюваного діяння є, за своєю сутністю, свідомо-вольовою конструкцією, що супроводжує вчинення злочину на всіх його стадіях [21, с. 22].

Суб'єктивна сторона злочину є найбільш прихованим елементом складу злочину, оскільки є результатом діяльності свідомості людини. Це пов'язано з тим, що злочинне діяння має не лише зовнішнє, а й внутрішнє вираження, що

характеризується властивостями суб'єктивної сторони злочину. Поведінка індивіда є проявом психічних процесів, що відбуваються в його свідомості, тому оцінити суб'єктивну сторону конкретного посягання об'єктивно важко [157, с. 196].

Відокремити суб'єктивні ознаки при вчиненні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини особи можна лише умовно, оскільки злочин є нерозривним поєднанням об'єктивного та суб'єктивного. Так, В. М. Кудрявцев зазначав, що суб'єктивна сторона здебільшого породжує, спрямовує та регулює об'єктивну сторону злочину [127, с. 12, 13]. У життєдіяльності суспільства не існує таких процесів, які би характеризувалися лише об'єктивними або тільки суб'єктивними аспектами. Суб'єктивні – це ті самі об'єктивні процеси, але втягнені в орбіту людської діяльності, яка у свою чергу значною мірою детермінована впливом об'єктивного чинника природних і соціальних явищ [29, с. 42–43]. Бодай суб'єктивна сторона і є проявом психічної, нематеріальної діяльності винної особи, вона весь час має визначатися як факт об'єктивної дійсності, оскільки психічна робота людини в злочині, як і в будь-якій свідомій поведінці, об'єктивується в її діянні [191, с. 128]. Вчені у сфері кримінального права обґрунтовано зазначають, що неможливо дослідити дії або бездіяльність особи у відриві від її внутрішніх (суб'єктивних) чинників, оскільки сам термін «діяння» означає певну поведінку людини, зумовлену її свідомістю й волею [316, с. 5], а при вчиненні злочинного діяння – сваволею та нездійсненними мріями [104, с. 296].

Таким чином, суб'єктивна сторона суспільно небезпечного діяння – це внутрішня його сутність, що відображає всі внутрішні процеси, які відбуваються в психіці злочинця в процесі вчинення ним суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законодавством. Так, відповідно до думки більшості вчених, це група юридичних фактів (елементів), що становлять внутрішній бік злочину, а відповідно

характеризують психічну діяльність винної особи, яка виражається ставленням її волі та свідомості не тільки до злочину, який вона вчиняє, але й до його наслідків [312, с. 264].

Тому доцільним слід вважати визначення суб'єктивної сторони, відповідно до якого «суб'єктивна сторона злочину – це внутрішній бік злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечної дії, яку вона вчиняє, і до її наслідків. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризують певні юридичні ознаки. Такими ознаками є вина, мотив і мета вчинення злочину» [115, с. 152].

При цьому, відповідно до існуючої доктрини кримінального права, «при здійсненні кваліфікації за суб'єктивною стороною варто мати на увазі, що кримінальний закон визнає суб'єктивною стороною злочину тільки таке психічне ставлення особи до діяння, яке вона вчинила, що відбилося в суворо визначеній формі» [135, с. 124].

Однак, вже давно було помічено, що «в дуже значній кількості норм Особливої частини немає відповіді на запитання, яка форма вини необхідна для наявності складу злочину... Внаслідок того, що без елементів умислу чи необережності складу злочину бути не може, то звідси безпосередньо випливає, що умовчання закону про форму вини не знімає питання про вину, а лише вимагає ретельного з'ясування думки законодавця для встановлення необхідної для даного складу форми вини» [283, с. 131].

Власне кажучи, складність же встановлення суб'єктивної сторони злочину полягає в її сутності, адже, вона не досяжна для емпіричного пізнання через свій внутрішній характер. Саме тому визначення окремих аспектів кримінальної поведінки людини дає можливість для всебічного вивчення суб'єктивної сторони складу злочину як психологічної конструкції, що безпосередньо відображає акт злочинної поведінки.

Кожен злочин має свої особливості, «свій особливий внутрішній механізм, у якому різну роль можуть відігравати інтелектуальний, вольовий та

емоційний компоненти. Для того щоб зрозуміти будь-який вчинок людини, у тому числі й злочинний, потрібно всебічно дослідити психічну діяльність суб'єкта і взаємозв'язок елементів, що входять до її складу. Тому і суб'єктивна сторона складу злочину встановлюється на підставі дослідження інтелектуальних, вольових та емоційних процесів» [58, с. 205].

Загальновизнаним є тезис, що «зміст суб'єктивної сторони складу злочину визначається виною, мотивом, метою та емоційним станом, що в даному випадку є юридичними категоріями. З названих складових суб'єктивної сторони складу злочину лише поняття вини визначено на законодавчому рівні. Але, незважаючи на відсутність законодавчого визначення понять мотиву, мети та емоційного стану, їх наявність також визначено кримінальним законодавством, на що прямо вказується в окремих нормах Загальної та Особливої частин КК України» [21, с. 27]. Усі перелічені ознаки, а саме, вина, мотив, мета та емоційний стан, утворюють суб'єктивну сторону складу злочину як самостійні компоненти психічного ставлення особи до вчинюваного діяння.

Однією з обов'язкових передумов реалізації кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини є вчинення суспільно небезпечного діяння, за наявності вини особи та заподіяння внаслідок його вчинення злочинного наслідку.

Людина підлягає відповідальності лише в тому разі, якщо «вона вчинила суспільно небезпечне діяння, розуміючи фактичний зміст своєї поведінки та маючи здатність керувати нею. В іншому випадку заподіяння шкоди визнається невинним, що виключає ознаки складу злочину і, отже, можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності. Зміст вини утворюють два обов'язкові елементи, що у своїй сукупності є вираженням психічної діяльності людини – інтелектуальний та вольовий» [46, с. 80].

Різні зміст і взаємне поєднання інтелектуального та вольового елементів утворюють дві форми вини: умисел (ст. 24 КК) і необережність (ст. 25 КК). У

свою чергу, умисел поділяється на прямий та непрямий, а необережність на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість. Хоча ці визначення сконструйовані лише для матеріальних складів і не враховують специфіки формальних складів, однак у теорії давно вироблені поняття форм вини для формальних складів [46, с. 80–82]. Судовою практикою виділяється особливий різновид умисного суспільно небезпечного посягання – злочин, вчинений з двома формами вини. Отже, формою вини є встановлене кримінальним законом певне взаємопоєднання елементів свідомості та волі особи, яка вчиняє злочин, передбачений статтею 298 КК України, що характеризує її ставлення до діяння і його наслідків.

У конструкції видів вини під усвідомленням суспільної небезпеки слід визнається те, що винним розуміється і фактична сторона здійснюваного посягання, і його соціальне значення. Це свідчить про те, що при злочинному посяганні зона дії свідомості винного розповсюджується на всі значущі обставини (обстановку, місце, час, особу потерпілого тощо).

Винний усвідомлює, що протиправне діяння проти об’єкта культурної спадщини особи є суспільно небезпечним, тобто заподіює шкоду охоронюваним законом відносинам. Разом з тим, висловлено не має на увазі, що суб’єкт повинен усвідомлювати всі фактичні обставини справи. Разом з тим, його свідомістю повинні охоплюватися головні, значущі обставини з кримінально-правничої точки зору. Усвідомлення суспільної небезпеки діяння, як правило, не припускає як обов’язкову ознаку – необхідність розуміння його протиправності [159, с. 103–118].

Передбаченням є «здатність особи здогадуватися про подальший розвиток подій та настання внаслідок суспільно небезпечного діяння передбачених законом наслідків. У разі вчинення злочину з прямим умислом винний може передбачати як можливість, так і неминучість заподіяння шкоди. При цьому можливість означає, що в цій ситуації вчинення діяння з високим рівнем імовірності спричинить настання суспільно небезпечного наслідку.

Закономірним при цьому буде заподіяння шкоди, але не єдино можливим результатом злочину» [157, с. 199].

Разом з тим неминучість заподіяння суспільно небезпечного наслідку припускає, що в цій обстановці його настання є не тільки закономірним, але й також єдино можливим результатом вчинення суспільно небезпечного діяння. Слід вказати, що, «у разі, якщо винний передбачає неминучість настання наслідків, можна говорити тільки про прямий умисел. Непрямий умисел, так само як і необережність у цьому випадку виключені, тому що усвідомлення суб'єктом неминучості заподіяння шкоди свідчить про бажання настання суспільно небезпечного наслідку» [157, с. 199].

При прямому умислі вольовий елемент утворюється сукупністю двох взаємозалежних ознак: «бажання та прагнення до настання суспільно небезпечного наслідку. Бажання буде визнаватися прагнення винного до конкретного злочинного результату вчинюваного злочину. При цьому він прагне заподіяти саме ті наслідки, що передбачені нормою Особливої частини КК. Прагнення як ознака вольового елемента прямого умислу характеризується тим, що винний не тільки вітає настання злочинного результату, але й докладає певних зусиль для його досягнення. Кваліфікація дій (бездіяльності) винного при вчиненні злочинів з прямим умислом залежить від спрямованості його наміру. У тому разі, якщо суб'єкт прагне до заподіяння певного суспільно небезпечного наслідку і, насамкінець, він настає, має місце закінчений злочин. Якщо ж з незалежних від винного обставин бажаний результат не настає, вчинене кваліфікується як замах» [115, с. 157].

Судова практика доводить, що дій злочинців, які вчиняють діяння передбачене статтею 298 КК України носять умисний характер. Це стосується як незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, так і знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Так, у 2013 року громадянин О., маючи намір на незаконне проведення земляних робіт на об'єкті археологічної спадщини, провів земляні роботи по знаттю верхнього шару ґрунту, після чого періодично вивозив пісок,

в результаті вирив котлован, чим частково зруйнував об’єкт культурної спадщини, який є пам’ятником національного значення. В подальшому, використовуючи найняту автомобільну техніку, громадянин О., знаходячись на півострові м. Камянка-Дніпровська Запорізької області, що є об’єктом культурної спадщини національного значення «Камянське городище» (охоронний номер 08888-Н), який згідно Постанови Кабінету Міністрів України №928 від 03 вересня 2009 року занесений до Державного реєстру нерухомих пам’яток України, продовжуючи свій злочинний намір, з метою схову слідів своєї злочинної діяльності, незаконно повторно провів земляні роботи, так використовуючи бульдозер та іншу автомобільну техніку перемістив частину ґрунту з метою засипання кар’єру, звідки раніше вивозив пісок. Таким чином ще збільшив територію руйнування об’єкту культурної спадщини [23]. Або ж інший випадок. Згідно вироку Апеляційного суду Чернівецької області, 31 серпня 2015 року обвинувачений Ф., знаходячись на даху Чернівецького академічного обласного українського музично драматичного театру ім. О. Кобилянської і діючи умисно, за допомогою ножиць по різанню металу, демонтував десять шматків покрівлі, чим своїми діями завдав комунальному підприємству «Чернівецький академічний обласний український музично-драматичний театр ім. О. Кобилянської», який відповідно до постанови Ради міністрів України №442 від 06.09.1979 року є пам’яткою архітектури державного значення та об’єктом культурної спадщини національного значення [26]. Обидва випадки свідчать, що суб’єкти кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України діяли з умислом, як при незаконному проведенні земляних робіт на об’єкті археологічної спадщини, так і при пошкодженні об’єкта культурної спадщини. Однак, у другому випадку скоріше можна говорити про непрямий умисел.

Слід зауважити, що «за непрямого умислу усвідомленість є аналогічною усвідомленості в умислі прямому. І в цьому разі свідомість особи передбачає розуміння всіх фактичних обставин, що характеризують об’єктивні ознаки конкретного складу злочину, в тому числі характеру і значення об’єкта і

предмета посягання, характеру дії і бездіяльності, а також місця, часу, способу їх вчинення та ін. Вона також містить розуміння суспільної небезпечності, шкідливості свого діяння і його наслідків.

Передбачення за непрямого умислу має свою розпізнавальну особливість. Як і за прямого умислу, воно має конкретний характер. Особа в цьому разі чітко усвідомлює, що саме її конкретна дія чи бездіяльність може спричинити конкретний суспільно небезпечний наслідок, і тим самим передбачає загалом розвиток причинного зв'язку між діянням і можливим його наслідком. Проте цей наслідок особа передбачає лише як можливий результат свого діяння. Передбачення неминучості настання наслідку за непрямого умислу виключається. Воля особи в цьому разі не спрямована на досягнення суспільно небезпечного наслідку. Саме в цьому і полягає розпізнавальна особливість передбачення наслідків за непрямого умислу. Однак основна сутність непрямого умислу - в його вольовій ознаці. Особливість такої ознаки полягає у відсутності бажання настання суспільно небезпечного наслідку. Незважаючи на передбачення такого наслідку, особа не відчуває потреби в його досягненні, воно не потрібно їй ні як основний, ні як проміжний наслідок. Тут має місце ситуація, за якої особа, не спрямовуючи свою волю на досягнення наслідку, все ж таки свідомо допускає його настання. Частіше за все таке свідоме допущення полягає в байдужому ставленні до наслідків. Інакше кажучи, особа, не будучи зацікавленою у настанні суспільно небезпечного наслідку свого діяння, все ж допускає таку можливість» [115, с. 158]. Як ілюстрацію відповідних дій з непрямим умислом можна навести також наступний випадок з судової практики. Так, громадянин Д. незаконно, діючи умисно в порушенні Закону України «Про охорону археологічної спадщини» під час виконання сільськогосподарських робіт умисно пошкодив об'єкт культурної спадщини «курганний могильник «Солоха» (курганна група Могила-Знам'янська), який згідно паспорту, є «об'єктом культурної спадщини національного значення, а саме шляхом орання та посіву соняшника пошкодив охороні зони, поли та частини курганних могильників, тобто заподіяв

зазначеним курганним могильникам таких пошкоджень, за яких вони не втрачають своїх основних властивостей, але дещо знижується їх історична, культурна та наукова цінність» [24]. З матеріалів кримінальної справи, можна зробити висновок, що винний Д., не будучи зацікавленим у настанні суспільно небезпечного наслідку свого діяння, все ж допускав таку можливість.

Наведене дає можливість вітчизняним вченим стверджувати, «що незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини може вчинятися як з прямим, так і непрямим умислом.

Зміст умислу характеризується сукупністю тих об'єктивних та суб'єктивних ознак незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, які відбиваються у свідомості винного і мають значення для кваліфікації вчиненого. Інтелектуальний момент умислу при незаконному проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини включає в себе усвідомлення об'єкту злочину, характеру дій, а також суспільної небезпеки та протиправності такого посягання. Вольовий момент полягає, перш за все, у бажанні вчинити незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини або у свідомому допущенні таких суспільно небезпечних наслідків» [14, с. 15].

Отже, стаття 298 КК України передбачає лише умисні діяння щодо об'єктів культурної та археологічної спадщини, залишаючи за межами складу злочину необережну форму вини. Адже, діяння, передбачене статтею 298 КК України, яке вчиняється через необережність не містить необхідного ступеню суспільної небезпеки і не є злочинним.

Мотив є усвідомленою або неусвідомленою спонукою внутрішнього характеру, що рухає людиною та посуває її до вчинення злочину, передбаченого статтею 298 КК України. «Сучасна психологія виходить з того

постулату, що будь-яка усвідомлена поведінка людини, у тому числі й кримінально карана, є мотивованою та цілеспрямованою. Безмотивною може бути лише поведінка неосудних або явно малолітніх суб'єктів, які не усвідомлюють фактичного характеру вчинюваних ними дій. Чинником самого мотиву є потреби людини, її емоції, почуття тощо. Мотив може бути благородним – вираженим у формі любові, совісності, жалю, співпереживання, доброзичливості, щирості, душевності, сердечності тощо. Мотиви можуть бути й неблагородні: ненависть і помста, злість і ревнощі, корисливість та заздрість, презирство та жорстокість тощо. Мотиви злочину – це найчастіше такі їх психологічні різновиди, як помста, жорстокість та жадібність.

Мотив злочину – це усвідомлена спонука особи, яка викликала у неї намір вчинити злочин. Мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину у тому разі, якщо він безпосередньо вказаний у диспозиції норми кримінального права» [269, с. 163].

Існують й інші підстави для поділу мотивів на види, наприклад, за джерелами виникнення й особливостями відносин та інтересів, що у них відображаються: а) обумовлені особистими потребами й інтересами, а також неправильно сформованими взаємовідносинами з оточуючими (користь, помста на побутовому ґрунті, особисті зацікавленість і ін.); б) не мають особистісного значення та не пов'язані із задоволенням власних потреб і інтересів винного (хуліганські мотиви); в) ситуаційні мотиви дій, викликані протиправною поведінкою потерпілого, що носять вимушений характер [276, с. 24].

Мотив незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини може бути будь-який, наприклад, поширеними є користь, хуліганські мотиви тощо.

Корисливий мотив завжди спрямований на задоволення певної потреби, яка лежить в основі мотиву, в підґрунті його формування. Це може бути як

виключно індивідуальна потреба і особистий інтерес, так і витікати із потреб та інтересів певних груп осіб (групові потреби та інтереси) [80, с. 88]. На переконання дослідника корисливого мотиву у злочині К.В. Ілляшової, життєва потреба, яку бажає задовольнити винний, може мати як корисливий характер, так і взагалі не бути пов'язаною із набуттям матеріальних цінностей чи позбавленням майнових обов'язків, але її задоволення може бути можливим лише шляхом посягання на власність, що ще не свідчить про корисливу мотивацію поведінки винного [74, с. 23–25].

У згаданому раніше «Словнику української мови» користь розуміється як прагнення до власної вигоди, наживи [260, с. 289]. Користь в українській мові позначається як крайня форма прояву егоїзму з приводу матеріальних благ – накопичення, корисливість, спрага наживи тощо.

В юридичних актах розуміння користі представлене у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [234]. Згідно пункту 10 цієї Постанови, користь як мотив здійснення злочину означає, що в основі спонукальних причин суспільно небезпечного діяння лежить прагнення одержати яку-небудь матеріальну вигоду, користь. Винний, вчиняючи кримінальне правопорушення, «бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди» [234]. Користь при вчиненні незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини може виражатися в різних формах. На підтвердження цього свідчить судова практика. Так, 19 травня 2012 року громадяни М. та П., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи умисно, в групі та за попередньою змовою між собою, з меморіального комплексу Братської могили радянських воїнів 1942-1944 років, що розташований у селі Завітне

Ленінського району АР Крим, має статус пам’ятника історії місцевого значення і відноситься до об’єкту культурної спадщини, з корисних мотивів демонтували десять тротуарних плит, чим пошкодили об’єкт культурної спадщини. В судовому засіданні підсудний М. вину визнав повністю і показав, що увечері 18 травня 2012 року він та П. розпочали розпивати спиртні напої. Вночі вони підійшли до пам’ятника, де демонтували десять плит, які продали за тридцять гривен. Гроші витратили на придбання спиртного [22]. Як бачимо, дії винних які відбулися після вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого статтею 298 КК України свідчать про корисливий мотив їх вчинення (бажання винних в результаті вчинення кримінального правопорушення одержати у зв’язку з цим матеріальні блага для себе).

Що ж до хуліганських мотивів, то з положень тієї самої Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи» [234] та Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» [235], можна зробити висновок, що суспільно небезпечне діяння з хуліганських мотивів дії винного кваліфікуються, коли він вчиняє злочинні дії внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу.

На думку кримінологів, в основі хуліганських спонукань звичайно лежить розгнузданий егоїзм, почуття озлобленості і незадоволеності, які доходять іноді до беззвітної злості і тупого розпачу, викликані явною розбіжністю між рівнем домагань особи і наявних можливостей їхнього здійснення. Найчастіше цей рівень домагань є набагато завищеним у порівнянні з наявними можливостями, обумовленими не тільки особистими особливостями, але головним чином об’єктивними умовами їхнього здійснення. Але рівень домагань може бути і заниженим, що також не виключає почуття незадоволеності собою [146, с. 186].

Знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини з хуліганських мотивів відноситься до агресивних видів злочинної поведінки. Тут доречною є пропозиція професора О. М. Литвака про доцільність поняття «агресивної злочинності», яке об’єднало б усі насильницькі правопорушення з іншими агресивними посяганнями. Він вважав, що агресію, як і всяку людську поведінку можна поділити на три типи: 1) вольову (діяльність); 2) імпульсивну; 3) звичну [143, с. 4]. На думку вченого, імпульсивна агресія часто зустрічається у слідчий і судовій практиці, особливо якщо злочин вчинено під впливом алкогольного сп’яніння, наркотичного збудження, психічних аномалій, що не виключають осудності. Отже, імпульсивні злочини суперечать вищому рівню системи диспозицій, тобто усвідомленим уявленням людини про свою позицію щодо моралі, честі, гідності, про загальнолюдські етичні та естетичні цінності [143, с. 5].

Академік О. М. Бандурка пов’язує знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини з таким явищем як вандалізм і, в свою чергу, виділяє чотири різновиди імпульсивних актів вандалізму в залежності від психічних станів правопорушників, що обумовили імпульсивну реакцію:

«а) вчинені у стані глибокого алкогольного сп’яніння;

б) афективні, тобто вчинені під впливом сильного душевного хвилювання;

в) зумовлені хворим станом психіки, що не виключає осудності;

г) так звані «парадоксальні», зовсім нераціональні» [10, с. 128].

На нашу думку, перебування винного в одному з визначених психічних станів характерно для вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України при наявності хуліганських мотивів.

Ще однією з факультативних ознак суб’єктивної сторони злочину є мета злочину, як «бажання особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, досягти певних шкідливих наслідків. Вона є характерною ознакою умисних злочинів, що вчиняються з прямим умислом. Визначити, які конкретні злочинні

наслідки своїх дій передбачав винний та бажав їх настання, можливо лише при ретельному аналізі складу вчиненого злочину та виявленні його елементів і всіх обставин справи. Порушення цієї вимоги породжує серйозні помилки щодо кваліфікації злочину. Мета є обов'язковою ознакою складу злочину лише тоді, коли вона прямо передбачена у диспозиції норми КК, і таким чином є обов'язковою ознакою складу злочину» [269, с. 164]. Це актуально для статті 298 КК України, через наявність частини четвертої, яка встановлює відповідальність за «дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини», яка була внесена законодавцем у зв'язку з прийняттям Закону України «Про охорону археологічної спадщини» [220].

На нашу думку, таке формулювання є проблемою. Справа в тому, що термін «пошук» є ознакою певних дій. Це означає «шукання, розшукування чого-небудь» [261, с. 491]. Тобто, цей термін описує процес, а не мету певних дій, не може бути сам процес метою, він є засобом досягнення чогось. Внесення змін до статті 298 КК України у 2004 році мало на увазі, серед іншого, боротьбу з так званими «чорними археологами». Чорна археологія є неофіційним, але широко вживаним поняттям. Зі справжньою археологією вона має мало спільного, бо, по суті, вона зводиться до пошуку скарбів [280]. Формальною ознакою чорної археології є «її незаконність та аматорський характер – відсутність дозволу на розкопки, а також те, що розкопки не завжди проводять спеціалісти. Але відмінність полягає в самій суті – метою археології як науки є вивчення історії, отримання відомостей про минуле через вивчення давніх пам'яток, у той час як чорних археологів цікавлять лише артефакти минувшини самі по собі зазвичай з корисливою метою» [280]. Як варіант ми розглядали термін «вилучення» (вибирати, видаляти що-небудь звідкись, із складу чогось і т. ін.) [258 с. 426], однак, і він так само не відображає кінцеву мету злочинця. На нашу думку, кінцевою метою дій в разі пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини є заволодіння цими предметами. Термін «заволодіння» означає «брати у своє володіння,

привласнювати» [259, с. 59], що правильно відображає справжню мету злочинця, коли він з корисливих мотивів умисно незаконно знищує, руйнує або пошкоджує об'єкт археологічної спадщини, шукаючи в ньому рухомі предмети, якими сподівається заволодіти, обертаючи їх у свою власність або власність третіх осіб [43]. Тому пропонуємо в частині четвертій статті 298 КК України слова «з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини» замінити на слова «з метою заволодіння рухомими предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини».

Таким чином, враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, ми вважаємо, що суб'єктом незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Також частина п'ята статті 298 КК України передбачає в якості спеціального суб'єкта цього кримінального правопорушення службову особу, яка для вчинення зазначених дій використовує своє службове становище.

Крім того, пропонуємо в якості кваліфікуючої ознаки незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини – вчинення зазначених дій групою осіб за попередньою змовою. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину.

Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини може вчинятися як з прямим, так і непрямим умислом.

Зміст умислу характеризується сукупністю тих об'єктивних та суб'єктивних ознак незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті

археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини, які відбиваються у свідомості винного і мають значення для кваліфікації вчиненого. Інтелектуальний момент умислу при незаконному проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини включає в себе усвідомлення об’єкту злочину, характеру дій, а також суспільної небезпеки та протиправності такого посягання. Вольовий момент полягає, перш за все, у бажанні вчинити незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини або у свідомому допущенні таких суспільно небезпечних наслідків.

Отже, стаття 298 КК України передбачає лише умисні діяння щодо об’єктів культурної та археологічної спадщини, залишаючи за межами складу злочину необережну форму вини. Адже, діяння, передбачене статтею 298 КК України, яке вчиняється через необережність не містить необхідного ступеню суспільної небезпеки і не є злочинним.

Мотив незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини може бути будь-який, наприклад, поширеними є користь, хуліганські мотиви тощо.

Щодо мети вчинення злочину як ознаки суб’єктивної сторони, то у частині четвертій статті 228 К України встановлюється відповідальність за дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об’єктів археологічної спадщини. Проблемним є застосування у цій кримінально-правовій нормі терміну «пошук», який описує процес, а не мету певних дій, не може бути сам процес метою, він є засобом досягнення чогось. На нашу думку, кінцевою метою дій в разі пошуку рухомих предметів, що походять із об’єктів археологічної спадщини є заволодіння цими предметами. Термін «заволодіння» означає «брати у своє володіння, привласнювати», що правильно відображає

справжню мету злочинця, коли він з корисливих мотивів умисно незаконно знищує, руйнує або пошкоджує об’єкт археологічної спадщини, шукаючи в ньому рухомі предмети, якими сподівається заволодіти, обертаючи їх у свою власність або власність третіх осіб. Тому пропонуємо в частині четвертій статті 298 КК України слова «з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об’єктів археологічної спадщини» замінити на слова «з метою заволодіння рухомими предметів, що походять із об’єктів археологічної спадщини».

РОЗДІЛ 4
ВІДМЕЖУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ РОБІТ НА ОБ'ЄКТІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ, ЗНИЩЕННЯ, РУЙНУВАННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ТА ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА САНКЦІЙ СТАТТІ 298 КК УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ПОСЯГАНЬ НА МАЙНО ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ

4.1. Відмежування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини від суміжних складів злочинів

У кримінальному праві нерідко виникають ситуації, коли дві або навіть більше норм регулюють подібні правовідносини, або випадки, коли вчинене діяння підпадає під дію одразу кількох норм. Унаслідок цього відбувається взаємне «накладання норм», що призводить до часткового дублювання закону [299, с. 265]. Тут мова може йти про «співвідношення так званих загальних та спеціальних норм, коли спеціальна кримінально-правова норма визначається як охоронна (заборонна) кримінально-правова норма, яка є похідною від загальної та виділяється з неї в результаті диференціації правового регулювання з метою зміни способу, а в окремих випадках – і зміни меж регулювання певного виду суспільних відносин, рід яких регулюється загальною нормою» [256, с. 110]. Тобто, спеціальна кримінально-правова норма є видовою нормою по відношенню до ширшого поняття – загальної охоронної кримінально-правової норми.

У випадку зі статтею 298 КК України – це стаття 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна» як загальна норма та спеціальні по відношенню до неї – статті 178 КК України «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», 179 КК України «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», 252 КК України «Умисне

знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду», 297 КК України «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого».

Вважати перераховані норми спеціальними щодо загальної норми про знищення та пошкодження майна дозволяють назви статей, якими вони передбачені. Дана обставина є підставою визнання їх такими в юридичній літературі. Результати аналізу змісту диспозицій норм Особливої частини КК України показують, що до спеціальних норм про знищення та пошкодження майна слід відносити перераховані норми за такою ознакою як предмет злочину, який, в свою чергу, обумовлює і відповідний об'єкт кримінально-правової охорони.

Однак, слід наголосити та приєднатися до позиції професора В. О. Навроцького, що «будь-яка норма сама по собі не може бути ні загальною, ні спеціальною. Вона стає такою, що конкурує з іншою нормою, тільки під час взаємодії між ними. За межами генетичного зв'язку спеціальна норма втрачає свої особливості та виступає як звичайна норма кримінального права» [166, с. 290].

Крім того, як і у співвідношенні статті 298 КК України з іншими спеціальними нормами, мова йде про конкуренцію кількох спеціальних норм. Тут є сенс знову посилати на позицію професора В. О. Навроцкого, який наголошує, що «конкуренцію кількох спеціальних норм між собою можна визначити як вид конкуренції кримінально-правових норм, при якому вчинене одне діяння підпадає під ознаки двох (виділених з однієї загальної норми) спеціальних норм, які не знаходяться у підпорядкуванні ні за об'ємом, ні за змістом, але мають спільні ознаки, які можуть одночасно міститися у вчиненому» [166, с. 292]. На думку вченого, «для конкуренції кількох спеціальних норм характерним є: пробіл (прогалина) в законодавстві, тобто відсутність норм, які б передбачали вчинення діяння, що одночасно підпадає під ознаки двох норм; конкуренція спеціальних норм, як вид конкуренції кримінально-правових норм, володіє всіма родовими ознаками цього

правового явища; вчинене діяння охоплене щонайменше трьома кримінально-правовими нормами – загальною та двома спеціальними; основною специфічною (видовою) ознакою цього виду конкуренції є те, що спеціальні норми, виділені з однієї загальної, не знаходяться у відношенні підпорядкування ні за об'ємом, ні за змістом; вказані кримінально- правові норми мають спільні ознаки, які становлять їх зміст, які відповідають ознакам, що наявні (містяться) у вчиненому суспільно небезпечному посяганні. Це в свою чергу зумовлює спільність (співпадіння) об'єму регулювання і, в кінцевому рахунку, можливість їх конкуренції» [166, с. 293–294].

Тепер безпосередньо до норм. Віднесення злочинів, відповідальність за які встановлена статтею 194 та частиною другою статті 298 КК України до знищення і пошкодження майна, обумовлено, з одного боку, предметом злочину, що характеризується, по-перше, ознаками, властивими чужому майну як предмету злочинних дій, що є злочином проти власності, і, по-друге, спеціальними ознаками. З іншого боку, мова йде про очевидно різні суспільні відносини, на сторожі яких стоїть кримінальний закон у названих випадках.

Так, предмет злочину, передбаченого статтею 194 КК України, визначається як «майно, що належить державним, комунальним організаціям, а також приватне майно. Воно може бути рухомим і, на відміну від викрадення, заволодіння і привласнення чужого майна, нерухомим – будівлі, споруди, обладнання тощо» [119, с. 225]. Адже, як правило, «неможливим є викрадення нерухомого майна, лісів, надр як таких. Знищення ж перелічених об'єктів або їх пошкодження є реально можливим. З іншого боку, можна вимагати право на майно, але знищити чи пошкодити таке право неможливо» [168, с. 567]. Майно як предмет злочину повинне мати товарну, мінову вартість. Предметом знищення чи пошкодження у злочині, передбаченому статтею 194 КК України, може бути тільки чуже майно. Для кваліфікації діяння за статтею 194 КК України «не має значення, кому саме і за правом якої форми власності (державної, колективної, приватної тощо) належить майно, яке є предметом знищення чи пошкодження. Знищення чи пошкодження

власного майна, у тому числі майна, яке є спільною власністю винного та інших осіб, не утворює складу цього злочину» [168, с. 605].

Кримінальне правопорушення, передбачене статтею 194 КК України має своїм безпосереднім об'єктом право власності і, відповідно, «предметом злочинів проти власності, пов'язаних з його знищенням чи пошкодженням, може бути будь-яке майно, окрім певних його видів, знищення чи пошкодження яких визначено законом спеціальним видом знищення чи пошкодження чужого майна» [168, с. 567]. І це вже безпосередньо стосується частини другої статті 298 КК України як спеціального виду знищення чи пошкодження майна, коли предметом злочину виступають об'єкти культурної спадщини, а безпосереднім об'єктом злочину є сукупність принципів та норм поведінки людей по відношенню до об'єктів археологічної та культурної спадщини у питаннях запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання цих об'єктів.

Однак, за певних обставин знищення чи пошкодження такого майна має додатково кваліфікуватися за статтею 194 КК України. Наприклад, це може мати місце у разі, коли знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини здійснюється шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, адже такий спосіб не передбачено як кваліфікуючу ознаку знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини.

Стосовно відмежування статті 298 КК України та статті 178 КК України «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» як двох спеціальних кримінально-правових норм щодо пошкодження спеціального виду майна. Так само маємо відмінність за об'єктом та предметом злочину.

У частині першій статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначено, що релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва)

[232]. У частині дев'ятій статті 17 цього Закону передбачено заборону самовільного захоплення культових будівель чи привласнення культового майна [232].

Стаття 178 КК України міститься у Розділі V Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» і має своїм «основним безпосереднім об'єктом злочину конституційне право людини на свободу віросповідання, яке у даному випадку включає свободу сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноособово чи колегіально релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, у тому числі з використанням релігійних споруд чи культових будинків. Обов'язковим додатковим об'єктом виступає право власності» [14, с. 12].

Під релігійними спорудами та культовими будинками розуміються будівлі та інші архітектурні конструкції, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб людей. До них можна віднести «храми, собори, кафолікони, церкви, костели, кірхи, каплиці, дзвіниці, кампаніли, монастирі, лаври, мечеті, мінарети, синагоги, кенаси, дацани, ступи, пагоди, святилища, мавзолеї, капища, дольмени, менгіри, молитовні доми та інші архітектурні конструкції релігійного призначення» [14, с. 12]. Цікавою є пропозиція дослідника О. В. Білаша, згідно якої «поняття «культові будинки» є складовою поняття «релігійні споруди», тому, наводячи додаткові аргументи до цього, вчений вважає за необхідне вилучити його з диспозиції статті 178 КК України» [14, с. 12]. Пропозиція спірна, але не позбавлена певного сенсу.

Справа в тому, що вітчизняних вчених немає єдності щодо розуміння змісту термінів «релігійна споруда», «культовий будинок». переважна більшість авторів не розділяють їх як предмет злочинів проти свободи віросповідання і визначають як будови релігійного (обрядового) призначення, як правило, із внутрішнім приміщенням [119, с. 189]. Дослідник А. П. Бабій дублює положення пункту 4 роз'яснення Вищого Арбітражного суду України «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України «Про

свободу совісті та релігійні організації» [209], де зазначено, що «під культовими будинками та релігійними спорудами слід розуміти будь-які будинки і споруди, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб громадян» [295, с. 357].

Певне розмежування релігійних споруд та культових будинків була здійснена професором С. Я. Лиховою, яка під культовими будинками розуміє «різного роду будівлі, приміщення, споруди, які спеціально призначені і пристосовані для того, щоб громадяни брали участь у богослужіннях, у виконанні релігійного обряду, церемоній чи процесій (наприклад, церкви, собори, костьоли, синагоги, мечеті тощо)». Релігійними спорудами, крім культових будинків, вчена пропонує визнавати також «архітектурні конструкції, зведені з метою задоволення релігійних потреб людини сповідувати чи поширювати віру (наприклад, побудовані чи споруджені православні або католицькі хрести тощо)» [144, с. 311].

Вітчизняний дослідник В. Маркін доводить, що «культовими будинками потрібно вважати будівлі, що мають внутрішнє приміщення і спеціально слугують для задоволення релігійних (духовних) потреб людей (насамперед, потреб у здійсненні богослужінь, релігійних обрядів, церемоній і процесій)» [152, с. 199]. На думку дослідника, «поняття «релігійна споруда» є ширшим за обсягом, ніж поняття «культовий будинок», і охоплює останнє. Однак у кримінально-правовому розумінні (оскільки ці терміни у ст. 178 КК України вжиті альтернативно) релігійними спорудами доцільно вважати усі інші (крім культових будинків) будівлі, спеціально призначені для задоволення релігійних (духовних) потреб людей. Прикладом таких споруд можуть бути каплиці, жертовники, статуї релігійних персонажів (наприклад, Діви Марії, Будди), релігійна символіка (православні чи католицькі хрести) тощо» [152, с. 199]. Також слід погодитися з позицією дослідника Б. М. Одайника, що «не доцільно визнавати культовими будинками, релігійними спорудами приміщення, які спеціально не призначені для задоволення релігійних потреб (приватні будинки, квартири, будівлі підприємств, установ, організацій),

навіть якщо в таких приміщеннях відбуваються релігійні обряди, церемонії чи процесії. Предметом складу злочину, передбаченого ст. 178 КК України, вони можуть виступати лише після зміни їх цільового призначення (наприклад, у разі переобладнання житлового будинку під молитовню)» [178, с. 6].

Проблема відмежування статей 178 та 298 КК України полягає в тому, що для ознак злочину, передбаченого частиною другою статті 298 КК України запропоновані визначення релігійних споруд, культових будинків цілком прийнятні, при умові, що ці об'єкти зареєстровані, відповідно до законодавства України, як об'єкти культурної спадщини.

На нашу думку, якщо вчинено пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, який віднесено до об'єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, кваліфікація повинна бути сукупною за статтями 178 та 298 КК України.

Кримінальне правопорушення, передбачене статтею 179 КК України полягає у незаконному утримування, осквернення або знищення релігійних святинь.

Основним безпосереднім об'єктом цього суспільно небезпечного діяння є «право на безперешкодне поклоніння святиням, додатковим обов'язковим об'єктом – відносини власності, додатковим факультативним об'єктом – діяльність релігійної організації» [119, с. 191].

Загальноприйнятою є позиція, що предмет кримінального правопорушення, передбаченого статтею 179 КК України – «релігійні святині, а саме, предмети або місця релігійного поклоніння чи паломництва віруючих. Поряд з широкошанованими (Палестинські святині у християн, Мекка і Медина у мусульман) існують святині регіонального або місцевого характеру. Певні предмети чи місця можуть визнаватися релігійними святинями усіх (чи більшості) представників певної віри (наприклад, християн, мусульман) або ж для віруючих певних конфесій, напрямів певної релігії тощо» [168, с. 550–551].

Хоча, варіантів інтерпретації цього визначення є багато, і вони роблять акценти на різних складових цього явища. Лаконічним, але й дуже спірним є визначення вітчизняного дослідника А. П. Бабій, що «релігійною святинею можуть вважатися об'єкти, «визнані такими в установленому релігійною організацією порядку» [294, с. 358]. Таке визначення є занадто заформалізоване, далеке від можливості його реалізації у правозастосовній практиці, адже, навряд чи всі наявні в Україні релігійні організації передбачають спеціальний порядок визнання тих чи інших об'єктів релігійними святинями» [177, с. 130].

Так само спірним є дефініція, що «релігійна святиня – споруда, інші предмети матеріально світу, шановані в певній релігії (релігійній організації), які є у державній або приватній власності чи у власності релігійної організації, а також місце поклоніння певної релігії» [119, с. 191]. Вказівка на форму власності, навряд чи, можна визнати важливою, визначальною ознакою релігійної святині.

Надзвичайно змістовним, таким, що містить всі визначальні ознаки релігійних святинь є визначення запропоноване дослідником О. В. Білашом, який релігійні святині розуміє як «предмети, об'єкти чи території, які пов'язані з певним культом і, за переконаннями віруючих, мають унікальні надприродні (магічні) властивості впливу на людину і природу, через що набувають надзвичайного релігійного значення, і які є об'єктами поклоніння і особливого шанування» [14, с. 12].

Присутня також тенденція поділення релігійних святинь на релігійні реліквії та святі місця. Реліквії – «будь-які предмети, які мали відношення до святого; на вшануванні реліквій особливу увагу акцентують у християнстві та буддизмі. Це, зокрема, чудотворні ікони (зображення Ісуса Христа, Діви Марії, Святих тощо), книги, манускрипти, останки і мощі святих, інші предмети (наприклад, чаша і посох Будди, слід стопи Матері Божої, який знаходиться у Почаївській лаврі тощо)» [30, с. 596]. Тобто, це, переважно, рухомі предмети, які, крім релігійної, мають історичну та культурну цінність. Святі місця – «це

місцевості та споруди, які, згідно з релігійними джерелами, пов'язані з життєписом засновника або окремих святих тієї чи іншої релігії, різними чудами. Визнані святими місцями різноманітні природні утворення (урочища, яри, печери, поляни, скелі, дерева, джерела, кургани), архітектурні конструкції (храми, монастирі, каплиці, склепи), місця поховання, могили тощо» [243, с. 298]. Відповідно, святі місця є нерухомими об'єктами, які часто мають статус об'єктів археологічної, культурної спадщини або об'єктів природно-заповідного фонду.

Очевидною є відмінність статті 179 КК України від статті 298 КК України за об'єктивною стороною. Якщо у частині другій статті 298 КК України злочинні дії виражаються у незаконному знищенні, руйнуванні або пошкодженні предметів цього злочину, то ту статті 179 КК України вони виражаються у незаконному утримуванні, осквернені або знищенні відповідних предметів.

«Осквернення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується паплюженням її духовно-цінносних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням.

Утримування – це самоправні дії винного щодо збереження релігійної споруди чи святині під своїм контролем, які характеризуються втратою власниками релігійної споруди чи святині можливості розпоряджатися та використовувати їх за призначенням.

Знищення – це негативний вплив на релігійну споруду чи святиню будь-яким способом, який характеризується повною незворотною втратою нею духовно-цінносних (релігійних) властивостей і неможливістю використання за призначенням» [14, с. 12–13].

Як бачимо, у статті 179 КК України багато подібного як зі статтею 178 КК України, так і статтею 298 КК України за об'єктивними критеріями. Тому, якщо існуючі релігійні святині, згідно до порядку визначеного законодавством, віднесені до об'єктів культурної спадщини національного або

місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, діяння у виді осквернення (пошкодження) і знищення потребують сукупної кваліфікації за частиною другою статті 298 КК України.

Ще одним суміжним зі статтею 298 КК України є стаття 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду».

Безпосереднім об'єктом злочину є «встановлений порядок охорони, відтворення і використання об'єктів природно-заповідного фонду України, інших територій та об'єктів, узятих під охорону держави, як специфічних елементів, що мають особливий екологічний статус. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя особи або інші блага» [168, с. 854].

Статтею 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року визначено, які саме території та об'єкти належать до природно-заповідного фонду України:

«природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони:

заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні;

пам'ятки природи поділяються на комплексні, пралісові, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні. Пам'ятки природи можуть розташовуватися на території інших об'єктів природно-заповідного фонду» [228].

Важливим в рамках нашого дослідження є та ситуація, що цей Закон «Про природно-заповідний фонд України», визначаючи статус цих об'єктів говорить про «їх особливу екологічну, наукову, естетичну, господарську, а також історико-культурну цінність. Відповідно, зазначені території та об'єкти підлягають комплексній охороні, порядок здійснення якої визначається Законом «Про природно-заповідний фонд України» та законодавством України про охорону пам'яток історії та культури» [228].

Практичні наслідки проблеми колізії діянь, передбачених статтями 252 і 298 КК України описав у своєму дослідженні В. П. Самокиш, який навів очевидний приклад конкуренції цих норм [254, с. 162]. Так, умисне пошкодження об'єктів, які знаходяться на території Ботанічного саду Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна може бути кваліфіковано як за статтею 252 КК України, адже Ботанічний сад ХНУ ім. В. Н. Каразіна є об'єктом природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення [236], так і за частиною другою статті 298 КК України, так як Ботанічний сад ХНУ ім. В. Н. Каразіна є офіційно зареєстрованою пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення [308]. Треба погодитися із вченим, що «об'єктивно таке діяння реально спричинятиме шкоду і встановленому порядку охорони, відтворення і використання об'єктів природно-заповідного фонду України, і встановленому порядку поводження з пам'ятками історії, культури або археології» [254, с. 162]. На думку В. П. Самокиша, «відмежування можливо переважно за суб'єктивною стороною – як сприймає суб'єкт злочину посягання на предмет

злочину: як на об’єкт природно-заповідного фонду чи як на пам’ятку – об’єкт культурної спадщини» [254, с. 162]. Напевно, що в теорії це може бути підставою для точної кваліфікації, але судова практика показує, що правильна кваліфікація можлива через встановлення як об’єктивних, так і суб’єктивних обставин вчинення кримінального правопорушення.

І найбільш подібною до положень статті 298 КК України є стаття 297 КК України «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого».

Безпосереднім об’єктом кримінального правопорушення, передбаченого частиною першою статті 297 КК України є «суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті моральні принципи та релігійні традиції щодо поховання померлих та вияву поваги до пам’яті і праху покійних. Вчинення такого злочину найбільшою мірою завдає моральної шкоди рідним і близьким померлих, а також шкодить належному вихованню людей щодо їх ставлення до загальнолюдських цінностей» [119, с. 587].

Безпосереднім об’єктом кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 297 КК України є історична пам’ять українського народу, яка відображає шанобливе ставлення українського суспільства до осіб, які віддали життя за його ідеали, свободу та права людей [168, с. 938].

Предметами діяння, передбаченого частиною першою статті 297 КК України є «могила (місце на кладовищі, у крематорії, колумбарії або в іншій будівлі чи споруді, призначеній для організації поховання померлих, де похована труна з тілом померлого чи урна з прахом)» [224]; «інше місце поховання (кладовище, колумбарій або інша будівля або спо¬руда, призначена для поховання померлих, включаючи склеп, мавзолей, меморіальну стіну з прахом померлих, частини шахти, корабель чи літак з тілами загиблих тощо)» [224]; «тіло (останки, прах) померлого (неживе людське тіло (труп), як ціле, так і розчленоване, чи його окремі частини, незалежно від його стану та причин смерті)» [168, с. 939]; «урна з прахом померлого (ємність, призначена

для збереження праху померлого)» [224]; «предмети, що знаходяться на (в) могилі, іншому місці поховання, на тілі (останкові, прахові) померлого (будь-які речі, що перебувають у могилі чи на ній, в іншому місці поховання над місцем поховання, а також одяг, індивідуальні речі та прикраси, ордени і медалі, труна, вінки, світильники, вази тощо)» [168, с. 939].

Стаття 297 КК України була доповнена частиною другою та третьою Законом України «Про внесення зміни до статті 297 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців» [207] 2014 року. В подальшому до частини другої неодноразово вносилися зміни [205], і у підсумку предметом злочину, передбаченого частиною другою статті 297 КК України стали:

«братська могила (колективне поховання людей, які загинули внаслідок голодомору, стихійного лиха, військових дій, політичних репресій. Зазвичай такі поховання здійснювалися без дотримання визначених ритуалів (окремих домовин, позначення прізвищ та інших даних про захованих). Братські могили існують і поза кладовищами чи іншими спеціально відведеними місцями поховання» [168, с. 939];

«могила Невідомого солдата (військовий меморіал, присвячений загиблим у військових діях, який охоплює власне поховання останків та відповідний пам'ятний знак)» [168, с. 939];

«пам'ятник, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, воїнів-інтернаціоналістів та миротворців, а також осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії

Російської Федерації або іншої держави, визнаної Верховною Радою України агресором, учасників Революції Гідності, борців за незалежність України у XX столітті (споруди, інші матеріальні об'єкти, присвячені пам'яті про конкретну особу, групу людей. Поняттям пам'ятника охоплюються усі їх види, включаючи статую, бюст, скульптурну групу, меморіальну дошку чи арку, колону, обеліск, пам'ятний хрест, насип тощо. При цьому не має значення, встановлено пам'ятник на місці поховання чи він є символічним знаком, не поєднаним з могилою)» [168, с. 939].

На думку професора В. О. Навроцького, «частиною другою статті 297 КК України (та відповідними кваліфікованими видами злочинів) не охоплюються відповідні діяння щодо пам'ятників ворогів українського народу – іноземних окупантів, службовців репресивних органів та тих, хто виступав їх прибічниками» [168, с. 940].

Що ж до співвідношення предметів злочину у частині другій статті 297 КК України та частині другій статті 298 КК України, то частиною другою статті 297 КК України не охоплюються діяння, які вчинені щодо пам'яток, які стосуються віддалених історичних подій. Зокрема, не є таким предметом мегалітичні гробниці, піраміди, кургани, катакомби, а також пам'ятники, які стосуються періоду X-XIX століть та початку XX століття. Посягання щодо таких предметів, за наявності інших обов'язкових ознак складів злочинів, належить кваліфікувати за статтею 298 КК України [168, с. 940].

Цікавим є співвідношення об'єктивної сторони досліджуваних злочинів. Стаття 297 КК України передбачає «діяння у виді наруги над могилою, іншим місцем поховання, над тілом (останками, прахом) померлого або над урною з прахом померлого (образливе ставлення, грубе знущання, демонстрація зневаги до місця поховання шляхом руйнування надмогильних споруд чи розкопування місця поховання або праху покійного вчинення непристойних умисних дій над тілом (останками, прахом) померлого, самовільне знімання одягу з тіла (останків, праху) померлого, переміщення в інше місце або розчленування чи знищення тіла (останків, праху) померлого, здійснення акту

некрофілії, використання частин похованого тіла з ритуальними чи іншими, не передбаченими чинним законодавством цілями, або вчинення інших дій, що мали на меті зневажити родинну чи суспільну пам'ять про померлого, продемонструвати негативне ставлення до померлого, завдати образи рідним та близьким померлого, виявити зневагу до суспільних, релігійних принципів та традицій в цій сфері)» [224]. Це співвідноситься з такими діями як руйнування чи пошкодження у частині другій статті 298 КК України, але з обов'язковою наявністю образливого ставлення, грубого знущання та демонстрації зневаги до могили або останків померлого. Відповідно це не стосується таких дій як, наприклад, незаконне проведення археологічних розвідок на старовинних могилах, які є об'єктами археологічної спадщини, адже, вони мають інші мотиви та цілі, тому такі дії будуть кваліфікуватися за статтею 298 КК України.

Так само, це стосується такої дії як «осквернення», що передбачена частиною другою статті 297 КК України, адже цим терміном розуміються діяння, які здебільшого збігається з тими, які охоплюються поняттями «наруга» та «глум». Йдеться про порушення недоторканності місць пам'яті, глум над почуттями окремих людей, суспільною оцінкою святості відповідних предметів та цінністю ідеалів, за які полягли борці за їх утвердження [168, с. 940]. З діями передбаченими частиною другою статті 298 КК України «осквернення» співвідноситься так само як і «наруга».

Наступною злочинною дією, передбаченою у статті 297 КК України є незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого. Такі дії вчиняються, як правило, з корисливим мотивом, коли таке заволодіння здійснюється для їх наступного продажу чи вимагання коштів за їх повернення. Також корисливий мотив матиме місце у випадку вчинення відповідних дій за винагороду [168, с. 941]. Це цілком співвідноситься з діями, передбаченими частиною четвертою статті 298 КК України. Але знову ж, коли мова йде про дії,

передбачені статтею 297 КК України відносно рухомих предметів – тіл (останків, праху) померлого, урни з прахом померлого, предметів, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого що походять із стародавніх поховань, які є об'єктами археологічної спадщини, такі дії кваліфікуються за статтею 298 КК України, і додаткової кваліфікації за статтею 297 КК України не вимагають.

4.2. Порівняльна характеристика санкцій статті 298 КК України та інших посягань на майно зі спеціальним статусом

Питання про відмежування неможливо вирішити без аналізу обґрунтованості санкцій статті 298 КК України у порівнянні з відповідними санкціями суміжних злочинів (194, 178, 179, 252, 297 КК України).

Покарання, передбачене загальною нормою, що встановлює відповідальність за «умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах (ч. 1 ст. 194 КК України) передбачається у виді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправних робіт на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, тоді як покарання за те саме діяння, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 194 КК України) становить позбавлення волі на строк від трьох до десяти років» [118].

«Пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк (ст. 178 КК України)» [118].

Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК України) «караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк» [118].

«Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ч. 1 ст. 252 КК України) карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років. А вчинення тих самих дій шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 252 КК України) карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років» [118].

«Наруга над могилою, іншим місцем поховання, над тілом (останками, прахом) померлого або над урною з прахом померлого, а також незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого (ч. 1 ст. 297 КК України) передбачає покарання у виді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк. Частина друга статті 297 КК України за діяння у виді осквернення або руйнування братської могили чи могили Невідомого солдата, пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, воїнів-інтернаціоналістів та миротворців, а також осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної

безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації або іншої держави, визнаної Верховною Радою України агресором, учасників Революції Гідності, борців за незалежність України у ХХ столітті передбачає покарання у виді обмеження волі на строк від трьох до п’яти років або позбавленням волі на той самий строк. Дії, передбачені частинами першою або другою статті 297 КК України, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з корисливих чи хуліганських мотивів, або щодо пам’ятника, спорудженого в пам’ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців, або поєднані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування (ч. 3 ст. 297 КК України) караються обмеженням волі на строк від чотирьох до п’яти років або позбавленням волі від чотирьох до семи років. І вже частина четверта статті 297 КК України встановлює, що за дії, передбачені частинами першою, другою або третьою статті 297 КК України, якщо вони спричинили тяжкі наслідки передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років» [118].

Відповідно до частини першої статті 298 КК України «незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини караються штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. У частині другій статті 298 КК України умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини чи їх частин карається штрафом від двох тисяч до п’яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Якщо дії, передбачені частиною другою статті 298 КК України, вчинені щодо пам’яток національного значення (ч. 3 ст. 298 КК України), то таке карається

позбавленням волі на строк до п’яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. У випадку, коли дії, передбачені частинами другою або третьою статті 298 КК України, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об’єктів археологічної спадщини (ч. 4 ст. 298 КК України), це карається позбавленням волі на строк від двох до п’яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. І якщо дії, передбачені частинами другою або третьою статті 298 КК України, вчинені службовою особою з використанням службового становища (ч. 5 ст. 298 КК України), таке передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» [118].

Порівняння наведених санкцій зазначених норм КК України треба починати з повторної констатації того факту, що стаття 298 КК України, по суті, складається з двох окремих злочинів, які передбачені частиною першою «Незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини» та частиною другою «Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини чи їх частин». Отже, строк покарання за вчинення злочину з формальним складом (ч. 1 ст. 298 КК України) у виді штрафу від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, дорівнює строку цього ж покарання за вчинення умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об’єктів природно-заповідного фонду (ч. 1 ст. 252 України), тобто, діяння з матеріальним складом, де настання суспільно небезпечних наслідків є обов’язковою ознакою закінченого злочину. Однак, умисне знищення та пошкодження предметів злочину в інших кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом (ч. 1 ст. 194, ст. 178 і 179, ч. 1 ст. 297 КК України) передбачають «покарання у виді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [118], що в цілому відповідає законодавчій практиці визначення виду та розміру покарання за посягання на майно із спеціальним статусом. Однак, таке саме посягання з матеріальним складом, передбачене частиною другою статті 298 КК України карається штрафом від двох тисяч до п’яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян хоча за всіма ознаками є подібним до всіх вказаних діянь з матеріальним складом. На нашу думку це пов’язано з тим що дане діяння передбачено другою частиною, що, відповідно, повинно бути суворіше за частину першу. Вважаємо за доцільне в частині другій статті 298 КК України покарання у виді штрафу встановити на рівні від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Що ж до покарання у виді обмеження та позбавлення волі, то воно в цілому відповідає загальній тенденції у вказаних статтях КК України. Так, у частині першій статті 298 КК України альтернативно встановлюється покарання у виді обмеженням волі на строк до двох років, що відповідає формальному характеру складу цього злочину. Частина друга обмеженням волі на строк до двох років альтернативно встановлює покарання у виді обмеження та позбавлення волі на строк до трьох років, так само як і подібні діяння з матеріальним складом, передбачені частинами першими статей 194, 252, 297, статтями 178,179 КК України.

Частина третя статті 298 КК України як основне покарання безальтернативно встановлює до п’яти років позбавлення волі, що певним чином за степенем суспільної небезпеки співвідноситься з частиною третьою статті 297 КК України, де покарання на рівні обмеження волі на строк від чотирьох до п’яти років або позбавлення волі від чотирьох до семи років. Та і в інших нормах є альтернатива в виді обмеження волі. Пропонуємо в частині третій статті 298 КК України теж в якості альтернативного покарання в виді обмеження волі на строк до п’яти років.

Аналіз складу злочину, передбаченого частиною четвертою статті 298 КК України, в тому числі і відповідної санкції, показав, що вона має певний штучний характер і цілком може бути вбудована в частину третю цієї статті в

якості кваліфікуючої ознаки зі збереженням встановленої в цій частині статті санкції, з урахуванням наших пропозицій щодо обмеження волі на строк від до п’яти років або позбавленням волі на той самий строк. До цього слід приєднати запропоновану раніше таку кваліфікуючу ознаку як дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб.

Частина п’ята статті 298 КК України встановлює лише одну особливо кваліфікуючу ознаку, а саме, вчинення дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті службовою особою з використанням службового становища. при цьому, всі суміжні статті, які містять в своєму складі кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки мають таку ознаку як спричинення тяжких наслідків (ч. 2 ст. 194 ч. 2 ст. 252, ч. 4 ст. 297 КК України). Також пропонуємо включити таку особливо кваліфікуючу ознаку як спричинення тяжких наслідків до відповідної частини статті 298 КК України.

Крім того, окремо хотілося б сказати про альтернативне покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого, яке має місце у всіх п’яти частинах статті 298 КК України. Відповідно до статті 55 КК України підстави призначення покарання у виді позбавлення права складають такі чинники:

під час вчинення злочину особа повинна була обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю, право на зайняття яких (якими) вона отримала в установленому законом порядку. Якщо особа не мала такого права або самовільно (протиправно) його присвоїла, призначення цього покарання виключається. Не може особа бути позбавлена права займатися і такого роду діяльністю, заборона на заняття якою встановлена законом;

вчинений особою злочин був безпосередньо пов’язаний із посадою, яку вона обіймала або з діяльністю, якою займалася. Інакше кажучи, покарання застосовується лише за умови, якщо злочин вчинюється за посадою чи у зв’язку із зайняттям певною діяльністю;

характер вчиненого злочину, дані про особу винного та інші обставини справи переконують суд у неможливості (недоцільності) збереження за

засудженим у подальшому права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [119, с. 223–224]. Враховуючи, що суб'єкт злочинів, передбачений частинами першою–четвертою статті 298 КК України є загальним [168, с. 944], вважаємо недоцільним встановлення в цих частинах статті 298 КК України такого альтернативного покарання як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю і пропонуємо залишити його тільки в останній частині статті 298 КК України.

Таким чином, відмежування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини від суміжних складів злочинів від суміжних складів злочинів показало, що основними відмінностями між статтею 298 КК України та суміжними діяннями, передбаченими статтями 194, 178, 179, 252, 297 КК України є об'єкт злочину, предмет злочину, зміст та деякі особливості об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину.

У кримінальному праві нерідко виникають ситуації, коли дві або навіть більше норм регулюють подібні правовідносини, або випадки, коли вчинене діяння підпадає під дію одразу кількох норм. Унаслідок цього відбувається взаємне «накладання норм», що призводить до часткового дублювання закону. Спеціальна кримінально-правова норма є видовою нормою по відношенню до ширшого поняття – загальної охоронної кримінально-правової норми. У випадку зі статтею 298 КК України – це стаття 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна» як загальна норма та спеціальні по відношенню до неї – статті 178 КК України «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», 179 КК України «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду», 297 КК України «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» та 298 КК України.

Вважати перераховані норми спеціальними щодо загальної норми про знищення та пошкодження майна дозволяють назви статей, якими вони передбачені. Дана обставина є підставою визнання їх такими в юридичній літературі. Результати аналізу змісту диспозицій норм Особливої частини КК України показують, що до спеціальних норм про знищення та пошкодження майна слід відносити перераховані норми за такою ознакою як предмет злочину, який, в свою чергу, обумовлює і відповідний об'єкт кримінально-правової охорони.

Кримінальне правопорушення, передбачене статтею 194 КК України має своїм безпосереднім об'єктом право власності і, відповідно, предметом злочинів проти власності, пов'язаних з його знищенням чи пошкодженням, може бути будь-яке майно, окрім певних його видів, знищення чи пошкодження яких визначено законом спеціальним видом знищення чи пошкодження чужого майна. І це вже безпосередньо стосується частини другої статті 298 КК України як спеціального виду знищення чи пошкодження майна, коли предметом злочину виступають об'єкти культурної спадщини, а безпосереднім об'єктом злочину є сукупність принципів та норм поведінки людей по відношенню до об'єктів археологічної та культурної спадщини у питаннях запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання цих об'єктів.

Однак, за певних обставин знищення чи пошкодження такого майна має додатково кваліфікуватися за статтею 194 КК України. Наприклад, це може мати місце у разі, коли знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини здійснюється шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, адже такий спосіб не передбачено як кваліфікуючу ознаку знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини.

Віднесення злочинів, відповідальність за які встановлена статтею 194 та частиною другою статті 298 КК України до знищення і пошкодження майна, обумовлено, з одного боку, предметом злочину, що характеризується, по-

перше, ознаками, властивими чужому майну як предмету злочинних дій, що є злочином проти власності, і, по-друге, спеціальними ознаками. З іншого боку, мова йде про очевидно різні суспільні відносини, на сторожі яких стоїть кримінальний закон у названих випадках.

Проблема відмежування статей 178 та 298 КК України полягає в тому, що для ознак злочину, передбаченого частиною другою статті 298 КК України запропоновані визначення релігійних споруд, культових будинків цілком прийнятні, при умові, що ці об'єкти зареєстровані, відповідно до законодавства України, як об'єкти культурної спадщини. На нашу думку, якщо вчинено пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, який віднесено до об'єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, кваліфікація повинна бути сукупною за статтями 178 та 298 КК України.

У статті 179 КК України багато побідного як зі статтею 178 КК України, так і статтею 298 КК України за об'єктивними критеріями. Тому, якщо релігійні святині, відповідно до законодавства, віднесені до об'єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, суспільно небезпечні дії у виді осквернення (пошкодження) і знищення потребують сукупної кваліфікації за частиною другою статті 298 КК України.

Практичні наслідки проблеми конкуренції діянь, передбачених статтями 252 і 298 КК України виникають, коли відбувається умисне пошкодження об'єкту, який є одночасно об'єктом природно-заповідного фонду України і, наприклад, офіційно зареєстрованою пам'яткою садово-паркового мистецтва. Об'єктивно таке діяння реально спричинятиме шкоду і встановленому порядку охорони, відтворення і використання об'єктів природно-заповідного фонду України, і встановленому порядку поводження з пам'ятками історії, культури або археології. Існує позиція, відповідно до якої відмежування можливо переважно за суб'єктивною стороною – як сприймає суб'єкт злочину

посягання на предмет злочину: як на об'єкт природно-заповідного фонду чи як на пам'ятку – об'єкт культурної спадщини. Напевно, що в теорії це може бути підставою для точної кваліфікації, але судова практика показує, що правильна кваліфікація можлива через встановлення як об'єктивних, так і суб'єктивних обставин вчинення кримінального правопорушення.

Щодо співвідношення предметів злочину у частині другій статті 297 КК України та частині другій статті 298 КК України, то частиною другою статті 297 КК України не охоплюються діяння, які вчинені щодо пам'яток, які стосуються віддалених історичних подій. Посягання щодо таких предметів, за наявності інших обов'язкових ознак складів злочинів, належить кваліфікувати за статтею 298 КК України. Так, наруга над могилою або останками померлого співвідноситься з такими діями як руйнування чи пошкодження у частині другій статті 298 КК України, але з обов'язковою наявністю образливого ставлення, грубого знущання та демонстрації зневаги до могили або останків померлого. Відповідно це не стосується таких дій як, наприклад, незаконне проведення археологічних розвідок на старовинних могилах, які є об'єктами археологічної спадщини, адже, вони мають інші мотиви та цілі, тому такі дії будуть кваліфікуватися за статтею 298 КК України.

Так само, це стосується і такої дії як «осквернення», що передбачена частиною другою статті 297 КК України, адже під цим терміном розуміються діяння, які здебільшого збігається з тими, які охоплюються поняттями «наруга» та «глум». Йдеться про порушення недоторканності місць пам'яті, глум над почуттями окремих людей, суспільною оцінкою святості відповідних предметів та цінністю ідеалів, за які полягли борці за їх утвердження. З діями передбаченими частиною другою статті 298 КК України «осквернення» співвідноситься так само як і «наруга».

Коли мова йде про дії, передбачені статтею 297 КК України відносно рухомих предметів – тіла (останків, праху) померлого, урни з прахом померлого, предметів, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого що походять із стародавніх поховань, які

є об’єктами археологічної спадщини, такі дії кваліфікуються за статтею 298 КК України, і додаткової кваліфікації за статтею 297 КК України не вимагають.

Питання про відмежування неможливо вирішити без аналізу обґрунтованості санкцій статті 298 КК України у порівнянні з відповідними санкціями суміжних злочинів (статті 194, 178, 179, 252, 297 КК України). Аналіз санкцій кримінально-правових норм, що є суміжними до злочину, передбаченому статтею 298 КК України довів, що доцільним є в частині другій статті 298 КК України покарання у виді штрафу встановити на рівні від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а в частині третій статті 298 КК України встановити в якості альтернативного покарання в виді обмеження волі на строк до п’яти років.

Аналіз складу злочину, передбаченого частиною четвертою статті 298 КК України, в тому числі і відповідної санкції, показав, що вона має певний штучний характер і цілком може бути вбудована в частину третю цієї статті в якості кваліфікуючої ознаки зі збереженням встановленої в цій частині статті санкції, з урахуванням наших пропозицій щодо обмеження волі на строк від до п’яти років або позбавленням волі на той самий строк. До цього слід приєднати запропоновану раніше таку кваліфікуючу ознаку як дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб.

Також є сенс включити таку особливо кваліфікуючу ознаку як спричинення тяжких наслідків до відповідної частини статті 298 КК України.

Враховуючи, що підставами призначення покарання у виді позбавлення права складають такі чинники, як те що під час вчинення злочину особа повинна була обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю, право на зайняття яких (якими) вона отримала в установленому законом порядку; вчинений особою злочин був безпосередньо пов’язаний із посадою, яку вона обіймала або з діяльністю, якою займалася; характер вчиненого злочину, дані про особу винного та інші обставини справи переконують суд у неможливості (недоцільності) збереження за засудженим у подальшому права обіймати

певні посади або займатися певною діяльністю, вваажємо, що суб'єкт злочинів, передбачений частинами першою–четвертою статті 298 КК України є загальним, є недоцільним встановлення в цих частинах статті 298 КК України такого альтернативного покарання як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю і слід залишити його тільки в останній частині статті 298 КК України.

ВИСНОВКИ

Комплексне кримінально-правове дослідження проблем незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини дозволяє зробити наступні висновки:

1. Ретроспективний аналіз вітчизняного та міжнародного законодавства щодо збереження та захисту історичної, культурної спадщини показав, що процес формування системи охорони і збереження історичної та культурної спадщини в Європі почався ще у середньовіччі, в період домінування феодальних відносин. Це було пов’язане з появою нової владної еліти, яка мала організаційну та фінансову можливість забезпечувати цей процес, який пожвавився з прийняттям християнства та формуванням матеріальної культури.

Що стосується збереження національної культурної спадщини та правового забезпечення охорони пам’яток історії та культури на території України, то початок цієї діяльності припадає на момент входження українських земель в склад Російської та Австро-Угорської імперії імперій та підтримкою законодавчих ініціатив імперських властителів щодо охорони «старожитностей» національно свідомою українською громадськістю, її видатних діячів, таких як Петро Могила та Іван Мазепа.

Певним кроком у формуванні міжнародної системи охорони історичних та культурних цінностей, стали Гаазькі мирні конференції 1899 і 1907 років, які були скликані за ініціативою російського царя Миколи Другого і містили ряд норм щодо культурних цінностей.

Тим часом, у Російській імперії у 1898 році розпочинається розробка базового нормативного акту щодо охорони історичної спадщини, однак, Перша світова війна поклала кінець розробкам закону про охорону пам’яток.

Кримінальне законодавство ще не містило норм, безпосередньо пов’язаних з охороною пам’яток культурної спадщини. Однак, прийняття

Уложення про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року стало умовним першим кроком на шляху криміналізації діянь, які посягали на зазначені цінності, адже містила норму про святотатство, що стосувалося і церковного майна.

Таким чином, до початку ХХ століття в Європі, і, зокрема, в Україні, так і не з'явилося системи законодавства та центральних органів, що забезпечували облік, збереження та охорону пам'яток історії та культури, відповідно, не було сформовано нормативно-правових актів, які б встановлювали адміністративну та кримінальну відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження об'єктів історичної та культурної спадщини.

Розвиток кримінального законодавства був перерваний через події, які відбулися через поразку Російської імперії у Першій світовій війні, і що призвело до революції та розпаду імперії. Після захоплення влади більшовиками на українських землях відбулася руйнація системи вітчизняного кримінального права з його концептуальними основами на базі класичної школи права, при цьому, перед владою постала гостра необхідність вживання заходів, спрямованих на врегулювання проблеми розкрадання, масового вивезення за кордон і інших посягань на культурні ті історичні цінності.

Перший Кримінальний кодекс УСРР 1922 року характеризувався слабкою правовою охороною культурних цінностей. Існуючі законодавчі акти носили класовий характер і метою своєю мали вирішення політичних питань. Крім того, пробілом кримінального законодавства УРСР була відсутність закріплення інших видів посягань на культурні цінності, а саме: розкрадання, знищення або пошкодження тощо.

У наступному КК УСРР 1927 року містилася лише одна норма, що охороняла пам'ятники історії і культури від злочинних посягань. Встановлювалася відповідальність за приховування колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища.

За результатами Другої світової війни у світі, і у Європі, зокрема, виникла потреба у прийнятті окремого документу щодо статусу та захисту культурних цінностей у міжнародному праві, який враховував би положення Женевських конвенцій 1949 року. Таким документом стала Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954 року.

У п'ятдесятих-шістдесятих роках минулого століття зміна суспільно-політичної обстановки, зосередженість суспільства на відновленні економіки держави та певна гуманізація призвели до значного зменшення злочинності проти історичної та культурної спадщини, що обумовило зниження уваги до проблем кримінально-правової охорони культурних та історичних цінностей. Так, У КК УРСР 1960 року відбулася декриміналізація діяння, яке полягало у приховуванні колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища і була запроваджена принципово нова норма про знищення і зруйнування пам'яток культури, передбачена статтею 207 КК УРСР 1960 року.

В Україні після набуття незалежності розпочався новий етап розвитку законодавства щодо охорони історичної та культурної спадщини. Центральним, базовим нормативно-правим актом України, який регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини став Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року. При цьому, вже починаючи з дев'яностих років почалася активна робота по розробці нового вітчизняного галузевого законодавства, в тому числі і кримінального. І 5 квітня 2001 року Верховною Радою України був прийнятий перший Кримінальний кодекс незалежної України, в якому була представлена стаття 298 «Нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури». В подальшому ця норма зазнавала неодноразових змін, адже вітчизняний законодавець постійно удосконалює пам'яткоохоронне законодавство.

2. Слід наголосити на неоднорідності елементів, що складають сутність родового об'єкту розділу XII Особливої частини КК України, що узгоджується

з позицією вчених-правників про складовий характер родового об'єкту злочинів проти громадського порядку та моральності. Адже, громадський порядок і моральність становлять собою дві відносно відокремлені групи суспільних відносин, які перетинаються лише в незначній частині. Тому доцільним для нашого дослідження є з'ясування детального змісту лише такого елементу родового об'єкту (видового об'єкту) як моральність, який, до речі, до теперішнього часу не має нормативно закріпленого визначення.

Спираючись на позиції вітчизняних науковців, особисту точку зору та законодавче визначення суспільної моралі (як нормативної основи), пропонуємо власне розуміння моральності як об'єкта кримінально-правової охорони. Таким чином, моральність — це суспільно заохочувана, свідома поведінка особи, яка базується на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях. Виходячи із запропонованого нами визначення моральності як об'єкту кримінально-правової охорони, вважаємо, що кримінальними правопорушеннями проти моральності є діяння, які посягають на суспільні відносини, які базується на основі колективних, прийнятих у суспільстві соціокультурних установок та принципів, сформованих на традиційних духовних і культурних цінностях (видовий об'єкт для незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини), і які передбачені статтями 297–304 КК України.

В цілому погоджуючись с пропонованими визначеннями, з урахуванням змін, що відбулися у вітчизняному законодавстві в питаннях охорони культурної спадщини та особистих поглядів щодо об'єкту досліджуваного кримінального правопорушення, пропонуємо в якості основного безпосереднього об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України вважати сукупність принципів та норм поведінки людей по відношенню до об'єктів археологічної та культурної спадщини у питаннях запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення

захисту, збереження, утримання, відповідного використання цих об'єктів. Додатковим обов'язковим об'єктом слід вважати відносини власності щодо об'єктів археологічної та культурної спадщини, чи їх частин та рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної та культурної спадщини.

Предметом злочину передбаченого статтею 298 КК України виступають декілька категорій об'єктів культурної спадщини. Для частини першої цієї статті – це, переважно, нерухомі об'єкти археологічної спадщини (місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною); для частини другої – це об'єкти культурної спадщини чи їх частини (визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти; для частини третьої – це пам'ятка національного значення як об'єкт культурної спадщини, внесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією національного значення; для частини четвертої – це рухомі предмети, що походять із об'єктів археологічної спадщини. Законодавство не містить визначення цієї категорії об'єктів культурної спадщини. Тому, з метою усунення законодавчої прогалини, статтю 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» пропонуємо доповнити абзацом одинадцятим такого змісту: «Рухомі предмети, що походять із об'єктів археологічної спадщини (археологічні предмети) – це рухомі предмети матеріальної та духовної культури у вигляді елементів чи групи елементів об'єкта культурної спадщини, одержані в результаті проведення археологічних досліджень (або це випадкові знахідки археологічного характеру), які можуть бути відокремлені від нерухомого об'єкта археологічної спадщини, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення та переміщення в інше місце яких призведе до втрати ними археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта археологічної спадщини».

Також слід звернути увагу на те, що стосовно предметів кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України об'єкти нематеріальної культурної спадщини не можуть в такому вигляді входити у структуру цього кримінального правопорушення і потребують іншого підходу для визначення об'єкта та предмета кримінально-правової охорони. І це свідчить на користь тієї тези, що предметом діяння передбаченого статтею 298 КК України є споруди та речі матеріального світу.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 298 КК України фактично містить у собі два окремих злочини – по-перше, це незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини; по-друге, умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Крім того, частина перша досліджуваної кримінально-правової норми містить вказівку на три альтернативні види (варіанти) злочинної поведінки – відповідно, проведення археологічних розвідок, проведення розкопок, проведення інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини; частина друга, так само, на три альтернативні види (варіанти) злочинної поведінки – відповідно, знищення, руйнування або пошкодження предмета злочину (об'єктів культурної спадщини чи їх частин). Отже, основною (головною) ознакою об'єктивної сторони діяння, передбаченого статтею 298 КК України є суспільно небезпечне діяння, яке виражається у незаконному проведенні археологічних розвідок або (альтернативно) розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини (ч. 1 ст. 298 КК України), у знищенні або (альтернативно) руйнуванні чи пошкодженні об'єктів культурної спадщини чи їх частин (ч. 2 ст. 298 КК України). Як складова об'єктивної сторони злочину таке діяння має відповідати сукупності ознак, які надають йому кримінально-правового значення (бути конкретним, усвідомленим і вольовим актом поведінки людини, суспільно небезпечним та протиправним).

Проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини, передбачене частиною першою статті 298 КК України буде незаконним, якщо воно було проведено без відповідного дозволу (як варіант, всупереч отриманій відмові у видачі дозволу на проведення відповідних робіт), або з порушеннями правил, які передбачаються у отриманому дозволі, або коли знайдені під час проведення археологічних розвідок, розкопок, польова документація та звіт про проведені розвідки, розкопки не передані на постійне зберігання до профільних державних сховищ.

Аналіз диспозиції частини першої статті 298 вказує на певну незавершеність процесу через застосування терміну «проведення», що дає змогу стверджувати, що об’єктивна сторона злочину, передбаченого частиною першою статті 298 КК України, не включає наслідків, тобто, ця кримінально-правова норма має формальний склад (таке кримінальне правопорушення, для об’єктивної сторони якого закон вимагає встановлення тільки діяння). Тому, якщо в ході вчинення злочину відбулося знищення чи пошкодження об’єктів археологічної спадщини, то вчинене додатково кваліфікується за сукупністю з іншими частинами цієї статті.

Крім того, слід зазначити, що діяння, передбачене частиною першою статті 298 КК України вчиняється виключно шляхом дії (активної, свідомої, суспільно небезпечної, протиправної поведінки суб’єкта), а саме, шляхом проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об’єкті археологічної спадщини.

Злочин, передбачений частиною другою статті 298 КК України є злочином з матеріальним складом, адже, сам факт вчинення дій щодо знищення, руйнування та пошкодження об’єктів культурної спадщини вже веде до настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді знищення (а не нищення), руйнування або пошкодження цих об’єктів, що є підтвердженням закінченості зазначених дій.

Аналіз варіантів тлумачення термінів, що застосовуються у частині 2 статті 298 КК України, дав змогу зробити висновок, що це дії, що призводять чи можуть призвести до часткового або повного зникнення предмета охорони об'єкта культурної спадщини, втрати ним характерних властивостей об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається культурною спадщиною. При цьому, спосіб впливу на об'єкт культурної спадщини може бути будь-яким і на кваліфікацію не впливає. На підставі визначених критеріїв, ми пропонуємо власні визначення термінів, які вказані у частині другій статті 298 КК України, а саме:

знищення – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до припинення його фізичного існування, виведення з цивільного обігу та повної втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності;

руйнування – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його значних ушкоджень, значного обмеження використання за призначенням та значною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення;

пошкодження – негативний вплив на об'єкт культурної спадщини будь-яким дійовим способом або через бездіяльність, який веде до його незначних ушкоджень, часткового обмеження використання за призначенням та незначною зворотною втратою його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності, з можливістю її відновлення.

Будь-які інші факультативні (додаткові) ознаки об'єктивної сторони складу злочину діючою редакцією статті 298 КК України не передбачені, отже, значення для кваліфікації не мають.

3. Враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, ми вважаємо, що суб'єктом незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Також частина п'ята статті 298 КК України передбачає в якості спеціального суб'єкта цього кримінального правопорушення службову особу, яка для вчинення зазначених дій використовує своє службове становище.

Крім того, пропонуємо в якості кваліфікуючої ознаки незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини – вчинення зазначених дій групою осіб за попередньою змовою. Це відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цього злочину.

Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини може вчинятися як з прямим, так і непрямим умислом.

Зміст умислу характеризується сукупністю тих об'єктивних та суб'єктивних ознак незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, які відбиваються у свідомості винного і мають значення для кваліфікації вчиненого. Інтелектуальний момент умислу при незаконному проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини включає в себе усвідомлення об'єкту злочину, характеру дій, а також суспільної небезпеки та протиправності такого посягання. Вольовий момент полягає, перш за все, у

бажанні вчинити незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини або у свідомому допущенні таких суспільно небезпечних наслідків.

Отже, стаття 298 КК України передбачає лише умисні діяння щодо об'єктів культурної та археологічної спадщини, залишаючи за межами складу злочину необережну форму вини. Адже, діяння, передбачене статтею 298 КК України, яке вчиняється через необережність не містить необхідного ступеню суспільної небезпеки і не є злочинним.

Мотив незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини може бути будь-який, наприклад, поширеними є користь, хуліганські мотиви тощо.

Щодо мети вчинення злочину як ознаки суб'єктивної сторони, то у частині четвертій статті 228 К України встановлюється відповідальність за дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини. Проблемним є застосування у цій кримінально-правовій нормі терміну «пошук», який описує процес, а не мету певних дій, не може бути сам процес метою, він є засобом досягнення чогось. На нашу думку, кінцевою метою дій в разі пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини є заволодіння цими предметами. Термін «заволодіння» означає «брати у своє володіння, привласнювати», що правильно відображає справжню мету злочинця, коли він з корисливих мотивів умисно незаконно знищує, руйнує або пошкоджує об'єкт археологічної спадщини, шукаючи в ньому рухомі предмети, якими сподівається заволодіти, обертаючи їх у свою власність або власність третіх осіб. Тому пропонуємо в частині четвертій статті 298 КК України слова «з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини» замінити на слова «з метою

заволодіння рухомими предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини».

4. Відмежування незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини від суміжних складів злочинів від суміжних складів злочинів показало, що основними відмінностями між статтею 298 КК України та суміжними діяннями, передбаченими статтями 194, 178, 179, 252, 297 КК України є об'єкт злочину, предмет злочину, зміст та деякі особливості об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину.

Спеціальна кримінально-правова норма є видовою нормою по відношенню до ширшого поняття – загальної охоронної кримінально-правової норми. У випадку зі статтею 298 КК України – це стаття 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна» як загальна норма та спеціальні по відношенню до неї – статті 178 КК України «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», 179 КК України «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду», 297 КК України «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» та 298 КК України.

Кримінальне правопорушення, передбачене статтею 194 КК України має своїм безпосереднім об'єктом право власності і, відповідно, предметом злочинів проти власності, пов'язаних з його знищенням чи пошкодженням, може бути будь-яке майно, окрім певних його видів, знищення чи пошкодження яких визначено законом спеціальним видом знищення чи пошкодження чужого майна. І це вже безпосередньо стосується частини другої статті 298 КК України як спеціального виду знищення чи пошкодження майна, коли предметом злочину виступають об'єкти культурної спадщини, а безпосереднім об'єктом злочину є сукупність принципів та норм поведінки людей по відношенню до об'єктів археологічної та культурної спадщини у

питаннях запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання цих об’єктів.

Однак, за певних обставин знищення чи пошкодження такого майна має додатково кваліфікуватися за статтею 194 КК України. Наприклад, це може мати місце у разі, коли знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини здійснюється шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, адже такий спосіб не передбачено як кваліфікуючу ознаку знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини.

Проблема відмежування статей 178 та 298 КК України полягає в тому, що для ознак злочину, передбаченого частиною другою статті 298 КК України запропоновані визначення релігійних споруд, культових будинків цілком прийнятні, при умові, що ці об’єкти зареєстровані, відповідно до законодавства України, як об’єкти культурної спадщини. На нашу думку, якщо вчинено пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, який віднесено до об’єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам’яток України, кваліфікація повинна бути сукупною за статтями 178 та 298 КК України.

У статті 179 КК України багато побідного як зі статтею 178 КК України, так і статтею 298 КК України за об’єктивними критеріями. Тому, якщо релігійні святині, відповідно до законодавства, віднесені до об’єктів культурної спадщини національного або місцевого значення із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам’яток України, суспільно небезпечні дії у виді осквернення (пошкодження) і знищення потребують сукупної кваліфікації за частиною другою статті 298 КК України.

Практичні наслідки проблеми конкуренції діянь, передбачених статтями 252 і 298 КК України виникають, коли відбувається умисне пошкодження об’єкту, який є одночасно об’єктом природно-заповідного фонду України і, наприклад, офіційно зареєстрованою пам’яткою садово-паркового мистецтва.

Об’єктивно таке діяння реально спричинятиме шкоду і встановленому порядку охорони, відтворення і використання об’єктів природно-заповідного фонду України, і встановленому порядку поводження з пам’ятками історії, культури або археології. Існує позиція, відповідно до якої відмежування можливо переважно за суб’єктивною стороною – як сприймає суб’єкт злочину посягання на предмет злочину: як на об’єкт природно-заповідного фонду чи як на пам’ятку – об’єкт культурної спадщини. Напевно, що в теорії це може бути підставою для точної кваліфікації, але судова практика показує, що правильна кваліфікація можлива через встановлення як об’єктивних, так і суб’єктивних обставин вчинення кримінального правопорушення.

Щодо співвідношення предметів злочину у частині другій статті 297 КК України та частині другій статті 298 КК України, то частиною другою статті 297 КК України не охоплюються діяння, які вчинені щодо пам’яток, які стосуються віддалених історичних подій. Посягання щодо таких предметів, за наявності інших обов’язкових ознак складів злочинів, належить кваліфікувати за статтею 298 КК України. Так, наруга над могилою або останками померлого співвідноситься з такими діями як руйнування чи пошкодження у частині другій статті 298 КК України, але з обов’язковою наявністю образливого ставлення, грубого знущання та демонстрації зневаги до могили або останків померлого. Відповідно це не стосується таких дій як, наприклад, незаконне проведення археологічних розвідок на старовинних могилах, які є об’єктами археологічної спадщини, адже, вони мають інші мотиви та цілі, тому такі дії будуть кваліфікуватися за статтею 298 КК України.

Так само, це стосується і такої дії як «осквернення», що передбачена частиною другою статті 297 КК України, адже під цим терміном розуміються діяння, які здебільшого збігається з тими, які охоплюються поняттями «наруга» та «глум». Йдеться про порушення недоторканності місць пам’яті, глум над почуттями окремих людей, суспільною оцінкою святості відповідних предметів та цінністю ідеалів, за які полягли борці за їх утвердження. З діями

передбаченими частиною другою статті 298 КК України «осквернення» співвідноситься так само як і «наруга».

Коли мова йде про дії, передбачені статтею 297 КК України відносно рухомих предметів – тіла (останків, праху) померлого, урни з прахом померлого, предметів, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого що походять із стародавніх поховань, які є об'єктами археологічної спадщини, такі дії кваліфікуються за статтею 298 КК України, і додаткової кваліфікації за статтею 297 КК України не вимагають.

Питання про відмежування неможливо вирішити без аналізу обґрунтованості санкцій статті 298 КК України у порівнянні з відповідними санкціями суміжних злочинів (статті 194, 178, 179, 252, 297 КК України). Аналіз санкцій кримінально-правових норм, що є суміжними до злочину, передбаченому статтею 298 КК України довів, що доцільним є в частині другій статті 298 КК України покарання у виді штрафу встановити на рівні від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а в частині третій статті 298 КК України встановити в якості альтернативного покарання в виді обмеження волі на строк до п'яти років.

Аналіз складу злочину, передбаченого частиною четвертою статті 298 КК України, в тому числі і відповідної санкції, показав, що вона має певний штучний характер і цілком може бути вбудована в частину третю цієї статті в якості кваліфікуючої ознаки зі збереженням встановленої в цій частині статті санкції, з урахуванням наших пропозицій щодо обмеження волі на строк від до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. До цього слід приєднати запропоновану раніше таку кваліфікуючу ознаку як дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб.

Також є сенс включити таку особливо кваліфікуючу ознаку як спричинення тяжких наслідків до відповідної частини статті 298 КК України.

Враховуючи, що суб'єкт злочинів, передбачений частинами першою–четвертою статті 298 КК України є загальним, є недоцільним встановлення в

цих частинах статті 298 КК України такого альтернативного покарання як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю і слід залишити його тільки в останній частині статті 298 КК України.

На підставі викладених положень і висновків пропонуються наступні рекомендації de lege ferenda (по удосконалюванню кримінального законодавства про незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини), які автор пропонує внести до чинного Кримінального кодексу України та Закону України «Про охорону археологічної спадщини»:

1. Статтю 298 Кримінального кодексу України викласти в наступній редакції:

«*«**Стаття 298. Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини***

1. Незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини, –

караються штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин, –

караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо пам'яток національного значення, або за попередньою змовою групою осіб, або з метою заволодіння рухомими предметами, що походять із об'єктів археологічної спадщини, –

караються обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

4. Дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого».

2. Доповнити абзацом одинадцятим статтю 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» наступного змісту:

«*Рухомі предмети, що походять із об'єктів археологічної спадщини (археологічні предмети) – це рухомі предмети матеріальної та духовної культури у вигляді елементів чи групи елементів об'єкта культурної спадщини, одержані в результаті проведення археологічних досліджень (або це випадкові знахідки археологічного характеру), які можуть бути відокремлені від нерухомого об'єкта археологічної спадщини, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення та переміщення в інше місце яких призведе до втрати ними археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта археологічної спадщини*».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю. В. Клименко В. А. Кримінальне право України : Заг. частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2004. 328 с.
2. Алексеева Л. В. Психологический анализ признаков субъекта преступления. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2004. № 1. С. 174–189.
3. Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 21 с.
4. Андрушко П. П. Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально правова характеристика. Навч. посіб. Київ : Юрисконсульт, 2006. 342 с.
5. Анисимов И. О. Подводное культурное наследие. Актуальные проблемы меж-дународно-правовой охраны: монография. 2-е изд, перераб. и доп. Москва : Издательство «Перо», 2015. 268 с.
6. Афонин И. Б. Уголовно-правовая охрана культурных ценностей : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ин-т междунар. права и экон. Москва, 2005. 168 с.
7. Ахметшин А. С. Законодательство по охране памятников культуры в России XIX– начала XX вв. и практика его применения. *Вестник Омского университета. Серия: Право*. 2013. № 2 (35). С. 27–33.
8. Бажанов М. И. Уголовное право Украины : Общая часть. Днепропетровск : Пороги, 1992. 167 с.
9. Базелюк В. В. Історія становлення і розвитку законодавства України у сфері охорони об’єктів археологічної та культурної спадщини. Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_56 (дата звернення: 12.10.2019).
10. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харьков: Ун-т внутр. дел. 1996. 198 с.

11. Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 20 с.
12. Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. Київ : Вид-во НА СБ України, 2001. 122 с.
13. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части. Киев : Южно-Русское кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. 618 с.
14. Білаш О. В. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2013. 19 с.
15. Бокова И. Культурное наследие : новая мишень экстремизма. UNESCO : веб-сайт. URL: http://www. unesco.org/new/en/mediaservices/single view/news/ (дата звернення: 09. 08. 2020).]
16. Брайнін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину. Київ : Видавництво Київського університету, 1964. 191 с.
17. Бусол К. І. Ефективність механізму захисту культурних цінностей за Гаазькою конвенцією 1954 р. та двома протоколами до неї. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 134–141.
18. Бусол К. І. Розвиток положень про недоторканність і захист історико-культурних пам’яток у період із середини XIX ст. по Гаазькі мирні конференції 1899 і 1907 р.р. Митна справа. 2013. № 5 (2.1). С. 52–57.
19. Бюньон Ф. Становление правовой защиты культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. *Международный журнал красного Креста: Защита культурных ценностей в сулаче вооруженного конфликта*. 2004. № 854. С. 5–17.
20. Вакарина Е. А. Дифференциация и индивидуализация наказания и средства их достижения (уголовно-правовые и уголовно-

исполнительные аспекты) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Краснодар. юрид. ин-т. Краснодар, 2001. 210 с.

21. Вереша Р. В. Теоретико-прикладні аспекти суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. Київ : Алерта, 2017. 568 с.
22. Вирок по справі № 113/2864/12 від 01 жовтня 2012 року Ленінського районного суду Автономної Республіки Крим. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26615710 (дата звернення: 12.08.2020).
23. Вирок по справі № 318/1929/13-к від 19 серпня 2013 року Камянсько-Дніпровського районого суду Запорізької області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35543564 (дата звернення: 12.08.2020).
24. Вирок по справі № 318/20/15-к від 27 січня 2015 року Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43280364 (дата звернення: 12.08.2020).
25. Вирок по справі № 483/1893/15-к від 16 листопада 2015 року Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53519243 (дата звернення: 12.08.2020).
26. Вирок по справі № 727/7894/15-к від 07 вересня 2016 року Апеляційного суду Чернівецької області. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61163535 (дата звернення: 12.08.2020).

27. Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву : лекции. Москва : Высш. шк. МООПРСФСР, 1964. 59 с.
28. Волох О. В. Історія кримінально-правової боротьби з посяганнями на власність в Україні (1917-1927 роки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 19 с.
29. Воронович Б. А. Объективное и субъективное в социальных процессах. *Философские науки*. 1985. № 4. С. 42–43.
30. Всемирная энциклопедия : Христианство / гл. науч. ред. В. В. Адамчик. Минск : Современный литератор, 2004. 832 с.
31. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–15.
32. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства. Харьков : Основа, 1994. 640 с.
33. Галушко Б. С. Поняття злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 591–597.
34. Геллер И. З. Ошибка человека и ее значение, при вменении деяния этого лица ему в вину. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1910. 145 с.
35. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Ленинград : ЛГУ, 1979. 128 с.
36. Горбик В., Денисенко Г., Пархоменко М. З історії охорони та збереження пам’яток в Україні / Пам’яткознавчі студії в Україні: теорія і практи ка. Київ, 2007. 336 с.
37. Горбунов В. А. Суспільно небезпечне діяння в структурі об’єктивної сторони умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 Кримінального кодексу України). *Право і безпека*. 2011. № 3. С. 243–247.

38. Гуляков К. В. Еволюція законодавства про охорону об’єктів історичної та культурної спадщини на протязі XX століття. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 152–157.

39. Гуляков К. В. Злочини проти моральності: визначення родового об’єкту. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 151–154.

40. Гуляков К. В. Об’єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 371–373. URL: http://lsej.org.ua/3_2020/84.pdf (дата звернення: 01.08.2020).

41. Гуляков К. В. Ранні етапи формування законодавства про охорону об’єктів історичної та культурної спадщини. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 151–154.

42. Гуляков К. В. Рухомі предмети, що походять із об’єктів археологічної спадщини: проблеми визначення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 46–49.

43. Гуляков К. В. Субъективные признаки незаконного проведения поисковых работ на объекте археологического наследия, уничтожение, разрушение или повреждение объектов культурного наследия: проблемные аспекты. *Legea si Viata*. 2020. № 10-11. С. 84–87.

44. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. Курс лекций, Юридический факультет Открытого брюссельского университета. Москва : МККК, 2008. 1141 с.

45. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве. Владивосток : Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1970. 132 с.

46. Дагель П. С., Д. П. Котов. Субъективная сторона преступления и ее установление : монография. Воронеж : Изд-во Воронежского гос. унта, 1974. 243 с.

47. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 16 лип. 1990

р. № 55-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12 (дата звернення: 20. 05. 2020).

48. Декреты Советской власти : в 6 т. / Москва : Гос. издат-во политической литературы, 1959. Том II : 17 марта–10 июля 1918 г. Ст. 95-96.
49. Декреты Советской власти : в 6 т. / Москва : Гос. издат-во политической литературы, 1964. Том III: 11 июля–9 ноября 1918 г. Ст. 352.
50. Дзюба В. Т. Проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві України. *Теорет.-правові пробл. протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. Львів, 2005. Ч. 1. С. 149–154.
51. Дорохіна Ю. А. Суб'єкт злочину проти власності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 4. С. 149–155.
52. Дорохіна Ю. А. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності: сучасний стан та міжнародний досвід. *Юридична наука*. 2012. № 6. С. 71–76.
53. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 26 березня 1999 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU99311 (дата звернення: 03.05.2020).
54. Дудоров О. О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 133–141.
55. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
56. Егорова Н. А. Теоретические проблемы уголовной ответственности за преступления лиц, выполняющих управленческие функции (управленческие преступления) : Монография. Волгоград : Перемена, 2006. 552 с.
57. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. 2002. № 4. С.7–11.

58. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 289 с.
59. Ємельянов В. П. Кваліфікація злочинів проти власності : навч. посіб. Харків : Рубікон, 1996. 112 с.
60. Ємєльянов В. П. Дискусійні питання щодо визначення об'єкту злочину у кримінально-правовій науці. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. Вип. 16. С. 172–182.
61. Записки Одесского общества истории и древностей. В 33 т. Т. 8. Одесса : Гор. тип. Алексомати, 1872. 526 с.
62. Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. Київ : Логос, 1995. 448 с.
63. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. 1926. № 32–33. Ст. 259.
64. Зелінський А. Ф., Куц В. М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С. 148–154.
65. ЗП УРСР. 1940. № 24. Ст. 171.
66. ЗУ УРСР. 1919. №34. ст. 395.
67. ЗУ УРСР. 1921. №4. ст.125.
68. Игнатов А. Н. Костарева Т. А. Уголовное право: Уголовная ответственность и состав преступления. Общая часть. Особенная часть: Курс лекций. Лекция 4 / под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. Москва : Норма, Инфра–М, 1996. 63 с.,
69. Иногамова-Хегай Л. В., Черебедов С. С. Квалификация преступлений с использованием служебного положения. *Уголовное право*. 2008. № 4. С. 25–30.
70. Информационный комплект UNESCO «Конвенция UNESCO «Об охране подводного культурного наследия» 2001 г.». ЮНЕСКО, 2006. 36 с.

71. Иоффе О. С. Избранные труды : у 4 т. / Санкт-Петербург : Юридический центр-Пресс, 2003. Т. 1. 574 с.
72. Івакін Г., Титова О. Критерії класифікації та поцінування пам'яток археології. Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика / відповід. ред. В. О. Горбик. Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. 336 с.
73. Іванов В. М. Історія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 224 с.
74. Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». 2012. Вип. 19. С. 202–208.
75. Ільїна О. В. Особливості тлумачення кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» корисливих злочинів проти власності. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 287–291.
76. Інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Єдиний державний веб-портал відкритих даних* : веб-сайт. URL: https://data.gov.ua/dataset/8b9b1677-2407-454a-bfa7-76eb638c0ea1 (дата звернення: 15. 08. 2020).
77. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / ред. кол.: В.О. Горбик (відп. ред.) та ін. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. 399 с.
78. Кабурнеев Э. В. Развитие законодательства об ответственности за убивство. *Журнал российского права*. 2007. № 8. С. 99–106.
79. Калининская Я. С. Уголовная ответственность за уничтожение или повреждение памятников истории и культуры : дисс... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Московский университет МВД России. Москва, 2008. 167 с.

80. Канцір В. С., Сосніна О. В. Корисливий мотив як кваліфікуюча ознака у складі злочину «порушення недоторканності приватного життя» (ст. 182 КК України). *Наше право*. 2016. № 1. С. 87–91.

81. Карпец И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии. Москва : Юрид. лит., 1976. 224 с.

82. Карпова Л. В., Потапова Н. А., Сухман Т. П. Охрана культурного наследия России, XVIII–XX вв. : хрестоматия. Москва : Весь мир, 2000. 528 с.

83. Качур І. М. Об’єкт ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість ти дискримінацію. Митна справа. 2011. № 1(73). Ч. 2. С. 505–509.

84. Кистяковский А. Элементарный учебник общего уголовного права. Часть Общая. 3-е изд-е, печатанное без перемен со второго. Киев : Изд. Книгопродавца-Издателя Ф. А. Иогансона, 1891. 850 с.

85. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев : Унив. тип., 1875. Т. 1: Общая часть. 438 с.

86. Конвенція Організації Об’єднаних Націй з морського права : Конвенція Організації Об’єднаних від 10 грудн. 1982 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057 (дата звернення: 09. 08. 2020).

87. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 14 травня 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157 (дата звернення: 03.11.2019).

88. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності: Конвенція Організації об’єднаних націй з питань освіти, науки та культури від 14 листоп. 1970 р.. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_186 (дата звернення: 10. 08. 2020).

89. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини : Конвенція Організації об’єднаних націй з питань освіти, науки та культури від 17 жовтн. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69 (дата звернення: 02.08.2020).
90. Конвенція про охорону підводної культурної спадщини : Конвенція Організації об’єднаних націй з питань освіти, науки та культури від 02 листоп. 2001 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c52 (дата звернення: 09. 08. 2020).
91. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 25. 05. 2020).]
92. Конституція України. Науково-практичний коментар / Барабаш Ю. Г. та ін. ; редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар). 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
93. Конституція України: науково-практичний коментар / В. Б. Авер’янов та ін. ; ред. кол. В. Я. Тацій та ін. Харків: Право ; Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.
94. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва : Академия МВД СССР, 1980. 246 с.
95. Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений. Учебное пособие. Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1976. 120 с.
96. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : Курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
97. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : Навч. посібник. Вид. 2-ге. Київ : Атіка, 2002. 640 с.
98. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів проти особи та її власності. Київ : Юрінком, 1996. 143 с.

99. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
100. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
101. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Особлива. Київ : Генеза, 1998. 592 с.
102. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Загальна частина: курс лекцій. Київ : Наук. думка, 1996. 334 с.
103. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения). Киев : Наукова думка, 1986. 128 с.
104. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с.
105. Костенко О., Ландіна-Виговська А. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101–105.
106. Кот С. І. Охорона пам'яток історії та культури. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : В-во «Наукова думка», 2010. Т. 7 : Мі–О. 728 с.
107. Кот С. Пам'ятка чи пам'ятник. *Пам'ятки України*. 1988. № 4. С. 27–30.
108. Кот С. Теоретичні проблеми пам'яткознавства / Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. Київ, 2007. 336 с.
109. Кравчук О. А. Регіональні особливості архітектурно-містобудівної спадщини України. *Проблеми збереження і використання культур. спадщини в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (на базі Держ. історико-архітектур. заповідника м. Святогірськ Донецьк. обл.) 25-27 трав. 2005 р. Слов'янськ : Печат. двір, 2005. С. 59–64.
110. Кримінальне право України (Загальна частина) : підручник / Бабенко А. М. та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. 378 с.
111. Кримінальне право України : Загальна частина : Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Бажанов М. І. та ін. ; за ред.

М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ–Харків : Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.

112. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник / Александров Ю. В. та ін. ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : «Правові джерела», 2002. 431 с.
113. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Андрушко П. П. та ін. ; за ред. П. С. Матишевського. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
114. Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник / Виговський Д. Л. та ін. ; за редакцією О. М. Омельчука. Київ : Алерта, 2010. 496 с.
115. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Баулін Ю. В. та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
116. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Баулін Ю. В. та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
117. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / Бажанов М. І. та ін. ; за ред. М. І. Бажанова , В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
118. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітн. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405 (дата звернення: 10. 06. 2020).
119. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Баулін Ю. В. та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Вид. 5-те, допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 2013. 1040 с.
120. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Алієва О. М. та ін. ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Вид. 7-е, перероб. і допов. Харків : Одіссей, 2011. 824 с.

121. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
122. Кримінальний кодекс Української РСР / Редактори-упорядники В. В. Меленевський, С. С. Яценко. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1961. 210 с.
123. Кримінальний кодекс УСРР: у редакції 1927 року. 3-тє офіц. вид. Харків: Юридичне Видавництво Наркомюсту УСРР, 1927. 109 с.
124. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI: Верховна Рада України. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show /4651-17. (дата звернення: 17.12.2018).
125. Кудерська Н. І. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 20–26.
126. Кудерська Н. І., Кудерська І. О. Нематеріальна культурна спадщина України, її об'єкти (прояви). Європейські перспективи. 2015. № 7. С. 59–67.
127. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва : Госюриздат, 1960. 244 с.
128. Кузнецов В. В. Основні напрями вдосконалення кримінально-правової охорони громадського порядку й моральності. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія: Юридичні науки*. 2014. Т. 3. Вип. 6–1. С. 135–139.
129. Кузьменко Є. І. Генезис кримінальної відповідальності за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток–об'єктів культурної спадщини. *Митна справа*. 2010. № 1 (67). Ч. 2. С. 274–280.
130. Кузьмін С. А. До питання про удосконалення дефініції предмета злочину в теорії вітчизняного кримінального права. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 195–200.

131. Кузьмін С. А. Кримінальна відповідальність учасників організованих груп корисливо-насильницької спрямованості: монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 132 с.
132. Кулев А. Г. Преступления против внешней безопасности государства : моногр. Москва : Юрлитинформ, 2011. 191 с.
133. Курас Г. М. Чернігівська архівна комісія та її внесок у вивчення історії України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.09. Дніпропетровськ, 1992. 19 с.
134. Курило Т. В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. 222 с.
135. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 181 с.
136. Курс советского уголовного права : в 5 т. / отв. ред. : Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. Т. 3 : Часть особенная. 572 с.
137. Курс советского уголовного права : в 5 т. / Отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Л.: Изд-во Ленингр. унта, 1970. Т. 2.: Часть Общая. 671 с.
138. Курс уголовного права. Общая часть : учеб. для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. Москва : ИКД Зерцало-М. 1999. Т. 1 : Учение о преступлении. 624 с.
139. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. Вісник Університету внутрішніх справ. 1996. Вип. 1. С. 17–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_1996_1_6.
140. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України : дис... канд. юрид. Наук : 12.00.08 / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2007. 212 с.

141. Кучанська Л. С. Предмет злочину, передбаченого статтею 298 КК України: проблеми визначення. Правова держава. 2020. № 38. С. 125–129. URL: http://pd.onu.edu.ua/article/view/204144/206223 (дата звернення: 09. 08. 2020).
142. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.
143. Литвак О. М. Про кримінальну агресію та її витоки. Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. 2000. № 2. С. 3–9.
144. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 573 с.
145. Лихова С. Я. Конституційно-правовий інститут основних прав і свобод людини як об’єкт кримінально-правової охорони. *Юридичний вісник України*. 2000. № 25. С. 20–21.
146. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения. *Советское государство и право*. 1978. № 11. С. 184–190.
147. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. Львів, 1995. 350 с.
148. Ляпунов Ю. И., Мшвениерадзе П. Я. Основы систематизации норм Особенной части уголовного права. *Правоведение*. 1985. № 3. С. 25–33.
149. Макарий (Булгаков), Митрополит Московский и Коломенский. История Русской Церкви. Москва : Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1994, 400 с.
150. Мандро О. В. Особливості встановлення об’єкта злочинів, що посягають на життя та здоров’я судді, народного засідателя чи присяжного. *Митна справа*. 2012. № 2 (80). Ч. 2. Кн. 2. С. 208–214.
151. Маркевич А. И. К истории порчи и разрушения феодосийских башен. *ИТУАК*. 1913. № 50. С. 232–235.

152. Маркін В. Предмет складів злочинів проти свободи віросповідання. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2008. Вип. 47. С. 192–201.
153. Матеріали Археологічних з'їздів : в 5 т. / Труды Третьего Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года. Том 1. К., 1878. 488 с.
154. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. Київ : Юрінком, 1996. 240 с.
155. Методичні рекомендації по підготовці матеріалів Зводу пам'яток історії та культури України / АН України. Інститут історії України, Інститут археології України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського; Науково-дослідний інститут теорії, історії архітектури та містобудівництва. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2008. 114 с.
156. Мирошниченко Н. А. Состав преступления: текст лекций. Одесса : Юрид. лит-ра, 2003. 78 с.
157. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 575 с.
158. Митрофанов І. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2009. 632 с.
159. Митрофанов І. І., Лінов В. М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти) : навчальний посібник. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 258 с.
160. Митрофанов І. І., Стрельцов Є. Л. Кримінально-правове забезпечення охорони законної професійної діяльності журналіста : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 302 с.
161. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. – Київ, 2008. 16 с.

162. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток : Дальневост. ун-т, 1983. 300 с.
163. Мораль. *Український радянський енциклопедичний словник* : в 3 т. / за ред. Н. П. Бажана. Київ : АН УРСР, 1972. Т. 2. 856 с.
164. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.
165. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 192 с.
166. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
167. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / за заг ред. П. П. Андрушка та ін. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ : Алерта ; КНТ ; Центр учбов. л-ри, 2009. Т. 1. 964 с.
168. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Вид. 10-мє, переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
169. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2005. 1064 с.
170. Наумов А. В. Обновление методологии науки уголовного права. *Советское государство и право*. 1991. № 12. С. 23–32.
171. Никифоров Б. С. Обьект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1960. 229 с.
172. Николаева Н. С. Формирование государственной системы охраны памятников во второй четверти XIX века (сравнительный анализ: Франция и Россия). *Известия российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2008. № 80. С. 261–270.
173. Нищук Є. М. Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL:

http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1804118.htm (дата звернення: 15. 08. 2020).

174. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. Москва : Норма, 2001. 208 с.
175. Об образовании губернских подотделов по делам музеев и охране памятников искусства и старинш : Постановление НКП от 07.12.1918 г. *Еженедельник НКП*. 1918. № 22. 7 декабря.
176. Об охране и использовании памятников истории и культуры : Закон Союза ССР от 29 окт. 1976 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1976. № 44. ст. 628.
177. Одайник Б. М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2010. 215 с.
178. Одайник Б. М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 19 с.
179. Одайник Б. М. Об'єктивна сторона знищення, руйнування або пошкодження пам'яток–об'єктів культурної спадщини. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 1. С. 89–92.
180. Оперативные руководящие принципы. ЮНЕСКО : веб-сайт. URL: http://www.unesco.org/new/ru/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/operational-guidelines/ (дата звернення: 09. 08. 2020).
181. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госиздат юрид. лит., 1958. 258 с.
182. Орловський Р. С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2019. 623 с.

183. Орымбаев Р. О. Специальный субъект преступления. Алма-Ата : Наука, 1977. 151 с.
184. Основи законодавства України про культуру: Закон України від 14 лют. 1992 р. № 2117-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12 (дата звернення: 10. 08. 2020).
185. Основи пам’яткознавства / Гаврилюк О. Н. та ін. ; під заг. ред. Л. О. Гріффена, О. М. Титової. Київ : Центр пам’яткознавства НАН України, 2012. 379 с.
186. Основы современных понятий «памятник архитектуры» и «реставрация». ARTconservation : веб-сайт. URL: http://art-con.ru/node/10 (дата звернення: 02.08.2020).
187. Павлуцкий Г. Деревянные и каменные храмы. Древности Украины. Вып.1. Киев : Издание Императорского Московского Археологического общества, 1905. 124 с.
188. Пам’яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. / упоряд. : Л. В. Прибєга. Київ : Ін-т культурології Акад. мистец. України, 2009. 416 с.
189. Пам’яткознавчі студії в Україні: теорія і практика / відповід. ред. В. О. Горбик. Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. 336 с.
190. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. 161 с.
191. Пинаев А. А. Уголовно-правовая борьба с хищением. Харьков : Высш. шк., 1975. 191 с.
192. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР. Часть общая. Москва : Гос. изд-во, 1925. 235 с.
193. Повість врем’яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. Київ : Рад. письменник, 1990. 558 с.

194. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права: Общая часть уголовного права. 2-е изд., испр. и доп. Москва : А. А. Карцев, 1912. 668 с.

195. Полное собрание законов Российской империи : в 46 т. / Под ред. М. М. Сперанского. СПб.:Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Том V: 1713–1719. 780 с.

196. Полное собрание законов Российской империи : в 46 т. / Под ред. М. М. Сперанского. СПб.:Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Том VI: 1720–1722. 815 с.

197. Полное Собрание Законов Российской Империи : Собрание второе. : С 12 декабря 1825 года по 28 февраля 1881 года : 55-ти т. с указ. СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830-1885. Т. 23 : 1849. 664 с.

198. Полное Собрание Законов Российской Империи : Собрание первое : С 1649 по 12 декабря 1825 года. СПб. : Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. 48 т. Т. 38. № 2910.

199. Полное собрание законов Российской империи: В 55 т. Собрание второе. СПб. : Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1885. Том XII: 1837. 915 с.

200. Положення про пам’ятники культури й природи, затв. постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 16.06.1926 р. *Законодавство про пам’ятники історії та культури.* / за ред. О. Н. Якименка. Київ : Політвидав України, 1970. 464 с.

201. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 25 січн. 1995 р. № 32/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/32/95-вр (дата звернення: 20. 05. 2020).

202. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1068-14 (дата звернення: 25. 05. 2020).
203. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо компетенції правоохоронних органів в питаннях охорони підводної культурної та археологічної спадщини : Закон України від 13 січн. 2011 р. № 2947-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-17 (дата звернення: 08. 08. 2020).
204. Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу морського меморіалу : Закон України від 08 лютого 2018 р. № 2289-VIII. / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2289-19 (дата звернення: 09. 08. 2020).
205. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконні дії стосовно державних нагород, незаконне носіння військової форми одягу, наругу над місцем поховання захисника суверенітету та територіальної цілісності України та деяких інших осіб : Закон України від 06 черв. 2019 р. № 2747-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-19 (дата звернення: 13.08.2020).
206. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 12 січня 1983 р. № 4571-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4571-10 (дата звернення: 20. 05. 2020).
207. Про внесення зміни до статті 297 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а

також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців : Закон України від 16 січн. 2014 р. № 728-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-18 (дата звернення: 13.08.2020).]

208. Про впорядкування справи обліку та охорони пам'яток архітектури на території Української РСР : Постанова Ради Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки від 24 серпн. 1963 р. № 970. *Мега-НАУ* : веб-сайт. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1048.1487.0. (дата звернення: 03.05.2020).
209. Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» : Роз'яснення Вищого арбітражного суду України № 02–5/109 від 29 лютого 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_109800-96 (дата звернення: 12.08.2020).
210. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 червн. 1992 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92 (дата звернення: 12.08.2020).
211. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України : Наказ Міністерства культури України від 22 квітн. 2002 р. № 258. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02/ed20020709 (дата звернення: 10. 08. 2020)
212. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серп. 1992 р. № 466. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п (дата звернення: 20. 05. 2020).

213. Про затвердження Порядку видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею, під водою на території України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березн. 2002 р. № 316. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2002 (дата звернення: 12. 08. 2020).
214. Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 452. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2019 (дата звернення: 10. 08. 2020).
215. Про затвердження списку пам'ятників архітектури по Українській РСР : Постанова Ради Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 березн. 1956 р. № 320. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-56-п (дата звернення: 03. 05. 2020).
216. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15 (дата звернення: 02.06.2020).
217. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 червн. 1995 р. № 249/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/249/95-вр (дата звернення: 20. 05. 2020).
218. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12 (дата звернення: 20. 05. 2020).
219. Про основи містобудування : Закон України від 16 жовт. 1992 р. № 2780-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2780-12 (дата звернення: 01. 06. 2020).

220. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18 березн. 2004 р. № 1626-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15/ed20040318 (дата звернення: 02. 08. 2020).
221. Про охорону і використання пам'яток історії та культури : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 13 липня 1978 р. № 3600-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09 (дата звернення: 20. 05. 2020).
222. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08 червня 2000 р. № 1805-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1805-14 (дата звернення: 25. 05. 2020).
223. Про охорону навколишнього середовища : Закон України від 25 червн. 1991 р. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1264-12 (дата звернення: 03. 08. 2020).
224. Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10 лип. 2003 р. № 1102-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1102-15 (дата звернення: 13.08.2020).
225. Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року : Закон України від 14 травня 1954 р. № 585-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-20 (дата звернення: 03.05.2020).
226. Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини : Закон України від 06 березн. 2008 р. № 132-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-17 (дата звернення: 02.08.2020).
227. Про прилеглу зону України : Закон України від 06 грудня 2018 р. № 2641-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19 (дата звернення: 09. 08. 2020).
228. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червн. 1992 р. № 2456-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2456-12 (дата звернення: 03. 08. 2020).

229. Про проект Кримінального кодексу України : Постанова Президії Верховної Ради України від 05 червн. 1995 р. № 339/95-ПВ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/339/95-пв (дата звернення: 01. 06. 2020).]

230. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року : Закон України від 03 червня 1999 р. № 728-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14 (дата звернення: 09. 08. 2020).

231. Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини : Закон України від 20 вересн. 2006 р. № 164-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-16 (дата звернення: 09. 08. 2020).

232. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/987-12 (дата звернення: 12. 08. 2020).

233. Про створення робочих груп з питань підготовки законопроектів : Розпорядження Кабінет Міністрів України від 24 березн. 1992 р. № 176-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-92-р (дата звернення: 01. 06. 2020).

234. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: http://zakon2.rada. gov.ua/ laws/show/v0002700-03 (дата звернення: 10.08.2020).

235. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06 (дата звернення: 12.08.2020).

236. Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення: Указ Президент України від 9 груд. 1998

р. № 1341/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341/98 (дата звернення: 13.08.2020).

237. Проект Кримінального кодексу України (підготовлений авторським колективом, на чолі з заслуженим юристом України, доктором юридичних наук, професором В. М. Смітієнком, за завданням Комісії (тепер Комітету) Верховної Ради України з питань правопорядку і законності та внесений народним депутатом О. Б. Матковським на розгляд Верховної Ради в першому читанні). *Іменем закону*. 1997. № 20. С. 1–16.
238. Работкевич А. В. Государственная политика в области охраны памятников истории и культуры в России в XVIII–начале XX века : дис. … канд. культурол. наук : 12.00.03 / Российский гос. гуманитарный у-т. Москва, 1999. 295 с.
239. Разгон А. М. Охрана исторических памятников в дореволюционной России (1861–1917 гг.). *Труды Научно-исследовательского института музееведения.* 1957. Вып. I. С. 114–117.
240. Разгон А. М. Охрана исторических памятников в России (XVIII–пер. пол. XIX в.). *Очерки истории музейного дела в СССР*. 1971. Вып. 7. С. 31–37.
241. Рекомендація про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини: Рекомендації ЮНЕСКО від 16 листопада 1972 р. *Україна в міжнародно- правових відносинах* / Ю. С. Шемшученко (відп.ред.), В. І. Акуленко (упоряд.). Київ : Юрінком, 1997. Кн. 2 : Правова охорона культурних цінностей. 863 с.
242. Рекомендація щодо найбільш ефективних заходів забезпечення загальнодоступності музеїв : Рекомендації Організації Об’єднаних Націй від 14 грудн. 1960 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_243 (дата звернення: 20. 05. 2020).

243. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного, Б. Любовика. Київ : Четверта хвиля, 1996. 392 с.

244. Репецький С. П. Суспільна моральність як об’єкт кримінально-правової охорони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2010. 259 с.

245. Реставрация памятников истории и искусства в России в XIX–XX веках. История, проблемы : учебное пособие / Алешин А. Б. и др. ; сост.: О. Л. Фирсова, Л. В. Шестопалова. Москва : Альма-Матер : Акад. Проект, 2008. 603 с.

246. Розенко В. Г., Матвійчук В. К. Суб’єкт злочину: лекція. Київ : Укр. академія внутр. справ, 1993. 36 с.

247. Розин Н. Н. Конспект лекций по уголовному праву. Томск : Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1904. 470 с.

248. Ромовська З. В. Проект Кримінального кодексу України очами цивіліста. *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 6. С. 54–58.

249. Российское законодательство X–XX в. : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. Москва : Юрид. лит., 1984. Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. 352 с.

250. Рубащенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : монографія. Харків : Право, 2016. 288 с.

251. Рудковська М. Р. Становлення та розвиток поняття суспільної небезпеки. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8, № 2. С. 111–119.

252. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР Постановление Народного комиссариата юстиции РСФСР от 12 декабря 1919 года. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик* : веб-сайт. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_493.htm (дата звернення: 12.06.2020).

253. Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ жорстокості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 15 с.
254. Самокиш В. П. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об’єктів природно-заповідного фонду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2013. 227 с.
255. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 рр. Москва : Госюриздат, 1953. 463 с.
256. Сень І. З. Поняття спеціальної норми в кримінальному праві України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2018. № 32. С. 106–110.
257. Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть общая : пособие к лекциям. 3-е изд. Санкт-Петербург : тип. М. Стасюлевича, 1896. 378 с.
258. Словник української мови : у 11 т. / голов. редкол. Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1 : А–В. 799 с.
259. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т.3: З. 1972. 744 с.
260. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т.4: І-М. 1973. 840 с.
261. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 7: Поїхати—Приробляти. 1976. 723 с.
262. Словник української мови: в 11 т. / голов. редкол.: Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 8: Природа—Ряхтливий. 1977. 927 с.
263. Смаглюк О. М., Павловська А. А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб’єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 181–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_25. (дата звернення: 17.03.2019).
264. Смитиенко В. Н. Объект преступлений против здоровья населения: Лекции. Омск : Науч.-исслед. и ред.-издат. группа, 1973. 38 с.

265. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 1918. № 73. ст. 794.
266. Советское уголовное право. Часть Общая : В 18 вып. / П. И. Гришаев. Москва : ВЮЗИ, 1961. Вып. 7. Объективная сторона преступления. 47 с.
267. Сорочан С. Б., Зубарь В. М., Марченко Л. В. Херсонес–Херсон–Корсунь. Путешествие через века без экскурсовода. Київ : Стилос, 2003. 240 с.
268. Сотула О. С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2003. 201 с.
269. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї: ретроспектива, компаративістика, моделювання : монографія. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2015. 429 с.
270. Спасович В. Д. Учебник уголовного права. Том 1. Выпуск первый. Санкт-Петербург : тип. Иосафата Огризко, 1863. 178 с.
271. Статут Міжурядового комітету зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції в разі незаконного привласнення: Статут Організації об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури від 24 жовт. 1978 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_768/ed19781024 (дата звернення: 10. 08. 2020).
272. Стрельцов Є. Л. Об'єкт і кваліфікація злочинів. Вісник Академії адвокатури України. 2010. Число 1(17). С. 131–134.
273. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми : Університетська книга, 2005. 536 с.
274. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права. Часть общая, книга 1. Учение о преступлении. Санкт-Петербург, 1878. 335 с.
275. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. В 2 т. Тула : Автограф, 2001. Т. 1 : Часть общая. 800 с.

276. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступлений. Киев : Изд-во Киевского ун-та «Виша школа», 1977. 152 с.

277. Тацій В. Я. Десять років чинності кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн* : матеріали Міжнар. наук.практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. Харків : Право, 2011. 456 с.

278. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 131–134.

279. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навчальний посібник. Харків : УкрЮА, 1994. 76 с.

280. Терпиловський Р. «Чорна археологія» – термін, м'яко кажучи, некоректний. Насправді це гробокопство, грабіжництво. *ZN.UA* : веб-сайт. URL: https://zn.ua/ukr/ART/ne_strilyayte_v_arheologiv.html (дата звернення: 12.08.2020).

281. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов н/Д: Изд-во Рост. унта, 1977. 215 с.

282. Тимчасове положення про Комісію з обліку та охорони пам'яток мистецтва при Комітеті у справах мистецтв при РНК СРСР : Положення від 07.07.1942 р. № 12497. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1249400-42 (дата звернення: 02.11.2019).

283. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. Москва : Госюриздат, 1957. 363 с.

284. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления. Право і безпека. 2002. № 1. С. 81–88.

285. Трубников В. М. Поняття об'єкта злочину з нових позицій. Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Право. 2009. Вип. 1 (5). С. 14–18.

286. Туляков В. А. Виктимологические проблемы применения нового Уголовного кодекса. *Новий Кримінальний кодекс України: Питання*

застосування і вивчення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 жовт. 2001 р. Київ; Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 234–237.

287. Тункина И. В. Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX в.). СПб. : Наука, 2002. 676 с.
288. Угода про вивезення та ввезення культурних цінностей: Угода Співдружності Незалежних Держав від 28 вересн. 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_354 (дата звернення: 10. 08. 2020).
289. Уголовное право России : учеб. для вузов : в 2 т. / под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. Москва : НОРМА, 1998. Т. 2. Особенная часть. 808 с.
290. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник для студ. вузов. / Алиева А. М. и др. ; отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Харків : Одиссей, 2009. 344 с.
291. Уголовное право. Общая часть : Учебник / М. И. Ковалев и др. ; отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. Москва: ИНФРАМ–НОРМА, 1997. 516 с.
292. Уголовное уложение, высочайше утвержд. 22 марта 1903 г. СПб.: Изд. Гос. канцелярии, 1903. 284 с.
293. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / Антонов Н. Ф. и др. ; отв. ред. В. И. Зайчук, С. С. Яценко. Киев : Политиздат Украины, 1978. 684 с.
294. Уголовный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / Бабій А. П. и др. ; отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Харьков : ООО «Одиссей», 2005. 864 с.
295. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Бабий А. П. и др. ; под редакцией Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Изд. второе. Харьков : ООО «Одиссей», 2002. 960 с.
296. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. (с измен. и дополнениями по 1-ое июня 1924 года и с алфав. указателем).

6-е офиц. издание. Харьков : Юридическое Издательство Наркомюста УССР, 1924. 104 с.

297. Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных (издание 1885 г.). Екатеринослав : Типография Артели Екат. раб. печат. дела, 1909. 570 с.
298. Утевский Б. С. Общее учение о должностных преступлениях. Москва : Юриздат Минюста СССР, 1948. 440 с.
299. Федоренко Д. М. Вимагання: співвідношення загальної і спеціальної кримінально-правових норм. Питання боротьби зі злочинністю. 2013. Випуск 25. С. 265–274.
300. Федорова Л. Д. Нерухомі об'єкти культурної спадщини: понятійно-категоріальний аспект, класифікація. *Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України»* / за ред. С. І. Кот. Київ : Інститут історії України, 2015. 486 с. С. 165–187.
301. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.
302. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 73–77.
303. Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть особенная: Посягательства на личность и имущество. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1890. 406 с.
304. Формозов А. А. Очерки по истории русской археологии. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 128 с.
305. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Атіка, 2004. 488 с.
306. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. *Сборник научных трудов*. 1969. Выпуск 10. С. 184–225.
307. Хараберюш О. І. Особливості протидії контрабанді культурних цінностей. *Форум права*. 2015. № 4. С. 287–291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 09. 08. 2020).

308. Харківська область / Реєстри / Державний реєстр національного культурного надбання. *Пам'ятки України: історія та культура.* URL: http://www.heritage.com.ua/reestry/index.php?id=71 (дата звернення: 13.08.2020).
309. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Спр.681. Арк. 48.
310. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.1. Спр.681. Арк. 53–54.
311. Чеботарьова Г. В. Проблеми визначення поняття об'єктивної сторони злочину. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2009. Том 22 (61). № 1. С. 249–254.
312. Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики : монографія / відп. ред. О. М. Костенко. Одеса : Фенікс, 2017. 362 с.
313. Чугуников І. І. До питання про поняття об'єкта злочину. Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 27. С. 208–217.
314. Шаманаев А. В., Зырянова С. Ю. Охрана культурного наследия в Российской империи : учеб. пособие / науч. ред. А. С. Мохов. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2018. 132 с.
315. Шнитенков А. В. Использование служебного положения как квалифицирующий признак преступлений. *Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты* : Матер. росс. конгресса уголовн. права, 29–30 мая 2008 г. Москва, 2008. С. 331–334.
316. Ярмиш Н. М. Дія як ознака суб'єктивної сторони злочину (проблеми психологічної характеристики). Харків : Основа, 1999. 84 с.
317. Ярмиш Н. М. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2010. №4. С. 53–58.
318. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : теоретичний аспект. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. 2014. № 7. С. 199–202.

319. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. Annex to the Convention: Regulations respecting the laws and customs of war on land - Section II : Hostilities - Chapter I: Means of injuring the enemy, sieges, and bombardments. Regulations: Art. 27. URL: http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId= 3C43C56CFC87D4E3C12563CD005167AA (дата звернення: 02.11.2019).
320. Convention (IX) concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War. The Hague, 18 October 1907.Chapter II: General provisions. Art. 5. URL: http: //www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=EF261A05DD371F44C12563CD00516DF5 (дата звернення: 02.11.2019).
321. O'Keefe R. The Protection of Cultural Property in Armed Conflict. New York : Cambridge University Press, 2006. 426 p.
322. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. URL: http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=42F78058BABF9C51C12563CD002D6659&action=openDocument (дата звернення: 02.11.2019).
323. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. On military authority over hostile territory Art. 8. URL: http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=BAB3FB2725F684E6C12563CD00515509 (дата звернення: 02.11.2019).

324. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. Sieges and bombardments Art. 17. URL: http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=C0F8D113444B0916C12563CD0051557D (дата звернення: 02.11.2019).
325. Statut Towarzystwa milosnikow przeszlosci Lwowa. We Lwowie, 1907. 58 s.
326. Wielka encyklopedia powszechna PWN. W 12 w. T. 8: Nomo–Polsc. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. 837 s.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гуляков К. В. Злочини проти моральності: визначення родового об’єкту. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 151–154.

2. Гуляков К. В. Ранні етапи формування законодавства про охорону об’єктів історичної та культурної спадщини. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 182–186.

3. Гуляков К. В. Еволюція законодавства про охорону об’єктів історичної та культурної спадщини на протязі XX століття. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 240–246.

4. Гуляков К. В. Об’єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 175–177. URL: http://lsej.org.ua/5_2020/43.pdf (дата звернення: 11.10.2020).

5. Гуляков К. В. Рухомі предмети, що походять із об’єктів археологічної спадщини: проблеми визначення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 78–80.

6. Sotula O. S., Gulyakov K. V. Problems of determining the underwater cultural heritage for qualification under article 298 of the Criminal code of Ukraine. *SWorldJournal*. Issue 5/ Part 1. P. 153–156. URL: https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj05-01-005 (Last accessed: 02.12.2020).

7. Гуляков К В. Суб’єктивна сторона умисного незаконного знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2020* : Альманах наукових праць / за ред.

О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С. 178–182.

8. Гуляков К. В. Культурна спадщина як кримінально-правовий термін. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем* : матеріали І Міжн. наук.-практ. конф., 10–11 квіт. 2020 р. Том ІІ. Херсон : Херсонський державний університет, 2020. С. 159–162.

9. Гуляков К. В. Безпосередній об'єкт для незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності*. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 вересн. 2020 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 74–77.

10. Гуляков К. В. Дискусійні питання щодо предмету злочину, передбаченого статтею 298 КК України. *Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн*. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 вересн. 2020 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 102–104.

11. Гуляков К. В. Порівняльна характеристика санкцій статті 298 КК України та інших посягань на майно зі спеціальним статусом. *Стан та перспективи розвитку юридичної науки*. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 вересня 2020 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2020. С. 101–103.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Результати дослідження були апробовані під час обговорення дисертації та окремих її розділів на засіданнях кафедри галузевого права Херсонського державного університету та кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні положення, теоретичні і практичні висновки дисертаційної роботи викладено також у доповідях на міжнародних науково-практичних

конференціях: «Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем» (м. Херсон, 2020); «Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 2020); «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 2020); «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Дніпро, 2020); «Новітні кримінально-правові дослідження» (м. Миколаїв, 2020).

Додаток 2

«Затверджую»

Прокурор Херсонської області

Івченко Ігор Васильович

73000, м.Херсон, вул. Михайлівська,33
телефон, факс (0552)42-04-26

«8» грудня 2020 р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи

«Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини»

здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Гулякова Костянтина Володимировича

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Гулякова Костянтина Володимировича «Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» у процес підготовки працівників прокуратури у 2020 році.

Дисертація «Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» має практичне значення, оскільки надає працівникам прокуратури можливість засвоєння проблематики кримінально-правової охорони культурної спадщини, що сприяє професійному розвитку юристів-практиків, допомагає поглибити їх знання, що, в свою чергу, сприяє поліпшенню ефективності боротьби із злочинністю.

Матеріали дослідження Гулякова Костянтина Володимировича реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників прокуратури.

Додаток 3

«Затверджую»
Голова Херсонського міського суду
Херсонської області
Смирнов Григорій Семенович

73000, м. Херсон, вул. Маяковського,6, 29
Веб-сайт: https://ksm.ks.court.gov.ua
E-mail: inbox@ksm.ks.court.gov.ua
Контакт-центр: 0-800-501-492
«15» грудня 2020 р.

Акт
про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
«Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини»
здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук
зі спеціальності 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право
Гулякова Костянтина Володимировича

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Гулякова Костянтина Володимировича «Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» у процес підготовки суддів та працівників апарату суду у 2020 році.

Наукові висновки дисертації Гулякова Костянтина Володимировича та ті здобутки, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних та всеукраїнських конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування. Результати дисертації Гулякова Костянтина Володимировича можуть враховуватися при здійсненні правосуддя по справах про злочини проти культурної спадщини, а також іншим злочинам, що стосуються посягань на суспільну моральність.

Крім того, отримані Гуляковим Костянтином Володимировичем висновки можуть бути використані при підготовці узагальнень судової практики, що сприятиме підвищенню якості правосуддя. Матеріали реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату суду.

Додаток 4

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор Одеського державного університету внутрішніх справ – декан Херсонського факультету
_____ **Олексій СОЛОВЕЙ**
«28» _____ 2020 року

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Гулякова Костянтина Володимировича «Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» на здобуття наукового ступеня кандидат юридичних наук за спеціальності 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» у наукову діяльність та освітній процес

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Гулякова Костянтина Володимировича «Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» на здобуття наукового ступеня кандидат юридичних наук за спеціальності 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право характеризуються належним теоретичним і методологічним рівнем та мають значну теоретичну, практичну і наукову значимість.

Результати дисертаційного дослідження Гулякова К. В. представлені у виді наукових статей:

1. Гуляков К. В. Злочини проти моральності: визначення родового об'єкту. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 151–154.
2. Гуляков К. В. Ранні етапи формування законодавства про охорону об'єктів історичної та культурної спадщини. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 182–186.
3. Гуляков К. В. Об'єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. С. 175–177. URL: http://lsej.org.ua/5_2020/43.pdf (дата звернення: 11.10.2020).
4. Гуляков К В. Суб'єктивна сторона умисного незаконного знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. *Новітні*

кримінально-правові дослідження – 2020 : Альманах наукових праць / за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С. 178–182.

5. Гуляков К. В. Культурна спадщина як кримінально-правовий термін. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем* : матеріали І Міжн. наук.-практ. .конф., 10–11 квіт. 2020 р. Том ІІ. Херсон : Херсонський державний університет, 2020. С. 159–162.

6. Гуляков К. В. Безпосередній об'єкт для незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності*. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 вересн. 2020 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2020. 84 с. С. 74–77.

7. Гуляков К. В. Порівняльна характеристика санкцій статті 298 КК України та інших посягань на майно зі спеціальним статусом. *Стан та перспективи розвитку юридичної науки*. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 вересня 2020 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2020. 136 с. С. 101–103.

Результати дослідження Гулякова К. В. будуть використані у науковій діяльності та освітньому процесі для підготовки методичних рекомендацій та навчальних посібників з курсів кримінального права та кримінології.

Члени комісії:

Завідувач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін,
доктор юридичних наук, професор **Олег ШКУТА**

Професор кафедри професійних
та спеціальних дисциплін,
доктор юридичних наук, професор **Віра ГАЛУНЬКО**

Професор кафедри професійних
та спеціальних дисциплін,
кандидат юридичних наук, професор **Андрій БЕНІЦЬКИЙ**